

QADIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ: BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ ASPEKTLƏR

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi Elmi Şurasının 26 sentyabr 2017-ci il tarixli 01 sayılı iclasının və İnsan hüquqları və informasiya hüququ üzrə YUNESKO kafedrasının 25 sentyabr 2017-ci il tarixli 01 sayılı iclasının qərarları ilə dərs vəsaiti kimi tövsiyə edilmişdir.

“Bu Kitabın çapı ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin (USAİD) vasitəçiliyi ilə Amerika xalqının köməyi əsasında həyata keçirilmişdir. Kitabda verilən mülahizələr və onun məzmunu ABŞ Hökumətinin və USAİD-in fikirlərini əks etdirməyə bilər”.

Bakı – 2018

Dərs vəsaitinin müəllifləri:

Hicran Hüseynova

Siyasi elmlər doktoru, professor
Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət
Komitəsinin sədri

Əmir Əliyev

Hüquq elmləri doktoru, professor,
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin dekanı

Əliməmməd Nuriyev

“Konstitusiya” Araşdırmalar Fondunun prezidenti

Elgün Səfərov

Hüquq elmləri üzrə Fəlsəfə Doktoru
Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət
Komitəsinin İnformasiya və Analitik Araşdırmalar şöbəsinin müdiri

Pərvanə Bayramova

Hüquq elmləri üzrə Fəlsəfə Doktoru
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya
hüququ” üzrə YUNESKO kafedrasının müəllimi

Aydın Səfixanlı

Hüquq elmləri üzrə Fəlsəfə Doktoru
Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsma-
nın) Aparatının rəhbəri

Qulamhüseyn Əlibəyli

Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiya Hüququ kafedrasının Baş müəllimi

Hicran Hüseynova, Əmir Əliyev, Pərvanə Bayramova, Əliməmməd Nuriyev, Elgün Səfərov, Aydın Səfixanlı, Qulamhüseyn Əlibəyli. Qadın hüquqlarının müdafiəsi: beynəlxalq və milli aspektlər. Dərs vəsaiti. Bakı, 2018.

Dərs vəsaitində qadın hüquqlarının beynəlxalq və milli (dövlətdaxili) hüquqi müdafiəsinin nəzəri və praktiki məsələləri hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq praktika, bu istiqamətdə qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normalar (universal və regional), o cümlədən Azərbaycan Respublikasının milli (dövlətdaxili) qanunvericiliyi əsasında geniş təhlil edilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz

Giriş

I Fəsil

Dövlət Qadın Siyasəti

13

II Fəsil

Qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq standartlar

2.1.Qadın hüquqları və insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiə mexanizmləri

32

2.2.BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyası (CEDAW Konvensiyası)

39

2.3.Qadın hüquqları və insan hüquqlarının regional müdafiə mexanizmləri

51

III Fəsil

Qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi

3.1.Bərabərlik hüququ və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

66

3.2.Qadınların siyasi hüquqları

69

3.3.Qadınların əmək hüquqları

71

3.4.Qadınların təhsil hüquqları

75

3.5.Cinayət, cinayət-prosessual və cəza icra hüququnda qadın hüquqları

76

3.6.Qadınların məişət zorakılığından müdafiəsi

81

3.7.Qadınların və qızların reproduktiv hüquqları

87

IV Fəsil

Qadın hüquqlarının milli müdafiə mexanizmləri

4.1.Daxili müdafiə vasitələri

102

4.2.Xüsusi milli müdafiə vasitələri

107

V Fəsil

Silahlı münaqişələr zamanı qadın hüquqlarının müdafiəsi

5.1.Silahlı münaqişələr zamanı qadın hüquqlarının müdafiəsinin əsas xüsusiyyətləri və istiqamətləri

124

5.2.Genosid və silahlı münaqişələr zamanı qadına qarşı cinsi zorakılıq

129

5.3.Silahlı münaqişələr zamanı qadına qarşı cinsi zorakılıq işgəncə kimi

139

5.4.Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin qurbanları: qadınlar və uşaqlar

144

Nəticə

154

Əlavələr

-BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya

156

-Gender (kişi və qadınların) bərabərliyin in təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 oktyabr 2006-cı il)

169

-Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (22 iyun 2010-cu il)

173

ÖN SÖZ

Qadınların cəmiyyətdəki rolu, zərif cinsin nümayəndələrinin azad şəkildə fəaliyyət göstərməsi, heç kimdən asılı olmadan öz hüquqlarından irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsi, iqtisadi, siyasi və s. hüquqlara görə kişilərlə bərabərləşdirilməsi məsələsi həmişə cəmiyyətin marağında olmuşdur. Tarix sübut edir ki, zamanın hər bir dövründə qadın öz qabiliyyət və bacarığını göstərir. Qadınlar ta qədimdən bu günə kimi dövlət siyasətində, qanunvericilikdə, dövlətin idarə olunmasında, ailə təməlinin qurulmasında daim öz fəaliyyətləri ilə diqqət mərkəzində olmuşlar. Təsadüfi deyil ki, qadın hökmdarları haqqında filmlər çəkilir, əsərlər yazılır. Ümumiyyətlə, adları tarixə düşən qüdrətli, öz sözünü demiş qadınları saymaqla bitməz: Qədim Misir hökmdarı Kleopatra, ilk müsəlman qadın hökmdarı Dehli sultanı Raziyə Begüm, şəhzadə Diana, Böyük Britaniya siyasətçisi baş nazir Marqaret Tetçer, Azərbaycan mədəniyyətində, ictimai və sosial həyatında mühüm rol oynamış hökmdar qadın Xurşidbanu Natəvan, Şərqdə ilk ərəbşünas alim Aida İmanquliyeva, Şərqdə ilk opera yazmış qadın Şəfiqə Axundova, Şərqdə ilk diplomat qadın Sara xatun və başqalarının adını saymaqla bitməz.

Günü-gündən müasirləşən ölkəmizdə bir çox sahələrdə islahatlar aparılır. Azərbaycan iqtisadi inkişafı ilə irəliləməklə yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsi sistemində də xüsusi diqqət göstərir. İnsan hüquqlarının qorunması, xüsusilə bu hüquqlar çərçivəsində qadın hərəkətinin inkişafı və azadlıqların təmin olunması istiqamətində qanunvericilik bazası genişləndirilir, cəmiyyətin müxtəlif sferalarında qadınların rolunun artırılması yolunda işlər görülür, gender bərabərliyi mövzusunda müzakirələr aparılır. Cəmiyyətin inkişafında qadın hüquqları öz aktuallığı ilə daim fərqlənmiş, qadınların ictimai, siyasi, mədəni, sosial və s. sahələrdə əvəz olunmaz töhfələri olmuşdur.

Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra cəmiyyətin inkişafında, müstəqil dövlətin qurulmasında qadınların rolu artmağa başlamışdır. Bu zaman Ulu Öndər Heydər Əliyev qadın problemlərinə daha böyük diqqət yetirilməsi üçün çalışmışdır. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyamızda qadınların kişilərlə bərabər hüquqlarının olması ayrıca müddə ilə təsbit olunur. Ali hüquqi sənəd olan Konstitusiyada yazılır ki, ölkədə kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqları vardır. Bununla da, demokratik cəmiyyət quruculuğunda qadınların iştirakının hüquqi bazası yaradılıb. Bu iş öz növbəsində ictimai-siyasi həyatımızın bütün sferalarında gender siyasətinin güclənməsinə gətirib çıxartmışdır.

Ölkəmiz beynəlxalq təşkilatlara üzv olduqdan sonra gender məsələləri və qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə məşğul olan strukturların hər biri ilə sıx əməkdaşlıq etməyə başlamışdır. Ölkəmiz "Qadınların siyasi hüquqları haqqında" BMT Konvensiyasına (1992-ci il, 4 avqust), "Nikaha daxil olma, nikaha daxil ol-

maq üçün minimal yaş həddi, nikahların qeydə alınması haqqında” 1962-ci il tarixli BMT Konvensiyasına (1996-cı il 31 may), BMT-nin Qadınlar üçün İnkişaf Fondunun “Zorakılıqsız həyat” Regional Məlumatlandırma Kampaniyasına (2001-ci il), 2001-2002-ci illərdə “Qafqazda gender zorakılığına qarşı 16 günlük fəaliyyət” aksiyasına, “Qadınlara qarşı ayrı - seçkilinin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” 1979-cu il tarixli BMT Konvensiyasına (1995-ci il 30 iyun) qoşulmuşdur. Konvensiyaya (CEDAW) qoşulduğumuz Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Konvensiyaya uyğun olaraq qadınların sosial rifahının yaxşılaşdırılması və onların ictimai fəallığının artırılması istiqamətində ölkəmizdə mühüm addımlar atılmışdır. Adı çəkilən Konvensiyanın V Dövri Hesabatı bu il dinlənilmiş və BMT-nin ekspertləri Azərbaycanda qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılan islahatları yüksək qiymətləndirmişlər. Həmçinin 1995-ci ildə BMT-nin təşəbbüsü ilə Pekində Qadın məsələlərinə dair IV Ümumdünya Konfransı baş tutmuşdur. Konfranda bizim qadınlarımızın da iştirakı ölkəmizdə qadın hərəkatının geniş vüsət almasında mühüm rol oynamışdır. Bu il Pekin Platformasının qəbul edilməsinin 20 illik yubiley mərasimi baş tutmuşdur.

Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında, maariflənməsində böyük xidmətləri olmuş Ümummilli Lider Heydər Əliyev qadınlarla bağlı məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bunun nəticəsidir ki, qadınlar dövlət orqanlarında və müxtəlif sahələrdə çalışır, dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində birbaşa iştirak edə bilirlər. “Mən Azərbaycan qadınlarının dövlət işində də fəaliyyətini xüsusi qiymətləndirirəm. Bu, bir tərəfdən Azərbaycan qadınlarının fəallığıdır, ikinci tərəfdən də Azərbaycanda qadınlara öz istedadlarını, bilik və bacarığını həyata keçirmək və realizə etmək üçün yaranan imkanların nəticəsidir. Məhz ona görədir ki, dövlət orqanlarında qadınlar çox müvəffəqiyyətlə işləyirlər.”

Azərbaycan qadını bu gün həyatın bütün sahələrində fəal iştirak edir. Vaxtilə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat yoldaşı Zərifə xanım Əliyeva bunu təsdiq etmişdi. Elmi araşdırma və tibbi müalicə sahələrdə apardığı iş ailədə ərinə və uşaqlarına göstərdiyi qayğıya maneə yaratmırdı. Həmin illərdə xanım Zərifə Əliyeva elmdə nailiyyətlər qazanaraq, qadınlarımızın hərtərəfli inkişafına təsir göstərərək nümunəyə çevrilmişdi. Azərbaycanda qadın hərəkatının inkişafı həyatın bütün sahələrində qanunvericlikdə aparılan islahatlarla üst-üstə düşüb.

Ölkəmizdə qadın hüquqlarının qorunmasına dair qanunvericilik bazası yaradılıb və tam həcmdə fəaliyyət göstərir. Qadınların ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında rolunu artırmaq, BMT-nin “Qadınlara qarşı ayrı-seçkilinin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklərini mütəmadi həyata keçirmək üçün Heydər Əliyev 1998-ci il 14 yanvar tarixində “Azərbaycanda qadınların rolunun artırılmasına dair tədbirlər haqqında” Sərəncam imzalamışdır. Gender siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə isə 1998-ci il 14

yanvar tarixli Fərmanı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitənin əsas məqsədi qadın hüquqlarının qorunması və dövlətin sosial, o cümlədən siyasi həyatında onların iştirakının artırılması olmuşdur. 2000-ci ilin mart ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi"nə dair üzrə imzalanmış Fərmanı da mühüm nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Dövlətimizin qadınlarla bağlı yürütdüyü siyasət bu sahədə Azərbaycanı öncül dövlətlər sırasına gətirib. Ölkəmizdə qadın problemləri daim dövlət qayğısındadır və gender proqramı ardıcıl surətdə həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni siyasi və iqtisadi sistem qurmuş, sürətlə inkişaf edərək bölgənin lider dövlətinə çevrilmiş Azərbaycan gender siyasətinin reallaşdırılması məsələsində yeniliklərə imza atmışdır. 2006-cı ildə qadınlarla bağlı işlərin daha mütəşəkkil və ardıcıl şəkildə aparılması, qadın hüquqlarının daha geniş müstəvidə təmin olunması, dövlətin idarə olunmasında zərif cinsin nümayəndələrinin iştirakının artırılması məqsədilə Möhtərəm Prezident İlham Əliyevin Fərmanı ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitə ailə, qadın və uşaq problemləri ilə iş sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Komitə tərəfindən təşkil edilən təlim proqramları vasitəsilə qadın hüquqları sahəsindəki qanunlar, konvensiyalar yayılaraq təbliğ və təşviq olunur. Bu proqramlara stereotiplərin və onların qadın hüquqlarının həyata keçirilməsinə mənfi təsirinə təhlili, erkən nikahların fəsadları və digər mövzular daxildir. Həmçinin, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və bərabər hüquqların təmin edilməsi üçün "Gender bərabərliyinin təminatları haqqında" (2006-cı il), "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" (2010-cu il) Azərbaycan Respublikası qanunları qəbul olunmuşdur. Qadın siyasəti müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas prioritet sahələrindəndir. Qadın hüquqları həm qanunlar, həm də bir sıra məcəllələrlə (Ailə, Mülki, Cinayət, İnzibati Xətalər və s.) təsbit olunmuşdur. Qəbul olunmuş bir sıra dövlət proqramları, o cümlədən, «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı», "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"ları ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni həyatında qadınların rolunun artırılmasında mühüm xarakter daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qanunların, dövlət proqramlarının, fərmanların qəbul edilməsi insanların təfəkküründə yeni düşüncə tərzinin formalaşmasına və stereotiplərin müəyyən qədər qırılmasına təkan verməyə başlamışdır.

Bu gün qadın siyasəti dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi ölkəmizdə yüksək səviyyədə həyata keçirilir. Qadın hüquqlarının müdafiəsi üçün bir çox qanunlar qəbul olunur, dövlət layihələri həyata keçirilir, tədbirlər təşkil olunur, beynəlxalq təş-

kilatlarla birgə işlər görülür, əməkdaşlıq genişləndirilir. Hal-hazırda Azərbaycan əhalisinin 50,2 faizini təşkil edən qadınlar cəmiyyətin müxtəlif sferalarında çalışırlar. İstər sosial, istər siyasi, istər mədəni, istər ictimai, istərsə də idman sahəsində qadınların çalışması ölkəmizdə gender bərabərliyinin təmin olunması yolunda atılan addımlardan xəbər verir. Respublikada rayon icra hakimiyyəti başçılarının qadın müavinlərinin sayı 78-ə çatıb, qadın hakimlərin sayı isə 65-ə kimi yüksəlib. Sara xatun ənənəsini davam etdirən diplomat qadınların sayı artıq 181 nəfər olub. Dövlət idarələrində, bələdiyyələrdə, sahibkarlıq sahələrində də qadınların xüsusi çəkisi artmaqda davam edir. Qadın problemlərinin həlli ilə bağlı dövlət orqanları fəaliyyət göstərir və qurumlar bu sahə üzrə ixtisaslaşmış yerli və beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən fərdi şəxslərlə birgə çalışırlar. Azərbaycan qadın hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində tətbiq etdiyi təcrübəni müxtəlif ölkələrlə bölüşür, eyni zamanda dünya ölkələri ilə təcrübə mübadiləsi aparılır. Mərakeş, Küveyt və başqa Asiya, Avropa, o cümlədən Afrika dövlətləri ilə ölkəmizin nümayəndələri görüşlər təşkil edərək təcrübəmizi geniş şəkildə təbliğ edirlər. Azərbaycanın qanunvericilik sistemi qadın hüquqları və gender məsələləri ilə əlaqədar beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri həyata keçirir. Lakin qadın problemlərinin azaldılması və həlli yolunda qadınlar özləri də səy göstərməlidirlər. Öz hüquqlarını bilməklə və vəzifələrini yerinə yetirməklə onlar özləri də qadın siyasətinin formalaşmasında və bir çox problemlərin həlli istiqamətində mühüm rol oynamış olurlar.

Qadın gələcəyin anasıdır. Qadın ailənin möhkəmliyini qoruyan, uşaqlarını tərbiyə edərək böyütdən və bununla da tərbiyəvi yeni nəsli formalaşdırandır. Boşuna deməyiblər ki, qadın böyük qüvvədir.

Bu gün Azərbaycanın ictimai, siyasi, mədəni, sosial həyatında qadınların iştirakının genişlənməsi müşahidə olunur. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin cənab İlham Əliyevin 21 Fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti təyin edilməsi ölkədə demokratik prinsiplərin, insan hüquqlarının müdafiəsinin, gender bərabərliyi indikatorunun təmin edilməsində dövlətin başçısının siyasi iradəsini təcəssüm etdirir.

Azərbaycan qadınlarının gözəl siması Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Birinci xanım, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevadır. Ölkə başçımızın xanımı bütün qadınlarımız üçün nümunədir. O, xeyirxahlıq, mərhəmət, fədakarlıq simvolidir. Mehriban xanımın rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fondu elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı, sosial problemlərin həlli istiqamətində gördüyü işlərlə bərabər, qadınlara qarşı bütün zorakılıqların, mövcud olan stereotiplərin aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirir. Mehriban xanım Azərbaycan qadınının formalaşmaqda davam edən potensialının artmasının təmin olunması istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün lazımı işlər görür və göstərişlər verir.

Biz qürurlanırıq ki, İlk Yay Avropa Oyunları Azərbaycanda keçirilmiş və Təşkilat Komitəsinin rəhbəri isə Mehriban xanım Əliyeva olmuşdur. Mehriban xanım öz timsalında bu missiyanı layiqincə təmsil etməklə bütün Avropaya bir daha sübut etmişdir ki, Azərbaycan qadını nələrə qadirdir.

Hər zaman deyə bilərik ki, Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlər əsasında fəaliyyət göstərən, örnək kimi qəbul etdiyimiz qadınlar olub, indi də vardır və gələcəkdə də olacaqdır. Dövlətimiz, hökumətimiz məhz bunun yolunda çalışır və bunlar inanırıq ki, çox müsbət nəticələr verəcəkdir. Qadın hüquqlarının müdafiəsi, onların məşğulluğunun artırılması, bir çox orqanlarda, təşkilatlarda təmsil olunması, qanunvericilik sisteminin formalaşmasında iştirakı və digər məsələlərə “Qadın hüquqlarının müdafiəsi: beynəlxalq və milli aspektlər” adlı kitabda geniş şəkildə yer ayrılıb. Güman edirəm ki, kitab maarifləndirmə prosesinə öz böyük töhfəsini verəcəkdir.

Hicran Hüseynova
Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq
Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri,
siyasi elmlər doktoru, professor

GİRİŞ

Ümumi insan və vətəndaş hüquqları kontekstində qadın hüquqlarının xüsusi vurğulanması təbii-fizioloji və sosial əsaslara malikdir. Təbii-fizioloji əsas bioloji varlıq kimi qadının xüsusiyyətləri, sosial əsas isə qadının cəmiyyətdə və ictimai-siyasi proseslərdə rolu və tarixən kişilərə münasibətdə daha az müdafiə edilən olmasıdır. Qadın və kişi münasibətlərini müxtəlif nöqteyi-nəzərdən araşdıran alimlər onların fərqli bioloji varlıq olmaqla yanaşı, cəmiyyətdə və ictimai siyasi proseslərdə fərqli mövqeləri ilə seçilməsini qeyd edirlər. Qadının cəmiyyətdəki rolu haqqında danışarkən xüsusilə qeyd edilməlidir ki, bu gün qadın bir tərəfdən ailədə anadır, bacıdır, həyat yoldaşdır, digər tərəfdən isə cəmiyyətin üzvüdür, maddi nemətlərin istehsalçısıdır. Qadın dünyaya övlad gətirmək qabiliyyətinə malikdir və bununla da insan nəslinin davam etdirilməsi məhz qadının adı ilə bağlıdır.

Başqa sözlə, qadınların xüsusi hüquqi müdafiəyə zərurəti obyektiv xarakter daşıyır, bir tərəfdən, qadın orqanizminin fizioloji xüsusiyyətləri, digər tərəfdən qadınların sosial polu və tarixən kişilərə münasibətdə daha az müdafiə edilən olması ilə şərtlənir. Bütövlükdə, qadının təbii-fizioloji xüsusiyyətləri, cəmiyyətdəki sosial rolu və xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olması bir-birini tamamlamaqla qadın hüquqlarının vahid fəlsəfi mahiyyətini təşkil edir.

Təəssüf ki, tarixən qadının cəmiyyətdəki sosial rolu bu və ya digər səbəbdən azaldılmış, onların hüquqları tanınmamış, qadınlar müxtəlif sıxıntı, təzyiq və təqiblərə məruz qalmışlar. Bu da öz növbəsində qadınları öz hüquqları uğrunda mübarizə aparmağa məcbur etmiş, sufrajizm, feminizm, gender siyasəti kimi təlim və cərəyanların formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Qadın hüquqları uğrunda feminizim hərəkatının və qadın hüquqlarının formalaşmasının şərti olaraq bir neçə mərhələsini fərqləndirmək olar. Birinci mərhələ XVIII əsrin sonlarında Fransa inqilabı ilə başlayır və XX əsrin əvvəllərinə qədərki dövrü əhatə edir. Bu mərhələ qadınların əsasən seçki, mülkiyyət, nikahda bərabər-hüquqluluq, təhsil almaq və peşə seçmək hüquqları uğrunda mübarizəsini əhatə edir və elmi ədəbiyyatda adətən sufrajizm hərəkatı adlandırılır.

Böyük Fransa inqilabı sufrajizm hərəkatının başlanğıcı hesab olunur. İnqilabın ilk günlərindən etibarən qadınlar siyasi həyatda fəal iştirak etməyə başlayır, inqilabçı qadınlar klubları yaradılır, qadınların hüquq bərabərliyinə həsr olunmuş jurnalın ilk sayı çapdan çıxır və s. Lakin inqilabçı qadınlar "İnsan və vətəndaşın hüquq Bəyannaməsini təhlil edərək müəyyən etdilər ki, həmin Bəyannamədə təsbit olunan hüquqlar və azadlıqlar, o cümlədən seçmək və seçilmək, mülkiyyətə

malik olmaq kimi hüquqlar yalnız kişilər üçün nəzərdə tutulub. Fransanın 1791-ci ildə qəbul edilmiş ilk Konstitusiyası da eyni mövqedən çıxış etdi. Həmin dövrdə Fransada qadın hərəkatının öncüllərindən biri olan yazıçı Olimpiya de Quj 1791-ci ildə “Qadın və vətəndaşın hüquq Bəyannaməsi” adlı sənədin layihəsini hazırlayaraq təsdiq olunmaq üçün parlamentə təqdim etdi. Bu layihədə sosial və siyasi sahədə qadınların kişilərlə tam hüquq bərabərliyi tələbi öz əksini tapmışdı.

Qadınların ilk siyasi təşkilatı olan “İnqilabçı respublikaçı qadınlar cəmiyyəti” adlı təşkilat da eyni zamanda yaranmışdır. Lakin cəmi 2 il sonra (1793-cü ildə) həmin cəmiyyətin fəaliyyəti qadağan edilir və onun rəhbəri edam olunur. Daha 2 il sonra (1795-ci ildə) isə Fransada qadınlara siyasi yığıncaqlarda iştirak etmək və ümumiyyətlə ictimai yerlərdə görünmək qadağan olunur. Napoleonun imperatorluğunun ilk dövrlərində isə qadınların heç bir vətəndaş hüquqlarına malik olmadığını və kişinin qəyyumluğu altında olduğunu nəzərdə tutan fərman qəbul edildi.

XIX əsrin ortalarına yaxın ABŞ-da, İngiltərədə, Fransada, Almaniyada və Skandinaviya ölkələrində qadınların öz hüquqları uğrunda hərəkatı yeni vüsət aldı. 1848-ci ildə ABŞ-da “Bütün qadınlar və kişilər bərabər yaradılıb” şüarı ilə qadın hüquqlarının müdafiəsi üzrə qurultay keçirildi. Bu qurultayda “Hüquqlar və duyğular Bəyannaməsi” adlı sənəd qəbul edildi. Bu sənəddə qadınların mülkiyyət və nikah münasibətlərində peşə seçməkdə və təhsil almaqda kişilərlə bərabər hüquqlu olması öz əksini tapdı.

XIX əsrin sonlarına yaxın sufrajizm hərəkatı ilk nəticələrini verməyə başladı. Belə ki, 1870-ci ildən Avropa universitetlərinə qadınların qəbul edilməsinə başlanıldı. 1893-cü ildə Yeni Zelandiya ilk ölkə olaraq qadınlara seçki hüququ verdi. Qadınların seçki hüququ İngiltərədə məhdud şəkildə 1918-ci ildə (yalnız ərlı qadınlar üçün), tam şəkildə isə 1928-ci ildə, ABŞ-da 1920-ci ildə, Fransada, 1946-cı ildə, İsveçrədə 1970-ci ildə tanınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hələ 1918-ci ildə Şərqdə ilk dəfə olaraq qadınlara seçkilərdə iştirak etmək hüququ vermişdir.

Qadın hüquqları uğrunda hərəkatın növbəti mərhələsi XX əsrin ortalarından başlanır. Bir çox hallarda “qadınların azadlıq hərəkatı” adlandırılan bu mərhələ qadınların tək cə hüquqi baxımdan deyil, həm də sosial baxımdan kişilərlə bərabərliyi uğrunda mübarizə ilə səciyyələnir. Müasir gender siyasətinin əsaları bu mərhələdə yaradılmış və keçən əsrin 90-cı illərindən etibarən real tətbiq olunmağa başlanmışdır. Buna görə də keçən əsrin 90-cı illəri bir çox hallarda qadınların öz hüquqları uğrunda mübarizəsinin növbəti (3-cü) mərhələsi kimi qiymətləndirilir.

Müasir dövrdə qadın hüquqları 2 aspektdə nəzərdən keçirilə bilər:

- 1) ümumi insan və vətəndaş hüquqları aspektində;
- 2) yalnız qadınlara aid olan əlavə hüquq və azadlıqlar aspektində.

Ümumi insan və vətəndaş hüquqları aspektində qadın hüquqlarının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, beynəlxalq sənədlərlə və milli qanunvericiliklə təsbit olunmuş bütün insan və vətəndaş hüquqları digər əlamətlərlə yanaşı cinsi əlamət üzrə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan bütün insanlara və müvafiq dövlətin vətəndaşlarına eyni dərəcədə şamil olunur. Bu isə o deməkdir ki, ümumi insan və vətəndaş hüquqları baxımından qadınların hüquqları ilə kişilərin hüquqları eynidir, mülki (şəxsi), siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində qadınlar kişilərlə bərabərdir. Başqa sözlə, müasir beynəlxalq və milli hüquqda qadın hüquqlarının müdafiəsi qadınların kişilərlə bərabər hüquqluluğu və cinsi əlamətə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsiplərinə söykənir.

Yalnız qadınlara aid olan hüquq və azadlıqlar aspektində qadın hüquqlarının mahiyyəti bundan ibarətdir ki, təbii-fizioloji xüsusiyyətləri, habelə cəmiyyətdəki və ictimai-siyasi proseslərdəki rolu nəzərə alınmaqla qadınlar beynəlxalq sənədlər və milli qanunvericiliklə əks cinsin (yəni kişilərin) malik olmadığı üstünlüklər, güzəşt və imtiyazlar nəzərdə tutan bir sıra əlavə hüquqlara və azadlıqlara malikdirlər.

Fəsil I

DÖVLƏT QADIN SİYASƏTİ

Ümummilli Lider Heydər Əliyev: “Zahiri gözəlliyi ilə daxili aləminin paklığının vəhdət təşkil etdiyi, öz səbri, təmkini ilə səciyyəlanən Azərbaycan qadını dəyanət və sədaqət rəmzinə çevrilmişdir. Onun şəninə dastanlar qoşulmuş, ona dahilər və qəhrəmanlar anası deyilmişdir. Tariximizin keşməkeşli səhifələrinə Azərbaycan qadını qayğıkeş ana, fitri istedadla malik şair, möhkəm iradəli hökmdar, dərin zəkalı mütəfəkkir kimi öz adını həkk netdirmişdir”.

Qəhrəmanlıqla dolu keçmişimizə nəzər salsaq, görürük ki, istər torpaqlarımızın müdafiəsində, milli dövlətçiliyin formalaşmasında və idarə olunmasında, istərsə də xalqımıza məxsus dəyərlər sisteminin yaşadılmasında xidmətləri olan qadınlara hörmət və ehtiram göstərilmişdir.

Bəli, qadın-böyük qüvvədir. Müstəqilliyimizin ötən 26 ilində biz bunun dəfələrlə şahidi olmuşuq. İstər milli azadlıq hərəkatında, Qarabağ döyüşlərində, istərsə də, dövlət quruculuğunda aktiv iştirak edən nümunəvi qadınlarımız olub, indi də var. Kimdir müasir Azərbaycan qadını? O, bu gün ana olmaqla yanaşı, həm də bacarıqlı siyasətçi, iş adamı, müəllim, həkim, aqronom, diplomat, hakim, alim, dövlət məmurudur. Bu, bir tərəfdən qadın fəallığı sahəsində çoxəsrlik tarixə söykənən zəngin ənənələrlə bağlıdırsa, digər tərəfdən həyata keçirilən dövlət qadın siyasəti və yaradılan şəraitlə bağlıdır.

Bəli, həqiqətən bu gün Azərbaycan qadını - ənənələri, intellekti və sosial aktivliyi özündə cəmləşdirir. Onlar, yalnız xalqımızın mənəvi, mədəni ənənələrin qoruyucusu deyil, həm də bütün peşə və sahələrdə mühüm rol oynamaqla müstəqil respublikamızın inkişafında fəal iştirak edir, öz töhfələrini verirlər. Qadinsız heç bir cəmiyyəti, sosial təsisatı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Qadın ailənin möhkəmliyini, onun bütövlüyünü qoruyan, yeni nəslə böyüdən, tərbiyə edəndir. Qadın, ana, xanım – triadasının fəlsəfəsi özü-özlüyündə bu rolun mahiyyətini açır. O, həyat yoldaşını sevən və ona hörmət edən, ailə ocağını daim qoruyan qadındır. O, dünyaya yeni insan bəxş edən, onu adət-ənənələrimizə, milli dəyərlərimizə uyğun böyüdən, tərbiyə edən anadır. O, cəmiyyətin inkişafında, dövlət quruculuğunda xüsusi rol oynayan xanımdır, vətəndaşdır. Bizim qadınlığımız istənilən sahədə uğur qazanmaqla yanaşı, çox gözəl ailə sahibi olmağı və vətənə layiqli vətəndaşlar yetişdirməyi bacarırlar.

Böyük mədəni irsə malik olan Azərbaycan xalqı qadının ailədə və cəmiyyətdəki roluna daim böyük ehtiramla yanaşmışdır. Yaşadığı tarixi dövrdən, onun sosial-iqtisadi vəziyyətindən, coğrafi məkandan, irqindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq qadın bəşəriyyətin inkişafının bütün mərhələlərində özünəməxsus aparıcı qüvvə

olmuşdur. Azərbaycan qadını çətin, keşməkeşli inkişaf yolu keçmişdir. Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində qadınlar kişilərlə bərabər dövlət quruculuğunda, siyasi qərarların verilməsində fəal iştirak etmişlər.

Ölkəmizdə milli qadın siyasəti tariximizin şanlı səhifəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət statusu almışdır. Həmin dövrdə ilk dəfə olaraq müsəlman Şərqi qadına seçmək və seçilmək hüququnun verilməsi tarixi nailiyyət hesab olunurdu. Bununla da nəinki Şərqi, hətta demokratiyanın beşiyi sayılan bir sıra Avropa ölkələrindən və ABŞ-dən əvvəl qadına cəmiyyət həyatında siyasi proseslərə qoşulmaq hüququ verilmişdir. Bütün müsəlman dünyasında qızlar üçün ilk dünyəvi məktəb 114 il bundan qabaq Bakıda yaradılmışdır. Bu məktəbləri açan Azərbaycanın xeyriyyəçi və maarifpərvər sahibkarları, ziyalılar başa düşürdülər ki, qızların təhsil alması çox vacibdir. Təhsilli qadın təhsilli millət, təhsilli nəsil deməkdir. Azərbaycanda qadınların təhsil alması, qadınlar arasında savadsızlığın aradan qaldırılması, qadın sağlamlığı, onların iqtisadi azadlığının təmin olunması məsələləri daim öz aktuallığını saxlamışdır. Zaman keçdikcə bu istiqamətlərdə iş aparılmış və müsbət nəticələr əldə olunmuşdur.

Bu gün Azərbaycan Respublikası nəinki, Cənubi Qafqazda, eləcə də, dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri arasında böyük nüfuza sahibdir. Müstəqilliyimizdən artıq 26 il ötür. Və biz müasir Azərbaycanın keçdiyi inkişaf yoluna nəzər saldıqda, göz önünə ilk olaraq 1990-cı illərin əvvəllərinin böhranlı vəziyyəti və bundan doğan ictimai, siyasi, iqtisadi çətinliklər gəlir. Çünki müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycanda nəinki vətəndaş cəmiyyətindən danışmaq mümkün idi, ümumiyyətlə, ölkənin müstəqil dövlət olaraq varlığı sual altında idi.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini çox mürəkkəb bir şəraitdə qazanmışdır. Ölkədə hakimiyyətdaxili kaos, iqtisadi və siyasi kollaps yaranmışdı. Eyni zamanda, Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızın 20%-i işğal olunmuş və nəticədə insanlar öz doğma torpaqlarında qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdü. Dağılan ailələr, yaşanan faciələr qadınların və uşaqların həyatında daha dərin iz qoyurdu. Bu sahədə yaranan boşluqlar özünü qadın hərəkətində daha kəskin surətdə göstərməyə başladı.

Danılmaz tarixi faktıdır ki, ölkəmizdə dövlət qadın siyasətinin əsas prinsiplərinin müəyyən edilməsi və dövlət səviyyəsinə qaldırılması məhz Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1993-cü ildə, tariximizin həlledici dövründə Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqın tələbi və arzusu ilə hakimiyyətə ikinci dəfə gəlişi Azərbaycanı vətəndaş müharibəsindən, parçalanıb dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsindən xilas etdi. Qısa vaxt ərzində həm hərbi, həm də iqtisadi böhrandan çıxış yolları tapıldı və ölkədə yaranan ictimai - siyasi sabillik dövlət siyasətinin bütün sahələri kimi bu istiqamətlərin də inkişafına güclü stimül verdi.

Ümummilli Lider qadınların idarəetmə və hakimiyyətin bütün sahələrində irəli çəkilməsini vacib bilmişdir. O, qadın hüquqlarının müdafiəsini öz siyasi fəaliyyəti-

nin tərkib hissəsi saymış və qarantı olmuş, milli qadın hərəkətinin formalaşması, genişlənərək institutlaşması üçün böyük işlər görmüşdür. Həmin illərdə ölkə rəhbərinin imzaladığı qadınların cəmiyyətdəki statusunun təmin olunması ilə bağlı fərman və sərəncamlar qadın hüquqlarının reallaşması və təminatı istiqamətində irəliləyən doğru atılmış tarixi addımlar oldu. 1995-ci ildə sentyabrın 4-dən 15-dək BMT-nin təşəbbüsü ilə Pekində keçirilən Qadın məsələlərinə dair 4-cü Ümumdünya Konfransında qadınlarımızın iştirakı isə müasir qadın hərəkətinə yeni nəfəs gətirdi. Bu tədbirə hazırlıq işləri bir il əvvəl başladı. O vaxt ölkəmizdə qadın problemləri ilə məşğul olan dövlət qurumu yox idi. Elə buna görə də, Ümummilli lider Heydər Əliyev “4-cü Ümumdünya Qadın Konfransına hazırlıqla əlaqədar Azərbaycan qadınlarının Milli Komitəsinin yaradılması haqqında” 15 sentyabr 1994-cü il tarixli Fərman imzaladı. Azərbaycan qadınlarının Milli Komitəsində dövlət strukturlarının qadın rəhbərləri və qeyri-dövlət qadın təşkilatlarının nümayəndələri təmsil olunurdu. Milli Komitə bir il ərzində Pekin konfransına ciddi hazırlaşdı, bu ərəfədə qadınların cəmiyyətdəki statusunu artırmağa və cinslər arasında bərabərliyə nail olmağa yönəlmiş bir sıra tədbirlər – konfranslar, dəyirmi masalar, müzakirələr, sərgilər təşkil olundu. Ulu Öndər Heydər Əliyev məsələni xüsusi nəzarətdə saxladı. Müdrik dövlət başçısı yaxşı bildirdi ki, 20-ci əsrin sonlarında Ermənistanın hərbi təcavüzü ilə üzləşən, torpaqları işğal olunan, ərazisinin 20%-ni itirən, müharibənin ağrı-acılarını yaşayan, bir milyon qaçqın və məcburi köçkünü olan Azərbaycanın qadınlarının bu konfransda iştirakı olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Nəhayət, 1995-ci ilin sentyabr ayında Pekində keçirilən IV Ümumdünya Qadın Konfransında Azərbaycan qadınlarından ibarət böyük nümayəndə heyəti iştirak etdi. Konfransda qadınların cəmiyyətdə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində 12 strateji istiqamət müəyyən edildi, qadın və təhsil, qadın və sağlamlıq, qadınlara qarşı zorakılıq, qadınlar və silahlı münaqişələr, qadınlar və yoxsulluq, qadınların insan hüquqları, qərar qəbuletmədə qadınların rolu və digər bu kimi vacib məsələlər diqqət mərkəzinə gətirildi. Bu gün qürurla deyə bilərik ki, həmin konfransın iştirakçısı olan qadınların əksəriyyəti rəhbər vəzifələrdə çalışır, ölkənin ictimai-siyasi həyatında aktiv iştirak edirlər.

Pekin Konfransına ilk adekvat cavabı Azərbaycan verdi. Bu konfransdan sonra respublikamızda qadınların fəallığı daha da artdı və onların problemlərinə digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da diqqət və maraq çoxaldı. Böyük siyasi iradə tələb edən məsələlərdən biri də bu sahədə fəaliyyət göstərən xüsusi dövlət qurumunun olması idi. 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı.

Öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra ölkəmiz bir sıra Konvensiyalara, o cümlədən, 1995-ci ildə BMT-nin “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi” barədə Konvensiyasına qoşulmuşdur. Davamlı olaraq milli qanunvericilik təkmilləşdirilmiş və gücləndirilmişdir. “Azərbaycanda qadınların rolunun artırıl-

ması”, “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” verilən Sərəncamlar qadınların istənilən sahədə fəaliyyət göstərməsi üçün münbit şərait yaratdı. Qadınların ictimai-siyasi fəaliyyətinin artırılmasında bu sənədlərin əhəmiyyəti çox böyükdür. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinə, Cinayət Məcəlləsinə, Mülki Məcəlləyə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər, “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında”, “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunların qəbul edilməsi insanların təfəkküründə yeni düşüncə tərzinin formalaşmasına təkan verməyə başladı.

Azərbaycan Respublikası Qadınları təşkilatlanaraq problemləri müzakirə edir, bu istiqamətdə gələcəkdə görülməli məsələləri dövlət və cəmiyyət qarşısında qaldırır. Bu baxımdan, 1998, 2003, 2008 və 2013-cü illərdə keçirilmiş Azərbaycan qadınlarının qurultayları ölkədə qadın hərəkatının fəallaşmasının təsdiqidir. Azərbaycanda fəaliyyətdə olan ailə, qadın, uşaq yönümlü QHT-lər respublikada formalaşan vətəndaş cəmiyyətinin çox mühüm tərkib hissəsidir. Qadınların ictimai aktivliyi ilə yanaşı, onların siyasətdə iştirakçılığı da artmaqdadır. Hazırda minlərlə qadın müxtəlif partiyaların sırayı və ya Siyasi Şurasının üzvü kimi fəaliyyət göstərir. Məsələn, Yeni Azərbaycan Partiyasının qadın üzvlərinin sayı ildən ilə artır. Belə ki, əgər 2010-cu ildə partiya üzvləri arasında qadınların xüsusi çəkisi 43,5%-idisə, 2014-cü ildə bu göstərici 46%-ə qalxmışdır. Onların arasında tanınmış elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, iqtisadiyyat və digər sahələrdə çalışan qadınlar vardır. Siyasi partiyalarda və qeyri - hökumət təşkilatlarında fəaliyyət göstərən, rəhbər vəzifələrdə çalışan qadınların da sayının artması çox mühüm nailiyyətdir. Xüsusilə, həmin partiyalarda yaradılan qadın şuraları və yerlərdəki şöbələri öz fəallığı ilə fərqlənirlər. Bu gün bütün qurumlarda gender “fokul-pointlər” var və onlar təmsil etdikləri qadınların problemlərini həllində öz müsbət töhfələrini verirlər.

Azərbaycanda fəaliyyətdə olan ailə, qadın, uşaq yönümlü QHT-lər respublikada formalaşan vətəndaş cəmiyyətinin çox mühüm tərkib hissəsidir. Əgər 90-cı illərin əvvəlində bir neçə qadın təşkilatı var idisə, sonralar həm qadın QHT-lərin, həm də rəhbəri qadın olan QHT-lərin sayı artdı. Hazırda təkcə 200 qadın təşkilatı fəaliyyət göstərir.

Mən, xüsusilə, ailə, qadın və uşaq problemlərinə dair layihələrin həyata keçirilməsində maliyyə dəstəyi vermiş Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının rolunu qeyd etmək istərdim. Həmçinin, 1998, 2003, 2008 və 2013-cü -cü illərdə keçirilmiş Azərbaycan Qadınlarının Qurultayları ölkədə qadın hərəkatının fəallaşmasının təsdiqidir.

Azərbaycan əhalisinin ümumi sayının 50,1% -ni təşkil edən qadınlar cəmiyyətin müxtəlif sferalarında çalışırlar. Onların ictimai-siyasi, elmi, mədəni, sosial-iqtisadi və digər sahələrdə əldə etdikləri uğurlar, bütövlükdə dövlətimizin nailiyyətidir. Azərbaycan Respublikası yerli icra hakimiyyəti başçısının qadın müavinlərinin sayı

artaraq 78-ə çatmışdır. Qadın hakimlərin də sayı yüksələrək 61 olmuşdur. Ədliyyə orqanlarında işləyənlərin 1153 nəfəri qadındır, rəhbər vəzifələrdə çalışan qadınlar 84 nəfərdir. Notariustardan 40 nəfəri qadındır. Diplomat qadınlarımızın sayı da artaraq 181 olmuşdur. Dövlət qulluğunda çalışanlar arasında qadınların xüsusi çəkisi 29,2%-ə çatmış, sahibkarlar arasında isə qadınların iştirakçılığı 20%-ə çatmışdır. Bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olanların 40%-i qadınlardır. Milli Məclisdə qadın millət vəkillərinin sayı da artır. Əgər 1990-cı ildə bütün deputatların 4,3%-ni qadınlar təşkil edirdisə, 2015-ci il parlament seçkilərində qadın millət vəkillərinin sayı artaraq 16,8%-ə yüksəlmişdir. 2009-cu ildə bələdiyyə üzvü seçilmiş qadınların sayı əvvəlki seçkilərə nisbətən 5 dəfə artaraq 26,7% olub. Əvvəlki bələdiyyə seçkilərində bu göstərici 4% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə isə bələdiyyə üzvü seçilmiş qadınların sayı 35% təşkil etmişdir. Eləcə də, hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarında, diplomatik sahədə çalışan qadınlarımızın sayı ildən-ilə artmaqdadır. Bütün bu göstəricilər qadınlarımızın ildən - ilə fəallığının artmasının bariz nümunəsidir.

Əlbəttə, bu müsbət göstəricilərə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi qadınlarımıza bir sıra silsilə tədbirlər, təlimlər keçir, "Dayaq" Mentorluq layihəsi çərçivəsində qadınlarımızda özünə inam hissini artırmaqda köməklik edir, onlar üçün müasir dövrün və əmək bazarının tələblərindən irəli gələn istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməkdə maarifləndirici treninqlər təşkil edir, qadınların ictimai və siyasi həyatda iştirakçılığının artırılması sahəsində bir sıra layihələr həyata keçirir. Xüsusi ilə uğur qazanmış qadın nümunələrinin təbliği müsbət nəticələrə səbəb olur.

Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq olunması, eyni zamanda təcrübə mübadiləsinin aparılması da vacib məsələlərdəndir. Bu gün Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərinin tənzimlənməsində yeni mərhələ başlanmışdır. Ölkənin iqtisadi inkişafı və siyasi nüfuzu onun beynəlxalq təşkilatlarla daha sıx əməkdaşlıq etməsinə gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan dövləti aparıcı ölkələrdə keçirilən sessiyalarda, konfranslarda iştirak edərək yeni təcrübələrin öyrənilməsinə müsbət yanaşır. Bu tədbirlərdə Azərbaycan dövləti həmin təşkilatlara üzv olur, beynəlxalq sənədlərin qəbulu prosesində də aktiv iştirak edir. Digər sahələrdə olduğu kimi, gender qadın hüquqlarının qorunması istiqamətində də Azərbaycan Respublikası bir sıra beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etmişdir. BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası və Mərkəzi Asiya Ölkələrinin iqtisadiyyatı üzrə Xüsusi Proqram çərçivəsində bir neçə konfrans və forumlar keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası bu tədbirlərdə aktiv iştirak etmişdir. Qeyd etmək istərdim ki, 2012-ci ildə birgə təşkilatçılıqla Qadın sahibkarların III Forumu da Bakıda keçirilmişdir. SPEKA - ya sədrlik edən Azərbaycan regionda qeyd olunan məsələləri xüsusi diqqətdə saxlayır. Və keçən il Bakıda Mərkəzi Asiya Ölkələrinin iqtisadiyyatı üzrə Xüsusi Proqram (SPECA) çərçivəsində qadın sahibkarlığın inkişafı üzrə Beynəlxalq Konfransı keçirildi. Konfransın əsas məqsədi beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi,

qadın sahibkarların daha səmərəli fəaliyyəti üçün imkanların yaradılmasıdır. Bu ildə növbəti Konfransa hazırlaşırıq. Digər mühüm bir tədbir isə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin nazirlərinin “İnkişafda qadınların rolu” mövzusunda V konfransın keçirilməsi oldu. Möhtərəm Prezident İlham Əliyev cənablarının Konfrans iştirakçalarına müraciəti dövlətimizin bu məsələyə xüsusi maraq və diqqət göstərdiyini bir daha sübut etdi.

Artıq həm Avropa, həm də MDB ölkələrinin tanınmış dövlət və ictimai-siyasi xadimləri Azərbaycanın gender bərabərliyinin təmin olunması sahəsində əldə etdiyi təcrübənin şərq ölkələri üçün yaxşı bir nümunə ola biləcəyini qeyd edirlər. Eyni tendensiya artıq BMT və İslam Əməkdaşlığı Təşkilatı çərçivəsində də formalaşmışdır. Sevindirici haldır ki, ölkəmiz qadın hüquqlarının təmin olunması sahəsində tarixdə bir çox yeniliklərə imza ataraq məhz bu sahədə də qərblə şərq arasında bir körpü rolunu oynaya bilər. İstanbulda keçirilən “İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına Üzv Dövlətlərin İnkişafında Qadınların rolu” mövzusunda VI, Qadın və Ədalət II Beynəlxalq Konfranslarda Respublikamızın irəli sürdüyü bütün təkliflər nəzərə alınaraq, qəbul olunan qətnamələrə əlavə olundu. Eyni zamanda, BMT-nin dəstəyi ilə nəşr edilən TUDOR ROSE adlı nüfuzlu nəşrlərdə Azərbaycanın ailə və gender siyasətinə dair məqalələrin yer alması, fransız yazıçısının Azərbaycanda qadın hərəkətinə həsr edilmiş kitabının nəşri göstərir ki, bu sahədə ölkəmiz düzgün strategiyalar müəyyənləşdirmişdir.

Hər il Beynəlxalq Qadınlar Günü ərəfəsində möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev ənənəvi olaraq respublikamızın ictimai həyatında və öz fəaliyyət sahələrində fərqlənən bir qrup qadına Vətənin yüksək mükafatı və fəxri adlarının verilməsi ilə bağlı Sərəncam imzalayır. Bu, Azərbaycan cəmiyyətində xüsusi yer tutan qadınlarımızın fəaliyyətinə ölkə başçısı tərəfindən verilən yüksək dəyərin və dövlətimizin qadına göstərdiyi qayğı və diqqətin bariz nümunəsidir.

Lakin, Cənab Prezidentin qadınlara ən böyük hədiyyəsi Ölkənin Birinci xanımı Mehriban Əliyevanı Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse – prezidenti təyin etməsi oldu. Hər bir vətəndaş onun bu vəzifəyə layiq olduğunu etiraf edir. Mehriban xanımın Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri və millət vəkili kimi illərlə göstərdiyi fəaliyyət bunu bir daha təsdiq edir. Onun təşəbbüsü ilə keçirilən uşaq və qadın hüquqlarının müdafiəsi, aztəminatlı ailələrə dəstək, səhiyyə, elm, təhsil, mədəniyyət, idman, ekologiya və digər sahələrlə bağlı irimiqyaslı layihələr insanların sosial rifahının yaxşılaşmasına öz müsbət təsirini göstərir. Mehriban xanımın Qarabağ həqiqətlərinin, qaçqın və məcburi köçkünlərimizin vəziyyətinin dünya birliyinə çatdırılmasında çox böyük xidmətləri vardır. Daim insanların rifahını düşünən Mehriban xanım respublikanın Birinci vitse–prezidenti kimi fəaliyyətə başladığı gündən keçirdiyi ilk müşavirə də müvəqqəti məskunlaşmış qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin mənzillə təmin edilməsinə həsr olunmuşdur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse–prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehri-

ban Əliyevanın tapşırığına əsasən 2016-cı ilin aprel döyüşlərində yaralanmış əsgər və zabitlərin yüksək texnologiyalı protezlərlə təmin edilməsi layihəsinə əsasən həmin döyüşlərində yaralanmış əsgər və zabitlərimizin fəal həyat tərzini təmin edilmişdir. Ölkəmizin idman, dostluq, sülh ölkəsi kimi tanınmasında Mehriban xanımın müstəsna rolu vardır. Nəinki biz, hətta bütün dünya dövlətləri 2015-ci ildə I Avropa Oyunları zamanı bunun şahidi oldu. Biz bir daha şahidi olduq ki, 2017-ci il IV İslam Həmrəyliyi Oyunları da belə yüksək səviyyədə təşkil edildi.

Tarix boyu Azərbaycan qadını kişilərlə çiyin-çiyinə Vətənin keşiyində dayanmış, torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda mübarizə aparmışdır. Müasir dövrdə də, Ermənistanın işğalçı siyasəti ilə barışmayan qadınlarımız kişilərlə bərabər müharibənin ən qaynar nöqtələrində böyük şücaət göstərmişlər. Gültəkin Əsgərova, jurnalist Salatin Əsgərova kimi neçə-neçə şəhid qadınlarımız var və xalqımız onları unutmur. Bu gün onlardan bəziləri həyatda olmasalar da, bu qəhrəman qadınlar xalqımızın müstəqillik yolunda qanları, canları bahasına tarixə, xalqımızın qan yaddaşına adlarını yazmağı bacardılar. Onların sayı yüzlələdir. Qədirbilən xalqımız neçə-neçə igid xanımlarımızı və dünyasını dəyişmiş şəhid xanımlarımızı heç vaxt unutmayacaq. Bu gün döyüşlərdə qəhrəmancasına iştirak etmiş, igidliklər göstərmiş, şəhid olmuş qadınlarımızı, eləcə də, mərd, qorxmaz əsgərlər yetişdirən, Vətən yolunda qurban olmağı öyrədən ana-bacılarımızı göz önünə gətirdikdə Azərbaycan qadınının nə qədər güclü və uca zirvədə olduğunu bir daha dərk edirik.

Əfsuslar olsun ki, atəşkəs rejiminə baxmayaraq, Ermənistan hələ də öz çirkin niyyətindən əl çəkmir. Düşmən tərəfindən atəşkəsin pozulması nəticəsində yaralanan, şəhid olan əsgərlərimizlə yanaşı, dinc əhali, xüsusilə, qadın və uşaqlar maddi və mənəvi zərər görmüşdür. Lakin buna baxmayaraq, xalq, ordu və dövlət öz birligini göstərir. 2016-cı ilin aprel döyüşlərində bu birlik bir daha sübut olundu. Cənab Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva hadisələr baş verən zaman munaqişə zonalarına gedərək, şəhid ailələrini, yaralı əsgərləri ziyarət etmiş, ziyan dəymiş evlərin inşası, sosial obyektlərin təmiri ilə bağlı konkret tapşırıqlar əsasında tikinti, bərpa və təmir işləri aparılmışdır. Onların ictimai-siyasi həyata inteqrasiya edilməsi, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün dövlətimiz bütün qüvvələri səfərbər etmişdir. Ölkə başçısının tapşırığı ilə Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi də daim əsgərlərimizin, şəhid ailələrimizin yanında olmuş, onlara mənəvi dəstək göstərmişlər. Ağdamda, Tərtərdə, Goranboyda görüşlər keçirmiş, onların bir sıra problemlərinin həllinə nail olmuşdur. Bu, bir daha dövlətimizin, ordumuzun və xalqımızın birligini, vətənpərvərliyini nümayiş etdirdi. Biz şəhid anaları, bacıları, onların həyat yoldaşları ilə görüşəndə yalnız bir kəlmə eşitdik: "Vətən sağ olsun!"

Budur, Azərbaycan qadının iradəsi, Vətən sevgisi, övladına verdiyi tərbiyə!

Hazırda dünya iqtisadiyyatında böhran yaşanır və bu proses Azərbaycandan da yarı keçməyib. Ölkə başçısı 2016-cı ildə "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi

diyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ni təsdiq etdi. Bu sənəd Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini və sosial rifahın daha da artırılmasını təmin edəcəkdir. Qlobal çağırışlara cavab verərək investisiyaların cəlbi, azad rəqabət mühiti, bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafı nəticəsində Azərbaycan dünya iqtisadiyyatında mövqeyini gücləndirəcək və yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olacaqdır. Deməli, bu strategiyaya uyğun olaraq, bizim vəzifəmiz qadın sahibkarlığının inkişafına daha da çox dəstək göstərməkdir. Və əlbəttə, aktual məsələlərdən biri də, kənd və rayonlarda yaşayan qadınların iqtisadi və sosial həyatda iştirakçılığının artırılmasıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən bir sıra layihələr həyata keçirilir. Bunlardan biri də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı ilə birgə reallaşdırılan "Kənd və rayon yerlərində yaşayan qadınların iqtisadi və sosial həyatda iştirakının təşviqatı" texniki yardım layihəsidir. Artıq layihə çərçivəsində Sabirabadda 7, Masallıda 14, Neftçalada 6 qadın biznes fəaliyyətinə başlayıb. Və bu da, qadın sahibkarlığının inkişafı ilə yanaşı, əlavə iş yerlərinin yaranması deməkdir. Layihənin davamı kimi, Biləsuvar və Salyanda hazırlıq işləri görülür. Qadınların iqtisadi cəhətdən gücləndirilməsi ailə münasibətlərinə təsir edir. Ailə büdcəsinə, onun sosial rifahının yaxşılaşmasına öz töhfəsini verir. Digər tərəfdən, qadının özünə inam hissi artır, ailədə iqtisadi cəhətdən asılı olmur. Son illərdə paytaxtda və regionlarda qadınların sahib olduğu müəssisələrin sayının artdığı müşahidə olunur. Qadın sahibkarlığının inkişafı yoxsulluğun azaldılmasına, qadınların iqtisadi və sosial nüfuzunun artmasına və bir çox hallarda, cəmiyyətdə gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına yardım edir.

Statistik rəqəmlər də müsbət dinamikadan xəbər verir: belə ki, əgər 2012-ci ildə 73469 nəfər sahibkar qadın var idisə, 2016-cı ilin əvvəlinə bu rəqəm 113 889 nəfərə qalxmışdır, yəni 20%-ə çatmışdır. 2017-ci ildə isə 143.090 nəfərə qədər də artaraq 21%-ə yaxınlaşmışdır. Az təhsilli və iqtisadi asılılığı olan qadınlar daha çox zorakılığa məruz qalır. Belə qadınlar fiziki, psixoloji problemlərlə yanaşı, həm də iqtisadi problemlərlə üzləşirlər. Qadınların iqtisadi cəhətdən gücləndirilməsi ailə münasibətlərinə də təsir edir. Ailə büdcəsinə öz töhfəsini verməklə yanaşı, qadının özünə inam hissi artır, ailədə iqtisadi cəhətdən asılı olmur, eyni zamanda özlərinin iqtisadi və ictimai həyatda bərabər iştirakını təmin etmiş olurlar.

Qadınlarımız üçün Qadın Resurs Mərkəzləri yaradılıb və burada digər məsələlərlə yanaşı maliyyə əməliyyatlarının aparılması, ailə büdcəsinin düzgün formalaşdırılması, biznes planların qurulması, yazılması sahəsində qadınlarımızı təlimlər keçirilir. Ailənin gəlirləri, onun düzgün xərclənməsi və digər məsələlər izah olunur. Burada digər bir məqam da kiçik və orta biznes fəaliyyətinə başlayan qadınlara resuslardan, xüsusilə banklardan biznes kreditin səmərəli şəkildə götürmək qaydaları öyrədilir. Bir məsələni unutmayaq olmas ki, qadın hüquqları-

nin müdafiəsini təmin etmək məqsədilə məişət zorakılığının aradan qaldırılması vacibdir. Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi gender əsaslı zorakılıqla mübarizə aparmaq, mövcud qanunvericiliyi təkmilləşdirmək, yanlış fikirləri dəyişmək üçün layihələr keçirir, araşdırmalar aparır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci ildə 207 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması Qaydaları"na əsasən məişət zorakılığı ilə bağlı Məlumat Bankı yaradılıb. Banka daxil olan məlumatların təhlili məişət zorakılığının qurbanlarının, eləcə də zorakılığı törətmiş insanların şəxsiyyətlərinin öyrənilməsi problemin səbəblərinin araşdırılması və preventiv tədbirlərin tətbiqi imkanlarını artırır. Hazırda bütün yerli icra hakimiyyətlərində müvafiq yerli icra orqanlarının nümayəndələrindən ibarət Gender zorakılığı və uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə monitorinq qrupları yaradılmış, gender məsələləri üzrə əlaqələndirici şəxslər təyin edilmişdir. Monitorinq qrupları baş vermiş zorakılıq hallarını araşdırır, qurbanının müdafiəsi və müvafiq yardımlarla təmin edilməsi üzrə funksiyaları həyata keçirir. Monitorinq qrup üzvlərinin iştirakı ilə bir neçə rayonlarda növbədənəkar iclas keçirilərək, məişət zorakılığı hallarının baş verməsi səbəbləri, zorakılıq törətmiş şəxsə qarşı müvafiq tədbirlərin görülməsi, həmçinin zərərçəkmiş şəxslə profilaktiki işin təşkili, psixoloji və hüquqi yardımların göstərilməsi məsələləri müzakirə edilir, müvafiq qərarlar verilir. Müasir dövrdə qadınlarımızın ölkə həyatında rolunu yüksək qiymətləndirən cənab Prezident İlham Əliyev demişdir: **"Əminəm ki, cəmiyyət qarşısında öz məsuliyyətini bütün dərinliyi ilə dərk edən Azərbaycan qadını bundan sonra da müstəqil Respublikamızın tərəqqisinə böyük töhfələr verəcəklər"**.

Gender bərabərliyinin təmin edilməsi və qadınların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi ölkə siyasətinin mühüm prioritetlərini təşkil edir. Bu, bütün sahə və istiqamətləri əhatə edir. Qadınlar üçün uyğun şəraitin yaradılması, məşğulluq, səlamlıq, təhsil və sosial siyasət sahəsində gender bərabərliyinin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm səylər göstərilmişdir. XX əsrin sonlarında iqtisadi keçid dövrünün ciddi problemləri, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və torpaqlarımızın 20 faizinin zəbt olunması, ölkədə bir milyon Azərbaycan vətəndaşının qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsi çətin ictimai-siyasi vəziyyət yaratmışdır. Onların 400 mindən çoxunu qadınlar, 300 mindən çoxunu isə uşaqlar təşkil edirdi. Bunlar sadəcə quru rəqəmlər deyil. Bu gün biz qaçqın və məcburi köçkün, həmçinin şəhid ailəsi olan və müharibənin ağırlığını çiyinlərində daşıyan qadınlarımızın fədakarlığını xüsusi qeyd edirik. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, qadınlarımız özlərində güc tapmağı bacardılar. Azərbaycanın inkişafı və müstəqilliyinin gücləndirilməsi prosesində aktiv iştirak etməyə başladılar. Azərbaycan hökuməti həmin qadınların ictimai-siyasi həyata inteqrasiya edilməsi üçün bütün qüvvəsini səfərbər etmişdir. Hazırda bu qadınlar arasında millət vəkili, müəllimlər, həkimlər, dövlət qulluqçuları, kənd təsərrüfatında çalışanlar vardır. İşlə təmin olunmuş köçkün qadınların sayı

53.230 nəfərdir. 2 nəfər Milli Məclisin üzvü, 495 nəfəri dövlət işində, 16.351 nəfər təhsil sahəsində, 4543 nəfər səhiyyə sahəsində, 23.793 nəfəri isə kənd təsərrüfatı sahəsində çalışır.

Qadın siyasəti müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas prioritet sahələrindəndir. Qadın hüquqları həm qanunlar, həm də bir sıra məcəllələrlə (Ailə, Mülki, Cinayət, İnzibati Xətalər və s.) təsbit olunmuşdur. Qəbul olunmuş bir sıra dövlət proqramları, o cümlədən, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”ları ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni həyatında qadınların rolunun artırılmasında mühüm xarakter daşıyır. Həmçinin büdcənin və digər qanunvericilik sənədlərin gender ekspertizasının keçirilməsi də vacib məsələlərdəndir. Bu sahədə də nailiyyətlər əldə etmişik.

Müstəqilliyini yeni bərpa etmiş ölkə olmağımıza, mürəkkəb vəziyyətdə yaşamağımıza baxmayaraq, daha bir mühüm beynəlxalq konvensiyaya qoşulduq. “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi” haqqında Konvensiyasına (CEDAW) qoşulmaq həmin dövr üçün böyük siyasi iradə tələb edirdi. Və Ulu Öndər Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü nəticəsində dövlətimiz bu Konvensiyayı ratifikasiya etdi. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan hökuməti dövrlərarası hesabatlar verir. Artıq hər hesabatdan sonra verilən tövsiyələrin sayının az olması onu göstərir ki, Azərbaycan hökumətinin və dövlətin qadınların ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında rolunu artırmaq, onların beynəlxalq səviyyədə təmsil olunmalarını təmin etmək üçün qadınlara kişilərlə bərabər imkan və hüquqlar yaradır. 18 fevral 2015-ci il tarixdə Azərbaycan Hökumətinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiyaya dair növbəti, V Dövri Hesabatı xüsusi Komitədə dinlənilmişdi. Müzakirələr zamanı BMT komitəsinin ekspertləri ötən illərdən indiyə qədər Azərbaycan qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində aparılan islahatları müsbət qiymətləndirdilər. BMT Komitəsinin nümayəndələri Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə gedən iqtisadi və sosial inkişafı, o cümlədən, dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsində əldə olunan nailiyyətləri, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini yüksək qiymətləndirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq ekspertlər də ölkənin Birinci xanımı Mehriban Əliyevanın bu istiqamətdə xoşməramlı səfir kimi fəaliyyətini xüsusilə vurğuladılar. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının uğurlu dövlət idarəçiliyi, onun başçılığı ilə aparılan kompleks islahatlar, bölgələrin inkişafına yönəldilən sosial-iqtisadi proqramlar, dünya iqtisadi sistemində sürətli inteqrasiya, neft strategiyasının real nəticələri, qeyri- neft sektorunun dirçəldilməsi, düşünülmüş və balanslaşdırılmış xarici siyasət Azərbaycanın regionda lider dövlətə çevrilməsi-

ni şərtləndirir. 2006-cı ildə Prezident İlham Əliyev cənablarının Fərmanı ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Eyni zamanda, hüquqi bazanın yenidən təkmilləşdirilməsi və bərabər hüquqların təmin edilməsi üçün "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında", "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunları qəbul olunmuşdu. Bu proses davam edir. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı ilə "Ana və uşaqların sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına dair (2014-2020-ci illər üçün) Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi, eyni zamanda, Ailə Məcəlləsinə dəyişiklik edilərək tərəflərin nikahdan əvvəl tibbi müayinədən keçməsi qüvvəyə mindi.

Əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluğun ləğv olunması, davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması, bütün sahələrdə gender bərabərliyinin təmin olunması istiqamətində hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər öz bəhrəsini verir. Qadınlarımızın imkan və bacarıqlarının reallaşdırılması, keyfiyyətli fəaliyyət göstərməsi vacibdir. Elə dövlətin əsas məqsədi də onların cəmiyyətin həyatında daha aktiv iştirak etməsinə nail olmaqdır.

Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq istəyirəm ki, bu gün Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini olan Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri, Azərbaycan Respublikasının I Vitse-Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva bir çox ictimai-siyasi xadimlərə nümunə olacaq işlər görür. Onun təşəbbüsü və dəstəyi ilə yalnız Azərbaycanda deyil, Amerikada, Avropanın bir çox ölkələrində, Müstəqil Dövlətlər Birliyi respublikalarında, müsəlman ölkələrində bir sıra sosial, elm və təhsil, İKT, mədəniyyət sahələrində layihələr həyata keçirilir. Azərbaycan mədəniyyətinin, musiqisinin, incəsənətinin, ədəbiyyatının, tarixinin dünyada tanınmasında Mehriban xanım Əliyevanın rolu danılmazdır. Məhz bir çox ölkələrin birinci xanımları onun fəaliyyətindən yararlanır, təcrübəsindən istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, gender bərabərliyi, qadınların imkanlarının genişləndirilməsi inkişafın fundamental əsasıdır və qloballaşma prosesində önəmli yer tutur. Qadınlar üçün uyğun şəraitin yaradılması, məşğulluq, sağlamlıq, təhsil və sosial siyasət sahəsində gender bərabərliyinin inkişaf etdirilməsi üçün belə tədbirlərin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Eyni zamanda, Azərbaycan dövləti aparıcı ölkələrdə keçirilən sessiyalarda, konfranslarda iştirak edərək yeni təcrübələrin öyrənilməsinə müsbət yanaşır. Bu tədbirlərdə Azərbaycan dövləti həmin təşkilatlara üzv olur, beynəlxalq sənədlərin qəbulu prosesində də fəal iştirak edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövləti Türkiyə, Litva, Fransa, Belarus, Mərakeş, Küveyt, İordaniya, İran İslam Respublikası, Sloveniya ilə ikitərəfli əməkdaşlıq haqqında saziş imzalanmışdır. Biz bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla yaxın tərəfdaşlıq. Həmin əməkdaşlıq ölkədə qadın və uşaqların inkişafı ilə bağlı mühüm layihələrin həyata keçirilməsinə və təcrübə mü-

badilələrinin aparılmasına təkan verir. Aparılan təcrübə mübadiləsi uşaq və qadın siyasətinin yerinə yetirilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikasının ekspertlərinin yetişməsində də xüsusi rol oynayır. Bizim kifayət qədər mütəxəssislərimiz var ki, onlar ailə institutunun möhkəmləndirilməsi, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi və digər istiqamətlərdə beynəlxalq səviyyədə öz təcrübələri ilə bölüşə bilərlər. Nümunə üçün qeyd etmək istərdim ki, Astanada, Küveytdə keçirilən tədbirdə erkən nikahlar və onların fəsadları, qadın hüquqları ilə bağlı Azərbaycan təcrübəsi öyrənilir. Bu, Azərbaycan dövlətinin ailə, qadın və uşaq istiqamətində apardığı düzgün siyasətin göstəricisidir.

Azərbaycan qadını öz fəaliyyətini maarifçilik və xeyriyyəçilik ideyalarının yayılmasından başlayaraq, mədəni, dini, milli- mənəvi dəyər və ənənələri də nəzərə almaqla davam etdirir. Bu qadınlar bütün tarixi dövrlərdə fəal iştirak edərək, cəmiyyətimizin inkişaf etməsinə öz töhfələrini vermişlər. Onların arasında görkəmli dövlət, elm, mədəniyyət və ictimai-siyasi xadimləri vardır. Qadınların cəmiyyətdəki yeri və rolunun mühüm göstəricisi onların müxtəlif dövlət vəzifələrini tutmaları və ümumiyyətlə, aktiv əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalarıdır. Hal-hazırda qadınlarımız dövlətin yaratdığı bütün imkanlardan istifadə edirlər. Sərbəst təhsil almaqla, fiziki hazırlıqlarını inkişaf etdirməklə, peşəkarlıq səviyyələrini artırmaqla bərabər, cəmiyyətin qurucusu kimi ictimai-siyasi proseslərin fəal iştirakçısına çevrilirlər. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin sözləri ilə desək: “Qadınlar cəmiyyətin bəzəyidir, gözəlliyidir. Qadınsız cəmiyyət ola bilməz, həyat ola bilməz. Azərbaycanda qadınlar da öz ağıllarına, zəkalarına, biliklərinə, istedadlarına görə dünya qadınları içərisində özünəməxsus yer tuturlar. Ona görə də biz qadınlarımızla fəxr edirik”.

***Hicran Hüseynova
Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq
Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri,
siyasi elmlər doktoru, professor***

II FƏSİL. QADIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLAR

2.1. Qadın hüquqları və insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiə mexanizmləri

Tarix boyu qadınların kişilərlə eyni səviyyədə, tam bərabər hüquq və azadlıqlara sahib olduğu zaman və məkan olmamışdır, qadınların məhz qadın olduqları üçün sahib olduqları insan hüquqlarını tam reallaşdırmaları daim müəyyən maneələrə məruz qalmışdır. Fiziki cəhətdən qadının kişidən daha zəif olması onun daim ikinci planda qalmasına, əzilməsinə və ədalətsizliklə üzləşməsinə səbəb olmuşdur. Bütün dünyada qadınlar ayrı-seçkiliyə və zorakılığa məruz qalmış və müasir gündümüzdə bu sahədə nəzərə çarpacaq tərəqqiyə baxmayaraq bu proses hələ də davam etməkdədir. Doğulduğu andan, hətta ondan daha əvvəl, ana bətnində cinsiyyəti məlum olan gündən öləndək qadın həyatın bütün sferalarında daim bir ayrı-seçkilik, fərqli yanaşma hiss edir. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verilməsi insan hüquqlarının pozulmasıdır; bu mövqe insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarında və müdafiə mexanizmlərində öz əksini tapmışdır.

Müasir insan hüquqları sistemi ikinci dünya müharibəsindən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) yaranması ilə formalaşmağa başlamışdır. Bu sistemin əsas sənədləri BMT-nin Nizamnaməsindən və İnsan Hüquqları Billini təşkil edən İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktdan ibarətdir. 24 oktyabr 1945-ci il tarixində qüvvəyə minmiş BMT-nin Nizamnaməsi insan hüquqları anlayışını bir növ rəsmiləşdirmişdir. Nizamnamənin Preambulasının ikinci bəndində göstərilir ki, BMT “əsas insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərinə, kişi və qadınların, böyük və kiçik millətlərin hüquq bərabərliyinə inamı” təsdiq edir. Eləcə də, 55-ci maddənin “c” bəndində qeyd olunur ki, Birləşmiş Millətlər “ irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsinə və riayət edilməsinə dəstək verirlər.”

Qeyd etmək lazımdır ki, BMT-nin Nizamnaməsinin mətnində bilavasitə insan hüquqları ifadəsinə çox az istinad olunsa da, Preambulada insan hüquqlarının müdafiəsinin BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi göstərilməsi, öz növbəsində kişi və qadınların hüquq bərabərliyinin vurğulanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bütövlükdə insan hüquqlarına, o cümlədən qadın hüquqlarına belə yanaşma dünyanın hər yerində müxtəlif hüquq sistemlərinin və mədəniyyətlərin qadın hüquqlarına

əhəmiyyət vermədiyi bir dövr üçün inqilabı addım idi. Yekun olaraq, Nizamnamənin 8-ci maddəsində göstərilir: “Birləşmiş Millətlər kişi və qadınların hər hansı keyfiyyətdə və hüquq bərabərliyi əsasında onun əsas və köməkçi orqanlarında iştirak etməsi hüququna heç bir məhdudiyət qoymur.”

1945-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yaradılanda qadın nümayəndələrin heç bir şübhəsi yox idi ki, BMT-də qadın hüquqları ilə məşğul olan daimi bir orqan olmalıdır. 1946-cı ilin iyununda İnsan Hüquqları Komissiyası və Qadınların vəziyyəti üzrə Komissiya yaradıldı. İnsan Hüquqları Komissiyası növbəti ilin yanvar ayından İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi üzərində işləməyə başladı və 1948-ci ilin dekabrında bu işi tamamladı. Komissiyanın 18 üzvündən yalnız 2-si qadın idi. Hansa Mehta (Hindistan) və Komissiyanın sədri olan Eleanor Ruzvelt (ABŞ) o dövrdə qadın hüquqlarının nüfuzlu müdafiəçiləri idilər. Nəticədə, Bəyannamə qadınların hüquq bərabərliyinin ilk hərtərəfli ehtivasını təmin etdi. İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi 1948-ci dekabrın 10-da BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən qəbul edildi. Bəyannamədə həm mülki və siyasi hüquqlar, həm də iqtisadi və sosial hüquqlar öz əksini tapmışdı. 48 dövlət (o cümlədən Pakistan və Suriya da daxil olmaqla müsəlman ölkələri) Bəyannamənin lehinə səs verdi, 8 dövlət (SSRİ və digər sosialist dövlətləri, habelə Səudiyyə Ərəbistanı və Cənubi Afrika Respublikası) bitərəf qaldı, əleyhinə səs verən olmadı. Bitərəf qalan dövlətlərin mövqeyi ondan ibarət idi ki, Bəyannamədə iqtisadi və sosial hüquqlara kifayət qədər geniş yer verilməyib. Məhz bu mövzuda mübahisələrin nəticəsi olaraq, 1952-ci ildə Bəyannamənin müddəaları əsasında iki ayrı beynəlxalq müqavilənin qəbul edilməsi qərara alındı. 1966-cı ildə BMT-nin iki əsas insan hüquqları müqaviləsi - Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt qəbul edildi.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt 16 dekabr 1966-cı il tarixində qəbul edilmiş və 23 mart 1976-cı il tarixində qüvvəyə minmişdir. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi iştirakçı dövlətlərin üzərinə öz ərazisi hüddulları daxilində və yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin həmin Paktın nəzərdə tutulan hüquqlarına cinsi də daxil olmaqla digər əlamətlər əsasında heç bir fərq qoymadan hörmət etmək və onların bu hüquqlarını təmin etmək öhdəliyi qoyur.

3-cü maddədə göstərilir ki, iştirakçı dövlətlər “Paktın nəzərdə tutulan bütün mülki və siyasi hüquqlardan kişilərin və qadınların bərabər hüquqda istifadə etmələrini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.” Eləcə də, Paktın 23-cü maddəsinin 4-cü bəndi iştirakçı dövlətlərin üzərinə nikah bağlayarkən, nikah vəziyyətində olarkən və bu nikahı pozarkən ər ilə arvadın hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin tə-

min olunması üçün lazımi tədbirlər görmək öhdəliyi qoyur. Paktın 26-cı maddəsində deyilir: "Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bununla bağlı ayrı-seçkiliyin bütün növləri qanunla qadağan olunmalıdır və qanun istənilən əlamətə: irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və ya digər halları ilə bağlı əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə qarşı bütün şəxslərə bərabər və səmərəli müdafiə təminatı verməlidir."

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın iştirakçısıdır və onun hər 2 Fakultativ Protokoluna qoşulmuşdur.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edilmiş və 23 mart 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Adından da göründüyü kimi, Pakt iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları təmin edir. Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində qeyd olunur: "Bu Paktda iştirak edən dövlətlər burada bəyan edilmiş hüquqların irqi, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər əqidə, milli və sosial mənşə, əmlak vəziyyəti, doğum və başqa hallara görə ayrı-seçkiliyə yol vermədən həyata keçirilməsini öhdələrinə götürürlər."

Eləcə də, Paktın 3-cü maddəsi iştirakçı dövlətlərin üzərinə kişi və qadınların bu Paktda nəzərdə tutulan bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan bərabər istifadə etmələrinin təmin olunması öhdəliyi qoyur. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən bu Paktın iştirakçısıdır.

Kişi və qadınların hüquq bərabərliyi yuxarıda qeyd olunan sənədlərdə əks olunmuş olsa da qadın hüquqlarının tam əhatə olunması üçün ayrıca bir beynəlxalq müqaviləyə ehtiyac var idi. Öz növbəsində, 1946-cı ildə yaradılan Qadınların vəziyyəti üzrə Komissiya bu sahədə bir sıra konvensiya və bəyannamələrin mətnini hazırlayıb ərsəyə gətirmişdi.

XX əsrin ortalarından etibarən ümumi insan hüquq və azadlıqları aspektində qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin təsbit olunması ilə yanaşı, yalnız qadınlara aid olan bir sıra əlavə hüquq və azadlıqlara dair beynəlxalq standartların təsbit olunması prosesi başladı. BMT 20 dekabr 1952-ci ildə Qadınların siyasi hüquqları haqqında Konvensiyayı, 29 yanvar 1957-ci ildə Ərdə olan qadının vətəndaşlığı haqqında Konvensiyayı, 7 noyabr 1967-cil ildə Qadına qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması Bəyannaməsini, 18 dekabr 1979-cu ildə Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyayı qəbul etdi.

"Qadınların siyasi hüquqları haqqında Konvensiya" qadınların kişilərlə bərabər

şərtlərlə seçkilərdə iştirak və dövlət qulluğuna daxil olmaq hüquqlarını birmənalı şəkildə təsbit edir. Konvensiyada nəzərdə tutulur ki, qadınlar hər hansı ayrı-seçkilik qoyulmadan kişilərlə bərabər şərtlərlə səs vermək və milli qanunla müəyyən olunmuş açıq seçkilər keçirilməsini tələb edən bütün instansiyalara seçilə bilmək hüququna malikdirlər. Konvensiya həmçinin müəyyən edir ki, qadınların heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan kişilərlə bərabər şərtlərlə ictimai dövlət qulluğunda vəzifə tutmaq və milli qanunla müəyyən edilən bütün ictimai-dövlət funksiyalarını yerinə yetirmək hüququ var.

“Ərdə olan qadının vətəndaşlığı haqqında” Konvensiya ərli qadınların vətəndaşlığı ilə bağlı aşağıdakı müddəaları müəyyən edir:

- dövlətin vətəndaşlarından hər hansı birinin əcnəbi ilə nikaha daxil olması, belə nikahın pozulması, habelə nikah müddətində ərin vətəndaşlığını dəyişməsi arvadın vətəndaşlığına avtomatik təsir göstərməməlidir;

- dövlətin vətəndaşlarından hər hansı birinin könüllü surətdə başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etməsi və ya öz vətəndaşlığından imtina etməsi onun arvadının öz vətəndaşlığını saxlamasına mane olmamalıdır;

- dövlətin vətəndaşlarından hər hansı birinin arvadı olan əcnəbi, öz xahişi ilə, xüsusi sadələşdirilmiş naturalizasiya qaydasında ərinin vətəndaşlığını qəbul edə bilər.

BMT çərçivəsində qadın hüquqlarının müdafiəsində Qadınların IV Ümumdünya Konfransının da xidmətləri az olmamışdır. 1995-ci ilin sentyabr ayının 4-15-də Pekində keçirilən həmin Konfrans qadın və kişilərin hüquq və insani bərabərliyi ideyalarına tərəfdar olduğunu bəyan etmişdir. Konfrans qadınların imkanlarının genişlənməsi və vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması uğrunda fəaliyyət göstərmək istiqamətində Pekin Bəyannaməsi və Fəaliyyət Platformasını qəbul etmişdir. Konfransda bir daha qəbul edilmişdir ki, insan hüquqları tərkibində qadın hüquqlarına riayət olunmalı, qadınların imkanları daha da genişləndirilməli, qərar qəbul etmək və dövlətlərin idarə olunmasında iştirak etmək hüquqları da daxil olmaqla, onların ictimai həyatın bütün sahələrində bərabər iştirakı təmin edilməlidir.

Qadın hüquqlarının beynəlxalq müdafiə mexanizmləri

Qadın hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi sahəsində BMT-nin müqavilə qurumlarının əhəmiyyətli rolu vardır. Universal səviyyədə insan hüquqlarına dair beynəlxalq normaların imple-mentasiyası üzərində beyn.əlxalq nəzarəti BMT-nin müqavilə qurumları yerinə yetirir. Bu qurumların hər biri müvafiq konvensiyanın

tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməklə bütövlükdə insan hüquqlarının, o cümlədən qadın hüquqlarının müdafiə mexanizmi kimi çıxış edir

a) İnsan Hüquqları Komitəsi

İnsan Hüquqları Komitəsi Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 28-ci maddəsi əsasında yaradılmışdır. Pakta əsasən İnsan Hüquqları Komitəsinin üzərinə aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur: Paktda əks olunmuş müddəaların təfsirini verməklə üzv-dövlətlərə hüquq və azadlıqların təmin olunması istiqamətində köməklik göstərmək; Paktı ratifikasiya etmiş dövlətlərdən Paktda əks olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlərə dair hesabatlar qəbul etmək, bu hesabatları dinləyərək üzv-dövlətlərə konkret tövsiyələr vermək; müəyyən tələblər çərçivəsində üzv-dövlətin hər hansı bir dövlətə qarşı Paktda əks olunmuş hər hansı bir hüququn pozulması ilə bağlı təqdim etdiyi məlumatlara baxmaq və öz səlahiyyətləri çərçivəsində tədbirlər görmək; Pakta əlavə olunan birinci Fakultativ Protokola qoşulmuş dövlətlərdə yaşayan şəxslərdən fərdi şikayətlər qəbul etmək və onlara baxmaq.

Paktın 40-cı maddəsinə görə Komitə iştirakçı-dövlətlərdən öz öhdəliklərinin yerinə yetirməsi barədə hər 5 ildən bir məruzələr alır, bu məruzələrlə bağlı öz qeyd və təkliflərini irəli sürür. Hər hansı bir dövlət paktın iştirakçısı olduqdan bir il sonra Komitəyə ilkin məlumat təqdim etmək öhdəliyi daşıyır. Komitə 18 ekspertdən ibarətdir. 41-ci maddəyə əsasən İnsan Hüquqları Komitəsinin bir iştirakçı-dövlətin digər iştirakçı-dövlətə qarşı verdiyi və həmin dövlətin Paktdan irəli gələn öhdəliklərini pozmasını iddia edən şikayətə baxmaq səlahiyyəti vardır. Lakin bu prosedurdan yalnız onu xüsusi formada qəbul edən, yəni 41-ci maddə əsasında bəyanat təqdim edən dövlətlər istifadə edə bilərlər. Qeyd edək ki, praktikada bu prosedurdan istifadə olunmamışdır.

Komitənin daha bir mühüm səlahiyyəti fərdi şikayətlərə baxmaqla bağlıdır. Paktın 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edilmiş Birinci Fakultativ Protokolunun 1-ci maddəsinə görə, Komitə özünü Paktda təsbit olunmuş hər hansı bir hüququn (hüquqlarının) pozulmasının qurbanı hesab edən və pozulmuş hüququn (hüquqlarının) bərpasına milli səviyyədə nail ola bilməyən şəxsdən müvafiq dövlətə qarşı şikayət qəbul edə və ona baxa bilər. Burada şəxslər dedikdə, yalnız Paktdan irəli gələn hüquqları pozulmuş fərdlər və ya onların rəsmi nümayəndələri başa düşülməlidir.¹ Komitə yalnız Protokolun iştirakçısı olan dövlətə münasibətdə verilən şikayətlərə baxa bilər.

Dövlətlərarası şikayət prosedurundan fərqli olaraq fərdi şikayət proseduru kifayət qədər işlək və bir sıra hallarda səmərəli mexanizmdir. Bu günə qədər İnsan Hüquqları Komitəsi fərdi şikayət mexanizmi əsasında çoxlu sayda işlərə baxmış və onun bir sıra qərarları cinsi mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi hüququna aydınlıq gətirilməsində xüsusi rol oynamışdır.

Məsələn, **Broeks Niderlanda qarşı** (Broeks v. The Netherlands, Communication No. 172/1984, U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/42/40) 1987) işində şikayətçi əlilliyinə görə 1972-1979-cu illərdə çalışdığı tibb bacısı vəzifəsindən uzaqlaşdırılmağa məhkum edilmiş idi. O, 1975-ci ildə xəstələndikdən sonra 1980-ci ilə kimi Niderland sosial müdafiə sistemindən (həm əlilliyə, həm də daha sonra işsizliyə görə) istifadə edirdi. 1980-ci ildə ailəli qadınlara işsizlik müavinətinin verilməsinin dayandırılması haqqında qanun əsasında onun işsizlik müavinəti dayandırıldı. Qanun ailəli kişilərə şamil edilmirdi. Xanım Broeks iddia edirdi ki, müvafiq orqanların ailəli qadınların işsizlik müavinətini dayandırmaq qərarı Paktın hər bir kəsin qanun qarşısında bərabərlik hüququnu və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququnu təsbit edən 26-cı maddəsinə pozur. Eləcə də, Mərkəzi Apellyasiya Palatası da daxil olmaqla bütün müraciət olunmuş daxili müdafiə vasitələri xanım Broeksa işsizlik müavinətinin verilməməsi qərarını qüvvədə saxlamışdı. Xanım Broeks iddia edirdi ki, İşsizlik Müavinəti Aktı cinsinə və ailə vəziyyətinə görə ayrı-seçkiliyə yol verir, belə ki, əgər o, ailəli və ya subay kişi olsa idi, işsizlik müavinətindən məhrum edilməyəcəkdi. Bu şikayətlə bağlı Niderland hökumətinin mövqeyi ondan ibarət idi ki, Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 26-cı maddəsi bu işdə tətbiq oluna bilməz, çünki şikayətin mövzusu İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Paktın 9-cu maddəsi (sosial sığorta da daxil olmaqla sosial müdafiə hüququ) ilə təmin olunurdu. Komitə qeyd etdi ki, “26-cı maddə ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan qanun qarşısında bərabər müdafiə hüququ prinsipindən çıxış edir. 26-cı maddə qanunvericiliyin ayrı-seçkiliyi qadağan etməsinə tələb etsə də onun hansı məsələləri təmin etməsinə dair öhdəlik müəyyən etmir. Məsələn, Pakt dövlətdən sosial müdafiəni təmin edən qanun qəbul etməyi tələb etmir. Ancaq əgər belə bir qanun qəbul edilərsə, o, Paktın 26-cı maddəsinə uyğun olmalıdır.” Yekun olaraq, bu işdə İnsan Hüquqları Komitəsi qərara aldı ki, 26-cı maddə yalnız Paktın təsbit olunan vətəndaş və siyasi hüquqlara münasibətdə deyil, cinsi mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkiliyə yol verən iqtisadi və sosial hüquqlar da daxil olmaqla hər hansı qanuna münasibətdə şamil oluna bilər.

b) Qadınlara Qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qadınlara Qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitəsinin fəaliyyətinin hüquqi əsasını Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Konvensiya və onun fakultativ protokolları təşkil edir. Qadınlara Qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə Konvensiyanın V hissənin 17-ci maddəsinə əsasən Konvensiyanın müddəalarının həyata keçirilməsinin gedişini yoxlamaq məqsədilə yaradılıb.

Həmin maddənin 1-ci bəndinə əsasən Komitə Konvensiya qüvvəyə mindiyi vaxt on səkkiz, onu təsdiq edəndən, yaxud ona otuz beşinci dövlət qoşulandan sonra 23 yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə və Konvensiyanın əhatə etdiyi məsələlərdə səriştəyə malik ekspertdən ibarət olur. Bu ekspertlər iştirakçı-dövlətlər tərəfindən onların öz vətəndaşları arasından seçilir və özlərinin şəxsi keyfiyyətlərində çıxış edirlər; həm də ədalətli coğrafi bölgü və müxtəlif sivilizasiya formalarının, həmçinin əsas hüquq sistemlərinin təmsil olunması nəzərə alınır.

Beləliklə, ekspertlər üç prinsipə əsasən seçilir: ədalətli coğrafi bölgü, müxtəlif sivilizasiya formalarının və əsas hüquq sistemlərinin təmsil olunması. Bu gün demək olar ki, müxtəlif hüquqi sistemləri arasındakı kəskin fərqlər sıradan çıxmaqdadır. Ona görə də seçkilərə əsasən coğrafi bölgü öz təsirini göstərir. Komitənin nümayəndələri Latın Amerikasını və Karib adaları, Afrika, Qərbi Avropa, Şərqi Avropa coğrafi məkanlarını təmsil edirlər.

Komitə üzvləri iştirakçı-dövlətlərin irəli sürdükləri şəxslərin daxil edildiyi siyahıdan gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Hər iştirakçı-dövlət öz vətəndaşları arasından yalnız bir nəfərin namizədliyini irəli sürə bilər.

İlk seçkilər Konvensiya qüvvəyə mindiyi gündən altı ay sonra keçirilib. Hər seçkinin keçirilməsinə, heç olmasa, üç ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi iştirakçı-dövlətlərə iki ay müddətində öz namizədlərini təqdim etmək, təklifi ilə məktub göndərir. Baş katib namizədlikləri irəli sürülmüş bütün şəxslərin siyahısını əlifba sırası ilə onların namizədliyini irəli sürmüş iştirakçı-dövlətlər göstərməklə hazırlayır və bu siyahını iştirakçı-dövlətlərə təqdim edir.

Komitə üzvlərinin seçkisi iştirakçı-dövlətlərin nümayəndələrinin iclasında keçirilir. Bu iclas Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibi tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində çağırılır. İştirakçı-dövlətlərin üçdə ikisinin iştirak etdiyi bu iclasda ən çox səs alan namizədlər Komitəyə üzv seçilmiş sayılırlar, bu şərtlə ki, onlar iştirakçı-dövlətlərin iclasda və səsvermədə iştirak edən nümayəndələrinin mütləq əksəriyyətinin səsini qazanmış olsunlar.

Komitə üzvlərinin səlahiyyət müddəti 4 il müəyyən olunub.

Komitə qadınlara qarşı ayrı-seçkilinin bütün məsələlərini nəzərdən keçirir, müxtəlif təşkilatlardan və ya ayrı-ayrı fərdlərdən daxil olan müraciətlərə baxır və burada göstərilən problemlərin həllində dövlətlərlə əməkdaşlıq edir. İştirakçı-dövlətlər hər 4 ildən bir və ya Komitə tələb etdikdə baxılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə məruzələr təqdim etməlidirlər. Bu məruzələrdə Konvensiyanın müddəalarının yerinə yetirilməsi üçün həmin dövlət tərəfindən görülən qanunvericilik, məhkəmə, inzibati və digər tədbirlər və bununla bağlı əldə edilmiş tərəqqi öz əksini tapır. Məruzədə həmçinin Konvensiya üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilmə dərəcəsinə təsir göstərən amillər və çətinliklər göstərilə bilər.

İştirakçı-dövlətlərin təqdim etdikləri məruzələrə Komitənin iclasında baxılır. Komitə hər il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə öz fəaliyyəti haqqında məruzə təqdim edir və iştirakçı-dövlətlərdən aldığı məruzə və informasiyaların öyrənilməsi əsasında ümumi xarakterli təklif və tövsiyələr verə bilər. Bu cür ümumi xarakterli təklif və tövsiyələr iştirakçı-dövlətlərin qeydləri (əgər varsa) ilə yanaşı Komitənin məruzəsinə daxil edilir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin məruzələrini məlumat üçün qadınların vəziyyətinə dair Komissiyaya göndərir.

Konvensiyanın 1999-cu ildə qəbul olunmuş Fakültativ Protokoluna əsasən, sözü gedən Komitəyə fərdi şikayətlər qəbul etmək və baxmaq səlahiyyəti verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qadınlara qarşı ayrı-seçkilinin ləğvi üzrə Komitənin tövsiyələri Azərbaycanda qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsinin inkişafına təkan verir.

2.2. BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkilinin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Konvensiyası (CEDAW Konvensiyası1)

Qadın hüquqlarının müdafiəsinə yönəldilmiş beynəlxalq sənədlər içərisində “Qadınlara qarşı ayrı-seçkilinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” BMT Konvensiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Keçən əsrin 70-80-ci illərində qadın hüquqları uğrunda hərəkətin daha da genişlənməsi, BMT-nin təşəbbüsü ilə 1975-ci ildə Beynəlxalq qadın ilinin, daha sonra 1975-1985-ci illərdə Qadın onilliyinin keçirilməsi qadın hüquqlarının tənzimlənməsinə dair xüsusi beynəlxalq hüquqi aktın qəbul edilməsi zərurətini meydana çıxartdı və BMT Baş Məclisi 18 dekabr 1979-cu il tarixdə “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkilinin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiyayı qəbul etdi. Konvensiya 3 sentyabr 1981-ci il tarixində

qüvvəyə minmişdir.

Bu gün Konvensiya Uşaq Hüquqları Konvensiyasından sonra dünyada ən çox ratifikasiya olunmuş beynəlxalq müqavilədir. Azərbaycan Respublikası 1995-ci il 10 iyul tarixində Konvensiyanı ratifikasiya etmişdir.

Bu Konvensiya Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, Qadınların siyasi hüquqları haqqında Konvensiya, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt kimi kişi və qadın bərabərliyi müddəasını özündə əks etdirən beynəlxalq sənədlərə əsaslanaraq hazırlanmışdır.

“Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiya qadın hüquqlarının müdafiəsi üzrə əsas beynəlxalq sənəd hesab olunur. Konvensiyanın özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, digər beynəlxalq müqavilələrdə ümumi şəkildə insan üçün təmin olunan hüquqlar burada məhz qadın üçün nəzərdə tutulmuşdur. Digər müqavilələrdən fərqli olaraq Konvensiyanın əsasında digər beynəlxalq müqavilələrdə təmin edilən “bərabərlik” deyil, “ayrı-seçkiliyin ləğv olunması” durur ki, bu çox vacib məqamdır. Konvensiyanın məqsədi qadınların bütün növ ayrı-seçkilikdən həqiqətən azad olunmasının təmin edilməsindən, qadınların inkişafı və özlərini realizə etməsi üçün bərabər imkanlar yaradılmasından ibarətdir.

Konvensiyanın preambulasında qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi, qadınlar və kişilər arasında bərabərliyin təmin edilməsi BMT-nin əsas prinsiplərindən biri kimi qeyd olunur və qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması problemi müasir dövrün ən global problemləri sırasına aid edilir.

Konvensiyanın 17-ci maddəsi əsasında onun “həyata keçirilməsinin gedişini yoxlamaq” məqsədi ilə yaradılmış və üzvləri vətəndaşı olduqları dövlətdən asılı olmadan çalışan Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi üzrə Komitə (CEDAW Komitəsi²) bir sıra ümumi xarakterli təklif və tövsiyələri ilə Konvensiyanın ayrı-ayrı maddələrinə aydınlıq gətirmişdir. Konvensiyanın 21-ci maddəsində Komitənin ümumi xarakterli təklif və tövsiyələr vermək səlahiyyəti qeyd olunur. Bu tövsiyələr Konvensiyanın ən ali təfsiri hesab olunur, dövlətlərin Konvensiya əsasında daşdıqları öhdəliklərə konkretlik gətirməklə yanaşı, həm də daxili məhkəmələr tərəfindən Konvensiyanın müddəaları istifadə olunduqda onlara aydınlıq gətirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Komitə indiyə qədər 25 ümumi tövsiyə qəbul etmişdir.

Konvensiya ilk növbədə qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin anlayışını dəqiqləşdirir, qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını ləğv edilmə-

sınə yönəlmış siyasetin həyata keçirilməsi məqsədilə iştirakçı dövlətlərin üzərinə bir sıra öhdəliklər qoyur, cəmiyyət və dövlət həyatının bütün – siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrində qadınların hüquqlarını təsbit edir və həmin hüquqların təmin edilməsi üzrə dövlətlərin vəzifələrini müəyyən edir və qadın hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinə yönəlik mexanizmlər müəyyən edir.

Konvensiyanın 1-ci maddəsi qadına qarşı ayrı-seçkililiyin tərifi müəyyən edir: “Bu Konvensiyaya görə, “qadınlara qarşı ayrı-seçkilik” qadınların ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında və siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya hər hansı digər sahədə insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının tanınmasının, istifadə edilməsinin və ya həyata keçirilməsinin əngəllənməsinə və ya heçə endirilməsinə səbəb olan və ya bu məqsədi daşıyan, cinsi əlamətə görə hər hansı fərqləndirmə, istisna, yaxud məhdudiyət deməkdir.”

Konvensiyada ayrı-seçkililiyin tərifi kişi və qadın arasında formal bərabərliyə nail olmaq tələbindən daha irəli gedir və iştirakçı dövlətlərdən real bərabərliyə nail olmağı tələb edir. 1-ci maddədə insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının tanınmasının, istifadə edilməsinin və ya həyata keçirilməsinin əngəllənməsinə və ya heçə endirilməsinə “səbəb olan” və ya bu “məqsədi daşıyan” ifadələrinin işlədilməsi çox əhəmiyyətlidir. Bu ifadələr diqqəti dövlətin gördüyü tədbirlərin məqsədi ilə yanaşı həmin tədbirlərin səbəb ola biləcəyi nəticələrə də yönəldir. Bu, ayrı-seçkililiyin yalnız birbaşa deyil, həm də dolaylı ola biləcəyini qəbul edir. Yəni ayrı-seçkilik yalnız məqsədli, birbaşa deyil, həm də məqsədsiz, dolaylı ola bilər. Hər hansı fərqləndirmə, istisna və ya məhdudiyətin ayrı-seçkilik hesab olunması üçün onun mütləq şəkildə məqsədli baş verməsi vacib deyil. Məqsədsiz baş verdikdə belə görülən tədbirlər qadınların hər hansı sahədə hüquqlarının tanınmasının, istifadə edilməsinin və ya həyata keçirilməsinin əngəllənməsinə və ya heçə endirilməsinə səbəb olarsa, bu ayrı-seçkilik sayılır. Dolaylı ayrı-seçkilik anlayışı qəbul edir ki, ayrı-seçkilik yalnız aşkar və ya birbaşa olmaya bilər. Bütün şəxslərə bərabər şamil olunan kimi görünən siyasət və praktikalar əslində dolaylı ayrı-seçkilik ola bilər. Dolaylı ayrı-seçkilik o hallara aiddir ki, mövcud qayda bütün şəxslərə bərabər şamil olunmuş kimi görünərsə də, praktikada müəyyən bir qrup qoyulan tələblərə cavab verə bilmədiyi üçün ondan istifadə edə bilmir, bu da öz növbəsində ayrı-seçkilik sayılır. Növbəti paragrafda birbaşa və dolaylı ayrı-seçkilik anlayışına Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ kontekstində bir daha aydınlıq gətiriləcək.

Konvensiyadan əvvəl qəbul olunmuş beynəlxalq müqavilələrdə ayrı-seçkilik anlayışı yalnız dövlət orqanları tərəfindən törədilmiş ayrı-seçkililiyi əhatə edir. Lakin qadın hüquqları sahəsində hüquqlar daha çox özəl, qeyri-dövlət sferasında məh-

dudlaşdırıldığına görə Konvensiyanın effektiv ola bilməsi üçün yalnız dövlət orqanları tərəfindən deyil, fərdlər və özəl müəssisələr tərəfindən törədilən ayrı-seçkilik də ləğv edilməlidir. Konvensiyada “qadınlara qarşı ayrı-seçkilik” anlayışına verilən tərifinin əhatə dairəsi “və ya hər hansı digər sahədə” ifadəsinin daxil edilməsi ilə daha da genişləndirilir. Bu mövqə Konvensiyanın 2(e) maddəsi ilə möhkəmləndirilir. Bu maddədə Konvensiya yalnız dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları tərəfindən törədilən ayrı-seçkiliyi deyil, həm də hər hansı bir şəxs, təşkilat yaxud müəssisə tərəfindən yol verilən ayrı-seçkiliyi də qadağan edir.

Bu ona görə beynəlxalq müqavilənin həm də özəl sferaya nüfuz etməsi, dövlətin onun yurisdiksiyası daxilində hər hansı bir şəxsin, təşkilat və ya müəssisənin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməməsinə nəzarət etmək öhdəliyini müəyyən etməsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Çünki əks təqdirdə qadın hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş bir beynəlxalq müqavilənin effektiv olması, real olaraq ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına nail olması mümkün deyil.

Konvensiyada, qadın alverinin bütün növlərini və qadınların fahişəliyindən istifadənin kökünü kəsmək üçün bütün müvafiq tədbirlərin görülməsi öhdəliyini müəyyən edən 6-cı maddə istisna olmaqla, qadına qarşı zorakılıq birbaşa, açıq şəkildə göstərilir. Bununla belə, Konvensiyanın qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin tərifini əks etdirən 1-ci maddəsinin təfsiri qadına qarşı zorakılığı Konvensiyanın kontekstinə daxil etməyə imkan verir.

Komitə qəbul etdiyi ümumi tövsiyələrlə Konvensiyanı yaradıcı şərh edərək oradakı boşluqları doldurmağa çalışmışdır ki, bu boşluqlardan biri də qadınlara qarşı zorakılıqla bağlıdır. Komitənin 19 sayılı ümumi tövsiyəsinin 6-cı bəndində Konvensiyanın 1-ci maddəsindəki qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin tərifinin qadın məhz qadın olduğu üçün ona qarşı yönəldilən və ona mənfi təsir göstərən zorakılığı da əhatə etdiyi vurğulanır. Bura fiziki, əqli və ya cinsi xəsarət və ya işgəncə, bu əməllərlə təhdid etmə, zorlama və azadlığın digər formalarda məhdudlaşdırma halları da daxil edilir.

19 sayılı ümumi tövsiyənin 7-ci bəndində qadına qarşı zorakılıq - qadınların “kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında hüquq və azadlıqlardan istifadə etmə qabiliyyətinə ciddi şəkildə mane olan ayrı-seçkilik forması” kimi müəyyən edilir. Komitə qeyd edir ki, Konvensiyanın 1-ci maddəsi əsas hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinə mane olan və ya bu məqsədi daşıyan bütün gender əsaslı ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Öz növbəsində isə qadına qarşı zorakılığın bütün formaları qadının insan hüquq və azadlıqlarından effektiv istifadə etməsinə mane olur, onun insan hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırır.

Komitənin 19 sayılı ümumi tövsiyəsi Konvensiyanın dövlətlərdən qadına qarşı “hər hansı şəxs” tərəfindən törədilən ayrı-seçkiliyi yox etmək üçün zəruri addımlar atmağı tələb edən 2-ci maddəsinə də diqqət yetirir və göstərir ki, 2-ci maddəyə görə dövlətlər “hüquqların pozulmasının qarşısını almaq və ya zorakılıq aktlarını araşdırmaq, cəzalandırmaq və kompensasiya təmin etmək üçün lazımi qayğı” göstərmədikdə fiziki şəxslər tərəfindən törədilən “şəxsi əməllər”ə görə beynəlxalq məsuliyyət daşıyırlar.

Konvensiyanın 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarını qınayır və bütün mümkün yollarla bu ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması siyasətini “təxirə salınmadan” həyata keçirirlər. 2-ci maddə iştirakçı-dövlətlərdən qanunvericilik də daxil olmaqla qadına qarşı ayrı-seçkiliyi əks etdirən adətlərin və təcürənin dəyişdirilməsini və ya ləğv edilməsini tələb edir.

3-cü maddə 2-ci maddədə əks olunan siyasəti həyata keçirmək üçün bütün sahələrdə müvafiq tədbirləri müəyyənləşdirir. Bu məqsədlə Konvensiya iştirakçı-dövlətlərə qadın hüquqları da daxil olmaqla insan hüquqlarını inkişaf etdirmək və müdafiə etmək səlahiyyəti olan insan hüquqları qurumunun, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə dair qanunların və qadınların inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsinə nəzarət edən orqanın yaradılmasını zəruri hesab edir.

4-cü maddə qadın və kişi bərabərliyinə nail olmaq üçün müvəqqəti xüsusi tədbirlərin tətbiq edilməsinə icazə verir. Bu maddə qəbul edir ki, qadına hüquqi bərabərlik verilmiş olsa da, bu de facto bərabərliyə təminat vermir. 4-cü maddənin 1 və 2-ci bəndlərində əks olunan xüsusi tədbirlərin məqsədləri arasında aşkar fərq mövcuddur. 1-ci bəndin əsas məqsədi qadınların kişilərlə de facto bərabərliyinə nail olunması, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin keçmiş və indiki formalarını dəyişdirmək üçün qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını tezləşdirmək məqsədi ilə müəyyən xüsusi tədbirlərin görülməsidir. Bu tədbirlər müvəqqəti xarakter daşıyır. Müvəqqəti xüsusi tədbirlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət hər hansı sahədə qadınların kişilərlə de facto bərabərliyinə mümkün qədər tez nail olmaq üçün xüsusi tədbirlər müəyyənləşdirir. Bu tədbirlərin müddəti qoyulan məqsədə çatana qədər davam edir və de facto bərabərlik təmin edildikdən sonra həmin müvəqqəti xüsusi tədbirlər dayandırılır. Bəzən iştirakçı-dövlətlər müvəqqəti xüsusi tədbirlər anlayışını fərqli ifadələrlə əvəz etməyə çalışırlar. 25 sayılı ümumi tövsiyədə iştirakçı-dövlətlərdən qarışıqlıq olmaması üçün eyni anlayışdan istifadə etmələri istənilir. Bu termin çox geniş sahələri əhatə edir. Bura qanunverici, icraedici, inzibati vasitələr, siyasət və praktikalar, preferensial davranış, işəgötürmə və irəli çəkmə,

kvota sistemləri və s. daxil ola bilər. 25 saylı ümumi tövsiyədə dövlətlərə tövsiyə olunur ki, Konstitusiyada və ya daxili qanunvericilikdə müvəqqəti xüsusi tədbirlərin qəbul edilməsinə icazə verən müddəalar əks olunsun. Bu müddəalar əmək və təhsil qanunvericiliyində də ehtiva olunmalıdır. Eləcə də, müvəqqəti xüsusi tədbirlər dövlət orqanları kimi özəl təşkilat və müəssisələri də əhatə etməli, kənd yerlərində yaşayan qadınlar üçün də tətbiq olunmalıdır.

4-cü maddənin 2-ci bəndi kişi və qadın arasında bioloji fərqlərə görə onlarla fərqli davranılmasının mümkünlüyünü istisna etmir. Qeyd olunur ki, üzv dövlətlər tərəfindən analığın müdafiəsinə yönəlik xüsusi tədbirlərin görülməsi ayrı-seçkilik sayılmır. Bu tədbirlər daimi xarakter daşıyır və elmi və texnoloji biliklər fonunda yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac duyulana qədər dəyişməz qalır.

Konvensiyanın 5-ci maddəsində göstərilir ki, əgər kişi və qadınların bərabərliyi hüquqla təmin olunursa və de facto bərabərliyin dəstəklənməsi üçün xüsusi tədbirlər görülsə belə, hələ də cinslərdən birinin naqisliyi, yaxud üstünlüyü ideyasına, yaxud kişilərin və qadınların roluna dair stereotiplərə əsaslanan xurafatın kökünün kəsilməsinə, adətlərin və hər cür başqa praktikanın ləğv edilməsinə nail olmaq məqsədilə kişi və qadınların sosial və mədəni davranış modelini dəyişdirmək zərurəti mövcuddur. 5-ci maddəni effektiv reallaşdırma bilmək üçün Konstitusiyada adətlər və bərabərlik müddəası arasında ziddiyyət olduqda konvensiyanın bərabərlik təminatının üstünlük təşkil etməsinə dair müddəanın əks olunması olduqca vacibdir.

Konvensiyanın 6-16-cı maddələri ayrı-ayrı sahələrdə qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin ləğv edilməsinə yönəlmişdir. Konvensiya qadınların siyasi və ictimai həyatda bərabər hüquqlarını, təhsildə, işdə və tibbi xidmət sahəsində bərabər imkanlarını, maliyyə, iqtisadi və sosial hüquqlar sahəsində ayrı-seçkililiyə son qoyulmasını nəzərdə tutur. Eləcə də, Konvensiya nikah və ailə ilə bağlı məsələlərdə ayrı-seçkililiyə yol verilməməsi zərurətini və uşaq böyüdən qadının ictimai həyatda tam iştirakını təmin etmək üçün sosial xidmətlərin mövcudluğunun əhəmiyyətini xüsusi vurğulayır.

6-cı maddə qadın alverinin bütün formalarının və qadınların fahişəliyindən istifadənin kökünü kəsmək üçün qanunvericilik tədbirləri də daxil olmaqla bütün müvafiq tədbirləri görməyi iştirakçı-dövlətlərdən tələb edir. Göründüyü kimi, Konvensiya qadınların fahişəliyindən istifadənin kökünü kəsilməsini tələb edir. CE-DAW Komitəsinin 19 saylı ümumi tövsiyəsində göstərilir ki, yoxsulluq və işsizlik gənc qızlar da daxil olmaqla bir çox qadını fahişəliklə məşğul olmağa məcbur edir. Mühəribələr, silahlı münaqişələr və torpaqların işğalı fahişəliyin, qadın alverinin

və cinsi zorakılığın artmasına səbəb olur. Fahişələrsə zorakılığa məruz qalmaq üçün daha çox risk altındadırlar və onların əməli cinayət hesab edildikdə daha çox hədəfə çevrilirlər. Odur ki, onların da bərabər hüquqi qorumaya ehtiyacları vardır. Komitə hesab edir ki, fahişəliyin cinayət hesab olunmaması o sahədə çalışanların istismarının qarşısının alınmasına şərait yaradır. Konvensiya yetkinlik yaşına çatmış və öz razılığı ilə fahişəliklə məşğul olan qadını istismar olunmaqdan qoruyur və onun hüquqlarının müdafiəsini təmin edir. Eləcə də, razılıq əsasında olan fahişəliyə yardım göstərmənin cinayət hesab olunması da Konvensiya tərəfindən dəstəklənmir ki, bu fahişələrin istismara məruz qalmadan mühafizə olunmuş şəraitdə çalışmalarını əngəlləyir. Eyni zamanda Konvensiya qadın alverini, qadını zorla fahişəliklə məşğul olmağa məcbur etməni, cinsinə və yaşına görə heç bir fərqləndirmə qoymadan razılığı olmayan hər hansı şəxsin fahişəliyə cəlb edilməsini cinayət hesab edir və birmənalı şəkildə ləğv olunmasını tələb edir.

19 saylı ümumi tövsiyədə qeyd olunur ki, yoxsulluq və işsizlik qadın ticarəti üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Seks turizmi qadın ticarətinin yeni bir forması olaraq xarakterizə edilir. Seks turizmi inkişaf etməkdə olan ölkələrdən qadınların inkişaf etmiş ölkələrə evlərdə xidmətçi işləyəcəyi adı ilə aparılması, eləcə də xarici vətəndaşlarla sözləşmiş nikahların bağlanması şəkildə həyata keçirilən yeni cinsi istismar formasıdır. Konvensiya seks turizminin qanunla qadağan edilməsini iştirakçı-dövlətlərdən tələb edir.

7-ci maddə ölkənin siyasi və ictimai həyatında iştirak sahəsində qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin ləğvi üçün bütün müvafiq tədbirlərin görülməsini, o cümlədən qadının bütün seçkilərdə və açıq referendumlarda səs vermək və bütün açıq seçkili orqanlara seçilmək hüququnun təmin olunmasını iştirakçı-dövlətlərdən tələb edir. CEDAW Komitəsinin 5, 8 və 23 saylı ümumi tövsiyələrində qadının ictimai və siyasi həyatda iştirakının əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır. Səs vermə hüququ qadının siyasi həyatda iştirakının zəruri tərkib hissəsidir ki, o, bu hüququnu bərabər şəkildə həyata keçirə bilmə imkanına malik olmalıdır. Eləcə də, Konvensiya qadının siyasi həyatda iştirak etmək, dövlət vəzifələri tutmaq, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətində iştirak etmək hüquqlarını da təmin edir. Tarix boyu qadının əsas funksiyası ailəsinin qeydinə qalmaq, uşaq doğmaq və böyütmək hesab olunmuşdur ki, bu da qadının siyasi həyatdan uzaq qalmasına, dövlət vəzifələri tutmaq imkanlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuşdur.

8-ci maddə qadınların bərabər şəraitdə bərabər imkanlara sahib olaraq heç bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan hökuməti beynəlxalq səviyyədə təmsil edə və beynəlxalq təşkilatların işində iştirak edə bilmələri üçün bütün müvafiq tədbirlə-

rin görülməsini tələb edir. Tarixən qadınların beynəlxalq işlərdə çalışması onların daşdığı ailə öhdəliklərinə görə məhdudlaşdırılmışdır. Ancaq müasir dünyanın globalaşması qadınların beynəlxalq təşkilatların işinə cəlb olunmasını, hökumətləri beynəlxalq səviyyədə təmsil etməsi imkanlarının genişləndirilməsini tələb edir. Komitə buna nail olmaq üçün bu sahədə müvəqqəti xüsusi tədbirlərin müəyyən edilməsini tövsiyə edir.

9-cu maddə qadınlara vətəndaşlıq almaq, onu dəyişdirmək yaxud saxlamaq üçün kişilərlə bərabər hüquqlar verir. Eləcə də, Konvensiya qadının əcnəbi ilə nikaha daxil olmasının və ya ərinin vətəndaşlığının dəyişməsinin onun vətəndaşlığına təsir etməməsini təmin edir. 9-cu maddə iştirakçı-dövlətlərdən övladlarının vətəndaşlığının müəyyənləşməsində qadınların kişilərlə bərabər hüquqlarını təmin etmələrini tələb edir.

10-cu maddə iştirakçı-dövlətlərin üzərinə təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün bütün müvafiq tədbirləri görmək öhdəliyi qoyur. Buna nail olmaq üçün qız və qadınlar təhsil almaq üçün bərabər imkanlara sahib olmalı, onlar üçün ibtidai və orta təhsil icbari olmalıdır. 4-cü maddədən danışıarkən də qeyd etdiyimiz kimi, qız və qadınların təhsil sahəsində irəliləməsi üçün müvəqqəti xüsusi tədbirlər tətbiq olunmalıdır. Ailənin sağlamlığının və rifahının təmin olunmasına yardım göstərmək məqsədi ilə ailə həyatı (reproduktiv və cinsi sağlamlıq) dərsi məktəblərdə icbari qaydada tədris olunmalıdır. Eləcə də, 10-cu maddə hamilə olmasına görə qızların məktəbdən xaric edilməsinin qadağan olunmasını vacib hesab edir. Hamilə olmasına görə qızların məktəbdən uzaqlaşdırılması onların gələcək həyatına, müstəqilliklərinə və ən əsası iqtisadi müstəqilliklərinə çox böyük mənfi təsir göstərə bilər.

11-ci maddə iştirakçı-dövlətlərin üzərinə qadınların əmək sahəsində bərabər hüquqlarının, imkanlarının, seçimlərinin və müavinətlərinin olmasını təmin etmək öhdəliyi qoyur. Konvensiya əmək qanunvericiliyində cinsinə, ailə vəziyyətinə, əlilliyinə, hamiləliyinə, cinsi oriyentasiyasına və İİÇV daşıyıcısı olduğuna görə sanksiya nəzərdə tutan ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi müddəasının olmasını vacib hesab edir, işdə qadınların irəliləməsi üçün xüsusi tədbirlərin müəyyənləşdirilməsinin qanunvericilikdə əks olunmasını tövsiyə edir. Eləcə də, Konvensiya qadınlar üçün qanunvericilikdə bərabər əmək şəraiti şərtləri, bərabər əmək haqqı, eyni dəyərli iş üçün bərabər əmək haqqı və eyni təqaüd yaşının nəzərdə tutulmasını zəruri hesab edir.

Konvensiyanın 11(1)(d) maddəsinə və Pekin Fəaliyyət Platformasının 165-ci bəndinə görə iştirakçı-dövlətlərdən bərabər dəyərli əməyə görə bərabər münə-

sibətin təmin edilməsi tələb olunur. 13 sayılı ümumi tövsiyədə təsdiq olunur ki, bu müddəanın tam implementasiyası qadınların üstünlük təşkil etdiyi iş sahələrində gördükləri işin dəyərinin kişilərin üstünlük təşkil etdiyi iş sahələrində gördükləri işin dəyəri ilə müqayisə olunub eyniləşdirilməsidir. Bu tələb eyni işdə çalışan şəxslərə eyni əmək haqqı verilməsi tələbindən daha irəli gedir. Eyni iş üçün eyni əmək haqqı verilməsi eyni vəzifədə çalışan kişi və qadına eyni, bərabər əmək haqqının verilməsini tələb edir. Bərabər dəyərli işə görə bərabər münasibət isə tələb edir ki, xarakteri etibarilə fərqli olan, amma eyni bacarıq, təcrübə və vərdişlərin labüd olduğu və oxşar vəziyyətlərdə yerinə yetirilən işlərə görə bərabər əmək haqqı verilməlidir.

11-ci maddə qadın hamilə olduqda iş yerində onun sağlamlığının qorunmasının təmin olunmasını da tələb edir, hamiləliyə və analıq məzuniyyətinə görə işdən çıxarılmığı qadağan edir. Konvensiya hamiləlik dövründə və doğuşdan sonrakı dövr üçün qanunvericilikdə 14 həftədən az olmamaq şərti ilə ödənişli analıq məzuniyyətinin nəzərdə tutulmasını və iş saatlarında körpə uşağın yedizdirilməsi üçün ağlabatan fasilə müddətinin təmin olunmasını zəruri hesab edir.

Konvensiyanın 11-ci maddəsində iştirakçı-dövlətlərdən valideynlərin ailə öhdəliklərini əmək vəzifələri və ictimai həyatda iştirak ilə birləşdirməyə imkan verən zəruri sosial xidmətləri dəstəkləmələri istənilir. Bu uşağa qulluq üzrə müəssisələr şəbəkəsinin yaradılmasını zəruri edir ki, Pekin Fəaliyyət Platformasının 173-cü bəndi hökumətlərə “işləyən kişi və qadınların ehtiyaclarını nəzərə alaraq yüksək keyfiyyətli, sərbəst və uyğun qiymətə uşağa qulluq xidmətlərinin “təmin edilməsini” tövsiyə edir. Şübhə yoxdur ki, dövlət tərəfindən uşağa qulluq imkanları təmin edilmədən uşaq böyüdən qadının işə başlaması və ya davam etməsi mümkün deyil.

11(3)-cü maddəyə əsasən bu maddədə bəhs edilən hüquqların müdafiəsinə dair qoruyucu qanunvericilik, yəni qadınlara müəyyən sahələrdə və ya saatlarda (məsələn, gecələr) işləməyi qadağan edən qanunvericilik elmi sübutlarla dəstəklənməli, elmi-texniki biliklər baxımından vaxtaşırı təkrar gözdən keçirilməli, ehtiyac olduqda yenidən nəzərdə tutulmalı, ləğv edilməli və ya genişləndirilməlidir.

12-ci maddə qadınların bərabərlik əsasında tibbi xidmət almasını təmin edir. Bu öhdəlik qadınların mövcud tibbi xidmətlərdən tam olaraq isitfadə etməsinə imkan verməyən və ya onu çətinləşdirən hüquqi və sosial maneələrin aradan qaldırılmasını tələb edir. Konvensiyaya görə yoxsul, savadsız, eləcə də azadlıqdan məhrum edilmiş qadınların tibbi xidmətlərdən rahatlıqla istifadə edə bilməsi üçün müvafiq addımlar atılmalıdır. 12(1)-ci maddə “ailənin həcmi məsələsinə dair planlaşdırmanı təmin etmək” ifadəsi ilə qadınların təhlükəsiz və qanuni abort edən tibb ocaqla-

rından istifadə etmək imkanını təmin edir. 12(2)-ci maddə qadınların hamiləlik və ondan sonrakı dövrdə əlavə qayğıya ehtiyacı olduğunu qəbul edir. İştirakçı-dövlətlər lazım olduqda qadınları hamiləlik və ondan sonrakı dövrdə pulsuz xidmətlər, eləcə də müvafiq qida məhsulları ilə təmin etməlidirlər.

13-cü maddə iştirakçı-dövlətlərin qadınların iqtisadi müstəqilliyini təmin etmədikcə, onların öz evlərinə sahib ola və öz işlərini qura bilməmələri səbəbinə görə kişilərlə həqiqi, real bərabərliyə malik ola bilməyəcəklərini ifadə edir. Sosial müavinətlərlə bağlı qanunlar bəzən subay, tək uşaq böyüdən anaları nəzərə almayaraq onlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verir. Özəl şirkətlər qadınlara kişilərlə bərabər ailə yardımı və sığorta imkanları verməyərək ayrı-seçkilik tətbiq edir, eləcə də maliyyə və kredit qurumları qadınlara kredit ala bilmələri üçün daha yüksək tələblər irəli sürərək qadınların maliyyə və kredit imkanlarından yararlanmasını çətinləşdirir. Konvensiyanın 13(b) maddəsinə görə istiqraz, ipoteka və kredit almaq üçün qadınların bərabər hüquqları, 13(c) maddəsinə görə qadınların istirahətlə, idmanla məşğul olmaq və mədəni həyatda kişilərlə bərabər iştirak etmək hüquqları təmin olunmalıdır.

14-cü maddə kənd yerlərində yaşayan qadınların ehtiyaclarına həsr olunmuşdur. Dünyanın əksər yerlərində kəndlərdə yaşayan qadınlar öz ailələrinin və icmalarının təsərrüfat yükünün çox böyük bir hissəsinə daşıyırlar, amma bu əməyin müqabilində heç bir əmək haqqı almırlar. Bu qadınlar bir növ “görünməz” qalaraq lazımi müdafiyyə və zəruri hüquqlara sahib deyillər. 14-cü maddə kənd yerlərində yaşayan qadınların bütün səviyyələrdə inkişaf planının işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək, ailə planlaşdırılması da daxil olmaqla tibbi xidmətə yol tapmaq, sosial sığorta proqramlarından bəhrələnmək, təhsil növlərinə yiyələnmək, kooperativlər təşkil etmək, kollektiv fəaliyyətin bütün növlərində iştirak etmək, kənd təsərrüfatı kreditlərinə və istiqrazlarına, satış sistemində, texnologiyaya yol tapmaq, torpaq islahatlarında, aqrar islahatlarda, torpaqların yenidən məskunlaşdırılması planlarında bərabər statusa malik olmaq, lazımi həyat şəraitindən, mənzil şəraitindən, sanitariya xidmətindən, elektrik enerjisindən, su təchizatından, nəqliyyat və rabitə vasitələrindən istifadə etmək hüquqlarını təmin edir. Kənd yerlərində yaşayan qadınların Konvensiyada tələb olunan həqiqi bərabərliyi təmin etmək üçün bu sahədə xüsusi tədbirləri nəzərdə tutan qanunvericiliyin olması labüddür.

15-ci maddəyə görə iştirakçı-dövlətlər qadınların qanun qarşısında kişilərlə bərabərliyini tanımalı, qadınlara kişilərlə bərabər mülki hüquq qabiliyyəti və onu həyata keçirmək üçün bərabər imkanlar verməlidirlər. Məlumdur ki, hələ də bir sıra ölkələrdə qadınlar kişilərlə bərabər mülkiyyət hüquqlarına malik deyil. Qadın-

ların müqavilə bağlamaq, daşınmaz əmlaka sahib olmaq üçün bərabər hüquqları yoxdur. Xüsusilə nikaha daxil olduqdan sonra bu hüquqlar avtomatik olaraq qadının ərinə keçir. Buna görə də, Konvensiya iştirakçı-dövlətlərdən müqavilə bağlanması və əmlakın idarə olunması sahəsində qadınların bərabər hüquqlarının, həmçinin bütün məhkəmə instansiyalarında qadınlara bərabər münasibətin təmin olunmasını tələb edir. Konvensiyanın 15(3)-cü maddəsinə əsasən hüquqi nəticələri qadınların hüquq qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasına səbəb olan bütün müqavilə və digər sənədlər etibarsız sayılmalıdır. 15(4)-cü maddə şəxslərin yer dəyişməsinə, yaşamaq və daimi yaşayış yerini azad surətdə seçməsinə dair qanunvericiliyə münasibətdə kişilərə və qadınlara (evli qadınlar da daxil olmaqla) eyni hüquqlar verilməsini nəzərdə tutur.

16-cı maddə ailə hüququ sahəsində qadına qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin böyük bir hissəsi onların öz evlərində ərləri, digər ailə üzvləri və mənsub olduqları cəmiyyət tərəfindən həyata keçirilir. Dünyanın bir çox ölkələrində ailəli qadınlar neçə uşaq doğacaqlarına, uşaqları necə böyüdəcəklərinə, işləyib-ışləməyəcəklərinə dair özləri qərar verə bilmirlər. Qadınların bərabər hüquqlarının qanunlarda əks olunduğu ölkələrdə belə, qadına ev qadını olaraq baxılması stereotipləri qadınların təhsil və karyera sahəsində irəliləmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Ailə, ailə daxili münasibətlər - adət və ənənələrin güclü təsiri altında olduğu üçün müəyyən dəyişikliklərin edilməsinin ən çətin olduğu sahədir. Ancaq qadınların tam real bərabərliyə nail olmaları üçün bu sahədə dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. Bu dəyişikliyi həyata keçirə bilmək üçün iştirakçı-dövlətlər ilk öncə qadına qarşı ayrı-seçkiliyə yol verən nikah və ailə ilə bağlı qanunları dəyişdirməlidirlər. Belə qanunlara misal olaraq qadınların boşanma zamanı kişilərlə bərabər hüquqlarını təmin etməyən, qadınların mülkiyyət hüquqlarını məhdudlaşdıran qanunları göstərmək olar. Qadının nə vaxt və kiminlə evlənəcəyinə özünün qərar verə bilməsi üçün minimum nikah yaşının müəyyənləşdirilməsi zəruridir. 21 sayılı ümumi tövsiyədə bu yaş 18 olaraq göstərilir.

Konvensiyanın 16(1)(b) maddəsi iştirakçı-dövlətlərin üzərinə qadınlara nikaha yalnız özünün azad və tam razılığı ilə daxil olmaq hüququnun təmin edilməsi öhdəliyi qoyur. 21 sayılı ümumi tövsiyədə göstərilir ki, qadının öz ərinə seçmək və azad şəkildə nikaha daxil olmaq hüququ onun həyatı üçün mərkəzi xarakter daşıyır. Ona görə də, qanunvericilik zorla, məcburiyyət və ya güclü təsir yolu ilə bağlanmış nikahın etibarsız sayılmasına icazə verməlidir.

16(2)-ci maddəyə görə uşağın nişanlanması və nikahı hüquqi qüvvəyə malik

deyil və qanunvericiliklə qadağan olunmalıdır. Konvensiyanın 16(2)-ci maddəsi iştirakçı dövlətlərdən nikahın qeydiyyatının müvafiq dövlət orqanı tərəfindən aparılmasınının məcburluğunu təmin etməyi tələb edir. Nikahın qeydiyyata alınması dövlətlərə minimum nikah yaşının pozulmamasına və çoxnikahlılığa yol verilməməsinə nəzarət etməyə imkan verir. Bu tələb eləcə də qadınların nikahın pozulması zamanı hüquqlarından istifadə edə bilməməsi hallarının qarşısını alır.

21 sayılı ümumi tövsiyədə Komitə göstərir ki, ikiarvadlı (və ya çoxarvadlı) nikah qadının kişi ilə bərabər hüquqlara sahib olmasını əngəlləyir və qadın üçün psixoloji və maddi cəhətdən ciddi mənfə nətəcələrə səbəb ola bilər. Belə nikahlar həm də Konvensiyanın 5(a) maddəsini pozur ki, həmin maddəyə görə “cinslərdən birinin aşağılığı yaxud üstünlüyü ideyası” dəyişdirilməlidir.

16-cı maddə iştirakçı-dövlətlərdən qadınların soyad, peşə və məşğuliyyət seçməkdə, valideyn kimi övladları ilə əlaqədar məsələlərdə, qəyyum, hami, vəkil olarkən və ya uşaqları övladlığa götürərkən, əmlak almaq və satmaq, əmlak üzərində sahiblik, idarə etmək, sərəncam və istifadə sahəsində bərabər hüquqlarının təmin olunmasını tələb edir.

21 sayılı ümumi tövsiyədə göstərilir ki, nikah pozulduqda əmlak bölünərkən arvadın ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara və yaşlı qohumlara qulluq etməklə məşğul olduğuna görə işləməməsi nəzərə alınmalıdır və əmlak bölünərkən qadının qazancsız əməyi işləyən ərin əməyinə bərabər tutulmalıdır. Tövsiyədə o da qeyd olunur ki, nikah pozulduqdan sonra ehtiyac olduqda ər uşağın saxlanması üçün zəruri vəsaitin ödənilməsinə iştirak etməlidir. Bir çox atalar nikah pozulduqdan sonra uşağın qayğısına qalmaq, onu müdafiə etmək və aliment ödəmək öhdəliyini yerinə yetirməkdən imtina edirlər. Uşağın ehtiyaclarına və ananın qazanc imkanlarına əsasən alimentin müəyyənləşdirilməsi uşağın böyüdülməsində atanın da məsuliyyət daşmasını təmin edir.

Komitənin 21 sayılı ümumi tövsiyəsinə görə, qadının uşaq doğmaq və böyütmək kimi vəzifələri onun təhsil və iş imkanlarına təsir edir. Nikah pozulduqda qadın çox zaman özünü və uşağını maddi olaraq təmin edə bilmir. Bu baxımdan alimentin miqdarı boşanma və ya ayrıldıqdan sonra qadının özünü və uşağını saxlamaq üçün üzləşəcəyi çətinlikləri nəzərə alaraq hesablanmalıdır. Qadının öhdəliklərinin, gəlirinin və qazanc imkanlarının əsas meyar olaraq götürülməsi ədalətli şəkildə və ayrı-seçkiliyə yol verilmədən alimentin müəyyənləşdirilməsinə imkan verə bilər.

Konvensiyanın 16(1)(d) maddəsi ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq kişi və qadınların valideyn kimi övladları ilə əlaqədar məsələlərdə bərabər hüquqlarını təmin edir və uşağın mənafeyinin bütün hallarda üstün tutulduğunu vurğulayır. Buna görə

də, iştirakçı-dövlətlərdən valideynliyin müəyyən edilməsi, atanın onunla nikahda olmayan ananın hamiləlik və doğuş xərclərində iştirakının təmin edilməsi, nikahdan kənar doğulmuş uşaqların saxlanması üçün vəsait ödənilməsinin təmin edilməsi tələb olunur. Eləcə də, 16-cı maddə de facto hüquq münasibətlərində olan qadınların (eyni cinsdən olan şəxslərin birgə yaşaması da daxil olmaqla) hüquqlarını da müdafiə edir. 21 sayılı ümumi tövsiyə hesab edir ki, de facto nikah münasibətlərində olan qadınlar da qanuni nikahda olan qadınların malik olduğu hüquqlara və müdafiəyə malik olmalıdırlar.

Göründüyü kimi, CEDAW Konvensiyası qadınların yalnız vətəndaş və siyasi hüquqlarını deyil, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını da təmin edir. Komitənin ümumi tövsiyələrində Konvensiyanın ayrı-ayrı maddələri geniş təfsir olunmuşdur ki, bu da Konvensiyanın müddəalarının qadınların həyatının bütün sahələrini əhatə edə bilməsinə tam imkan verir.

2.3. Qadın hüquqları və insan hüquqlarının regional müdafiə mexanizmləri

Avropa Şurası 1949-cu ildə on Avropa dövlətinin (Belçika, Danimarka, Fransa, İrlandiya, İtaliya, Lüksemburq, Niderland, Norveç, İsveç və Birləşmiş Krallıq) iştirakı ilə Avropa Şurasının Nizamnaməsinin əsasında yaradılmışdır. Təşkilatın bir çox məqsədləri içərisində “insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının həyata keçirilməsi” xüsusi yer tutur.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müafisi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyası (Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası) Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 4 noyabr 1950-ci ildə qəbul edilmiş və 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Bu Konvensiya Avropanın ən əsas insan hüquqları müqaviləsidir. Konvensiya və onun Protokolları Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 2001-ci ilin dekabr ayının 25-də təsdiq edilmiş, təsdiqedicisi sənədlər 15 aprel 2002-ci il tarixdə Avropa Şurasının Baş Katibinə təqdim edilmişdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasına münasibətdə Konvensiya və onun Protokolları həmin tarixdən qüvvəyə minmişdir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 14-cü maddəsi həmin Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə sahəsində cinsi mənsubiyyət də daxil olmaqla digər əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyi birbaşa qadağan edir: “Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyəti

yət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 12 sayılı Protokolu 4 noyabr 2000-ci ildə qəbul edilmiş və 1 aprel 2005-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Protokolun 1-ci maddəsi Qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan istifadənin cinsi mənsubiyyət də daxil olmaqla hər hansı əlamətə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmasını bir daha təsbit edir, kimsənin həmin əlamətlərə görə hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmasını qadağan edir.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 19-cu maddəsinə əsasən, dövlətlərin bu Konvensiyada və Protokollarda təsbit olunmuş öhdəliklərini yerinə yetirmələrini təmin etmək üçün **Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi** yaradılmışdır. Məhkəmənin yurisdiksiyasına fərdi və dövlətlərarası şikayətlər aiddir. Bu məhkəmə insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud olan beynəlxalq mexanizmlərin ən səmərəlisidir. O, insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı şikayətlərə baxan və fərdin bilavasitə beynəlxalq məhkəməyə müraciətinin təmin edən ilk beynəlxalq məhkəmə orqanıdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bir sıra qərarları qadın hüquqlarının inkişafına öz töhvəsini vermiş, qadına qarşı ayrı-seçkililiyin bir sıra aspektlərinə aydınlıq gətirmişdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dəfələrlə qeyd etmişdir ki, “gender bərabərliyinin inkişafı bu gün Avropa Şurasına üzv dövlətlərinin əsas məqsədidir və münasibətdə fərqliliyin Konvensiyaya müvafiq olmasını müəyyənləşdirmək üçün çox ciddi səbəblər olmalıdır.... bir ölkədə cinsi əlamətə görə münasibətdə fərqliliyi əsaslandırmaq üçün xüsusilə ənənələrə, ümumi fərziyələrə və üstünlük təşkil edən sosial yanaşmalara istinad etmək yetərsizdir.”⁴

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin **Abdulaziz, Kabales və Balkandali Birləşmiş Krallığa qarşı** (Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. The United Kingdom) işi üzrə 28 may 1985-ci il tarixli qərarı Konvensiyanın 14-cü maddəsində göstərilən mövqeyi tam əks etdirir. Bu işdə hind və digər Asiya mənşəli üç ərizəçi qadın Konvensiyanın 8-ci maddəsi ilə birlikdə 14-cü maddənin pozulmasından şikayət edirdilər. Birləşmiş Krallığın qanunvericiliyi ərizəçilərin ərlərinin qadınların qanuni olaraq məskunlaşdığı və yaşadığı Birləşmiş Krallığa gəlib onların yanında qalmasına imkan vermirdi, halbuki həmin qanunvericiliyi əsasən kişilərin arvadları gəlib ərlərinin yanında qala bilirdi. Bu işdə Konvensiyanın pozulduğunu bildirərək Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, “cinslərin bərabərliyinin təkmilləşməsi bu gün Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərinin əsas məqsədidir.” Qeyd edək ki, bu işin nəticəsi bir növ yarımçıq oldu, Birləşmiş Krallıq hər iki cinsin əri və ya arvadı üçün ölkəyə girişin şərtlərini eyni şəkildə çətinləşdirdi.⁵

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna görə, birbaşa ayrı-seçkilikdən o halda söhbət gedə bilər ki, “bənzər vəziyyətdə olan şəxslərin məruz qaldıqları münasibətdə müəyyən oluna bilən bir fərqlilik mövcuddur.”⁶

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi **Hoogendijk Niderlanda qarşı** (Hoogendijk v. The Netherlands, No 58641.00) işi üzrə 6 yanvar 2005-ci il qərarında dolayı ayrı-seçkiliyi nəzərdən keçirmişdir. İş sosial müdafiə müavinətinə (bu işdə əlilliyə görə müavinət) uyğun gəlib-gəlməmənin müəyyənədirilməsinə dair Niderland qanunvericiliyi haqqında idi və cinslər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsi məsələsini bilavasitə qaldırırdı. İşin aid olduğu 1960-1970-ci illərdə gəlir tələbi kişilərdən daha çox qadınlara təsir edirdi, çünki həmin dövrlərdə çox az qadın ödənişli işdə çalışırdı. Bu baxımdan, həmin qanunvericilik o zaman məşğulluq sferasında da həssas vəziyyətdə olan qadınlara qarşı dolayı ayrı-seçkiliyə yol verirdi. Gender aspektində neytral görünən qanunvericilik əslində əhalinin müəyyən bir hissəsinə çox ciddi təsir göstərə bilərdi. Sözü gedən işdə ərizəçi Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə birlikdə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulmasından şikayət edirdi. Amma bu qanunvericiliyin kişilərdən daha çox qadınlara təsir etdiyini necə sübut etmək olardı? Daha əvvəl Avropa Məhkəməsi 14-cü maddə ilə bağlı işlərində statistik rəqəmləri həlledici faktor kimi qəbul etməsə də, bu işdə fərqli mövqe göstərdi. Məhkəmə qəbul etdi ki, dolayı ayrı-seçkilik statistik vasitələrlə sübut oluna bilər və bu əsasda sübut yükünün dövlətin üzərində olduğunu da vurğuladı. Müvafiq müddənin kişilərdən daha çox qadınlara təsir etdiyi rəqəmlərlə sübut olunduğu halda ayrı-seçkiliyə yol verilmədiyini sübut etmək dövlətin üzərinə düşürdü. Məhkəmə bu işdə bildirdi ki, “məhkəmə ərizəçinin mübahisə edilməyən rəsmi statistikaya əsaslanaraq faktiki olaraq qadınların kişilərdən daha çox faizinə təsir edən konkret qaydanın mövcudluğuna prima facie işarənin (neytral şəkildə ifadə edilsə belə) olduğunu göstərə bildiyi işlərdə, bütün cinsi ayrı-seçkiliklə əlaqəsi olmayan obyektiv faktorlar nəticəsində olmasını göstərməyin cavabdeh hökumətin üzərinə düşdüyünü hesab edir.” Maraqlıdır ki, bu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, cavabdeh dövlətin sosial siyasət arqumenti obyektiv və ağılabatandır və işi qəbul olunan hesab etmədi.

Carvalho Pinto De Sousa Morais Portuqaliyaya qarşı (Carvalho Pinto De Sousa Morais v. Portugal, No. 17484.15) işi üzrə 25 iyul 2017-ci il tarixli qərarında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bir daha vurğuladı ki, Konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə əlaqədar işlərdə ərizəçi münasibətdə fərqi olduğunu nümayiş etdikdə bu ayrı-seçkiliyin əsaslandırılmış olduğunu dövlət sübut etməlidir. Bu işdə Avropa Məhkəməsi 14-cü maddənin 8-ci maddə ilə birlikdə pozulduğunu qəbul

edərək bildirdi ki, Portuqaliya məhkəmə sistemində gender əsaslı ayrı-seçkilik stereotipləri üstünlük təşkil edir və CEDAW Komitəsinin də ümumi müşahidələrinə də tövsiyə etdiyi kimi bu problem üzərində işlənilməlidir.

Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v. Turkey, No. 33401/02) işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 9 sentyabr 2009-cu il tarixli qərarı qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən işlərdən biridir. Bu işdə ərizəçi Konvensiyanın 2, 3, 6, 13-cü maddələrinin, eləcə də 2 və 3-cü maddələrlə birlikdə 14-cü maddənin pozulmasından şikayət edir. Ərizəçi və onun anası mütəmadi olaraq ərizəçinin əri və qayınatası tərəfindən məişət zorakılığına məruz qalmış və dəfələrlə hüquq mühafizə orqanlarına müraciət etmişlər. İlk iki müraciətdə ərizəçi sonradan şikayətini geri götürdüynə görə iş üzrə icraata məhkəmə tərəfindən xitam verilmişdi. Növbəti dəfə, ərizəçi, anası və əri bir-birinə bıçaqla xəsarət yetirdikdən sonrakı müraciətdə prokuror kifayət qədər sübut olmadığını bildirərək cinayət təqibinə başlamamışdı. Daha sonra ərizəçi əri tərəfindən yeddi bıçaq zərbəsi alaraq yaralandıqda ərizəçinin ərinə qarşı yalnız cərimə cəzası müəyyən edilmişdi. Son olaraq, ərizəçinin əri atəş açaraq ərizəçinin anasını öldürmüş və məhkəmə tərəfindən 15 il 10 ay müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişdi. Məhkəmə hökm qüvvəyə minənə qədər onun azadlıqda qalmasına qərar vermiş və həmin müddətdə ərizəçi artıq keçmiş əri tərəfindən dəfələrlə təkrar təhdidlərə məruz qalmışdı.

Ərizəçi Konvensiyanın 2 və 3-cü maddələri ilə birlikdə 14-cü maddənin pozulmasına dair şikayətində bildirmişdir ki, cavabdeh dövlətin qanunvericiliyi qadınlara qarşı ayrı-seçkilik münasibəti əks etdirir, onları kifayət qədər müdafiə etmir, öz növbəsində, ailənin dağılmaması naminə hətta qadının həyatını təhlükə altında qoyur. Avropa Məhkəməsi bu işdə 2 və 3-cü maddələrlə birlikdə 14-cü maddənin pozulduğunu bildirərək qeyd etdi: "... dövlətin qadınları məişət zorakılıqdan müdafiə etməməsi onların qanun qarşısında kişilərlə bərabər qaydada müdafiə olunmaq hüququnu pozur və bu pozuntunun bilərəkdən edilib-edilməməsi əhəmiyyət kəsb etmir. ... Türkiyədə məhkəmələrin ümumi və ayrı-seçkilik xarakterli passivliyinin, məqsədli olmasa da, əsasən qadınlara təsir göstərdiyi barədə gəlidiyi nəticəni nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin və onun anasının məruz qaldığı zorakılıq gender əsaslı zorakılıq hesab oluna bilər və bu, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bir formasıdır. Son illər Türkiyə hökuməti tərəfindən həyata keçirilən islahatlara baxmayaraq, bu işdə müəyyən edildiyi kimi bütövlükdə məhkəmə sisteminin məsələyə reaksiya verməməsi və təcavüzkarların cəzasız qalması məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlər görmək öhdəliyinin lazımı səviyyədə yerinə yetirilmədiyini göstərir."

Avropa Sosial Xartiyası 18 oktyabr 1961-ci il tarixində Avropa Şurasının üzv dövlətlərinə imzalanmaq üçün açılmış və 26 fevral 1965-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir. Xartiya yaşayış yeri, səhiyyə, məşğulluq, hüquqi və sosial müdafiə sahəsində hüquqların həyata keçirilməsinin təmin edir. Bütün hüquqlar cins də daxil olmaqla heç bir əsasda ayrı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçirilməlidir. 1996-cı ildə Xartiyaya yenidən baxılmışdır. Yenidən baxılmış Avropa Sosial Xartiyası 1999-cu ilin iyul ayının 1-də qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikası 2 sentyabr 2004-cü il tarixində yenidən baxılmış Avropa Sosial Xartiyasını ratifikasiya etmişdir. Yenidən baxılmış Avropa Sosial Xartiyası təhsil, iş və ailə həyatı sahəsində kişilərin və qadınların bərabərliyini təmin edir, eləcə də bərabər imkanlar və bərabər ödəniş hüququnu təmin etmək üçün pozitiv tədbirlər nəzərdə tutur. Avropa Sosial Hüquqlar Komitəsi dövlətlərin daxili vəziyyətinin Xartiyanın tələblərinə uyğunluğuna məruzəetmə və kollektiv şikayətlər vasitəsi ilə nəzarət edir.

Avropa Şurasının Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizəyə dair Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası) 11 may 2011-ci il tarixində qəbul edilmiş və 1 avqust 2014-cü il tarixində qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikası hələ bu Konvensiyanı imzalamamışdır. İstanbul Konvensiyası qadına qarşı zorakılığın bütün formalarının qarşısının alınması və qadağan olunması sahəsində qəbul edilmiş ən hərtərəfli beynəlxalq müqavilədir. Konvensiyanın əsas hədəfi zorakılığın qarşısının alınması, qurbanların müdafiəsi, zorakılıq törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunması və milli səviyyədə inteqrasiya olunmuş siyasətin formalaşmasıdır. İstanbul Konvensiyası iştirakçı dövlətlər tərəfindən Konvensiyanın implementasiyasını qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək məqsədi ilə iki monitorinq mexanizmi müəyyən edir: Qadına qarşı zorakılığa və məişət zorakılığına qarşı müstəqil Ekspertlər Qrupu (GREVIO) və Tərəflər Komitəsi.

Avropa İttifaqının əsası 1951 və 1957-ci illərdə qəbul olunmuş üç müqavilə ilə qoyulmuşdur: Avropa Kömür və Polad Birliyinin yaradılması haqqında 1951-ci il Paris Müqaviləsi; Atom Enerjisi üzrə Avropa Birliyinin yaradılması haqqında 1957-ci il Roma Müqaviləsi və Avropa İqtisadi Birliyinin təsis olunması haqqında 1957-ci il Roma Müqaviləsi. Avropa İttifaqı ilk əvvəllər sırf iqtisadi məqsədlərlə yaradılmasına baxmayaraq, indi siyasi-iqtisadi quruma çevrilmişdir. 1992-ci il Maastrixt Müqaviləsinin qüvvəyə minməsi əslində Avropa İttifaqının təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi bir qurum olaraq fəaliyyətə başlamasına əsas verdi.

Hazırda Avropa İttifaqı unikal siyasi-hüquqi keyfiyyətə malik dövlətlər birliyidir. Avropa İttifaqı mürəkkəb regional inteqrasiya qurumu olmaqla beynəlxalq təşki-

latların müasir anlayışından kənara çıxır. Avropa İttifaqının hüquqi təbiətinin unikalığı onun dövlətlərüstü xarakter daşımındadır. Bu isə özünü İttifaq hüququ və ya Avropa İttifaqı hüququ adlanan hüquqi norma və qaydalar kompleksində göstərir. Avropa İttifaqı hüququ üzv-dövlətlərin ərazisində birbaşa qüvvəyə malikdir. Həmçinin, Avropa İttifaqı hüququ normaları milli qanunvericilik üzərində üstünlüyə malikdir, bütün vətəndaş və hüquqi şəxslər üçün məcburi xarakter kəsb edir.⁷

Avropa İttifaqı çərçivəsində insan hüquq və azadlıqları ilə əlaqədar 7 dekabr 2000-ci il tarixində Nitsada qəbul edilən Əsas hüquqlar haqqında Avropa İttifaqı Xartiyasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Xartiyanın 3-cü fəslı “Bərabərlik” haqqındadır və 20-26-cı maddələri əhatə edir. Burada bütün insanların qanun qarşısında bərabərliyi təsdiq olunmuşdur.

Xartiyanın kişilərin və qadınların bərabərliyi haqqında 23-cü maddəsi kişilər və qadınlar arasında bərabərliyin məşğulluq, əmək fəaliyyəti, əməyin ödənilməsi də daxil olmaqla həyatın bütün sahələrini əhatə etdiyini vurğulayır. Bu prinsip eyni zamanda Avropa İttifaqının bir sıra direktivlərində və digər sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Avropa İttifaqı hüququnda birbaşa ayrı-seçkilik Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ ilə eyni şəkildə müəyyənləşdirilir. İrqi bərabərlik haqqında Direktivin 2-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, birbaşa ayrı-seçkilik “bir şəxsin digər şəxsə münasibətdə irq və ya etnik mənsubiyyətə əsaslanan daha az əlverişli münasibətə məruz qaldığı və ya qalacağı təqdirdə” baş vermiş olur. Eyni yanaşma İşəgötürmə məsələlərində bərabərlik haqqında Direktivin 2(2)(a) maddəsində, Gender bərabərliyi haqqında Direktivin (Yenilənmiş) 2(1)(a) maddəsində, eləcə də Mallar və xidmətlərlə əlaqədar gender bərabərliyi haqqında Direktivin 2(a) maddəsində əks olunmuşdur.

Avropa İttifaqı hüququnda təsdiq edilir ki, ayrı-seçkilik təkəcə oxşar vəziyyətdə olan insanlara qarşı fərqli rəftarın deyil, həm də fərqli vəziyyətdə olan insanlara qarşı eyni rəftarın nəticəsi ola bilər. Sonuncunu dolayı ayrı-seçkilik adlandırırlar, çünki bu halda rəftarın özü deyil, onun nəticələri fərqli olur, belə ki. O, fərqli xüsusyyətlərə malik insanlar üçün fərqli nəticələrə səbəb olur. İrqi bərabərlik haqqında Direktivin 2-ci maddəsinin 2(B) bəndində deyilir ki, “dolayı ayrı-seçkilik o halda baş verir ki, neytral kimi görünən qayda, meyar və ya praktika müəyyən irqi və ya etnik mənşəli insanları digər şəxslərlə müqayisədə xüsusilə əlverişli vəziyyətə salır.” Bu yanaşma həm də İşəgötürmə məsələlərində bərabərlik haqqında Direktivin 2(2)(b) maddəsində, Gender bərabərliyi haqqında Direktivin (Yenilənmiş) 2(1)(b) maddəsində, eləcə də Mallar və xidmətlərlə əlaqədar gender bərabərliyi haqqında Direktivin 2(b) maddəsində əks olunmuşdur.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) dünyada ikinci ən böyük (Birləşmiş Millətlər Təşkilatından sonra) dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatdır. İƏT 25 sentyabr 1969-cu ildə yaranmışdır. İƏT çərçivəsində ümumilikdə 1.5 milyard əhali olan 57 dövlət birləşib. Təşkilatın sonuncu Nizamnaməsi 2008-ci ildə təsdiq edilmişdir. İƏT Birləşmiş Millətlər Təşkilatında müşahidəçi statusuna malikdir. Təşkilatın üç əsas təsisatı var: İslam Sammiti, Xarici İşlər Nazirliyinin Şurası və Baş Katiblik.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında qadın hüquqlarının müdafiəsi məsələlərinə müəyyən diqqət yetirilir. Təşkilat çərçivəsində bu mövzu ilk dəfə 1990-cı ildə İslam Konfrans Təşkilatının (İƏT-nin 2008-ci ilə qədər olan rəsmi adı) Xarici İşlər nazirlərinin 19-cu konfransında qaldırılmışdır. Həmin konfransda İslamda insan hüquqlarına dair Qahirə Bəyannaməsi qəbul edildi. Bəyannamənin 6-cı maddəsində qadınla kişi bərabər hüquqlu şəxslər kimi qeyd edilir və onların mülki və maliyyə sahəsində bərabər hüquqları, eləcə də ad və soyad seçmək hüququ göstərilir. Eyni zamanda, ailə münasibətlərində ailənin rifahı və sosial cəhətdən təmin edilməsi ərə (kişiyə) vəzifəsi kimi bəyan edilir. Qahirə Bəyannaməsində gender bərabərliyi prinsipi tam şəkildə əks olunmasa da, bu sənəd təşkilat çərçivəsində qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ilk addımlardan biri kimi əhəmiyyətlidir.

İƏT çərçivəsində üzv Dövlətlərinin İnkişafında Qadınların rolu mövzusunda nazirlərin artıq 5 konfransı keçirilmişdi. İlk konfrans 20-21 noyabr 2006-cı il tarixində Türkiyədə, ikinci konfrans isə 24-25 noyabr 2008-ci il tarixində Misirdə keçirilmişdir. İkinci konfransda “Qadınların tərəqqisi naminə İƏT-nin Fəaliyyət Planı” qəbul edilmişdir. Sonradan bu sənədin adı Qahirə Fəaliyyət Planı kimi müəyyən edildi. Nazirlər səviyyəsində Üçüncü konfrans 19-21 dekabr 2010-cu il tarixində Tehranda keçirilmişdir. Həmin Konfransda “Qadınların tərəqqisi naminə İƏT-nin Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsinin mexanizmi” qəbul edilmişdi. Nazirlərin IV konfransı 4-6 dekabr 2012-ci il tarixində Cakarta (İndoneziya) keçirilmişdir. Tehran və Cakarta Bəyannamələrində müsəlman dövlətlərində qadın hüquqlarının müdafiəsi məsələləri qeyd edilmiş və İƏT çərçivəsində gender bərabərliyi prinsipi əsas inkişaf istiqamətlərindən biri kimi təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə sıx əməkdaşlıq edir. Əməkdaşlıq xüsusilə də, qadın hüquqlarının müdafiəsi məsələlərini də əhatə edir. 20-21 oktyabr 2014-cü ildə Bakıda “İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv Dövlətlərin inkişafında qadınların rolu” mövzusunda nazirlərin V Konfransı Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin təşkilatçılığı ilə keçirildi. Bu Konfransın əsas məqsədi İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, cəmiyyətin inkişafında qadınların

daha səmərəli fəaliyyəti üçün imkanların yaradılması idi.

Beləliklə, XXI əsrin əvvəllərində İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquqi normalarının və mexanizmin yaradılması işi aparılır. Hazırda İƏT çərçivəsində qadın hüquqlarının müdafiəsi sistemi təkmilləşdirilmə prosesindədir. 2010-cu ilin may ayında Düşənbədə İƏT-in Xarici İşlər nazirlərin 37-ci görüşündə təşkilatın Qadınların inkişafı üzrə Əsasnaməsi qəbul edilmişdi. Hal-hazırda İƏT çərçivəsində bu sahədə mexanizm və strukturun yaradılması prosesi davam edir.

III FƏSİL. QADIN HÜQUQLARININ MÜDAFİSİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ QANUNVERİCİLİYİ

3.1. Bərabərlik hüququ və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

Qadınların konstitusion-hüquqi statusu ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “bərabərlik hüququ” adlı 25-ci maddəsi ilə müəyyən olunur. Həmin maddəyə əsasən hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir; kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. Dövlət, irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. Konstitusiya daha sonra digər əlamətlərlə yanaşı insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını cinsi mənsubiyyətə görə məhdudlaşdıрмаğı qadağan edir, həmin əsasa görə heç kəsə zərər vurula bilməzliyini, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməzliyini, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməzliyini müəyyən edir.

Bütövlükdə, Konstitusiyanın 25-ci maddəsi qadının kişi ilə hüquq bərabərliyini təsbit edir və bu bərabərliyin ən ümumi təminatlarını nəzərdə tutur, bununla da milli hüquq sistemində qadının hüquqi statusunun əsaslarını prinsipial şəkildə müəyyən edir. Konstitusiyanın insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını təsbit edən digər maddələrinin demək olar ki, hamısı cinsi əlamətə görə, yəni kişi ilə qadın arasında heç bir fərq müəyyən etmədən hər kəsin və ya Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hüquqlarını və azadlıqlarını təsbit edir. Bu, isə o deməkdir ki, Konstitusiyanın müvafiq maddələrində təsbit olunmuş hüquqlar və azadlıqlar həm kişi, həm də qadın cinsindən olan bütün insanlara və vətəndaşlara eyni dərəcədə şamil olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “nikah hüququ” adlı 34-cü maddəsi nikah və ailə münasibətlərində qadınların hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən edir. Həmin maddə nikahın könüllü razılıq əsasında bağlanılmasını, zorla evləndirilmənin (ərə verilmənin) qadağan olunmasını, ailə münasibətlərində ər ilə arvadın hüquqlarının bərabərliyini, nikah və ailənin dövlətin himayəsində olmasını, analıq, atalıq və uşaqlığın qanunla mühafizə edilməsini nəzərdə tutur.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qadınların ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni və şəxsi həyat sahəsində qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin konstitusion-hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən edir.

Qadınların konstitusion-hüquqi statusunun əsasları həmçinin Konstitusiyanın

bir sıra digər müddəə və prinsipləri ilə də müəyyən edilir. Belə ki, Konstitisiyanın 12-ci maddəsinə əsasən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir, insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Başqa sözlə, insan və vətəndaş olmaq etibarilə qadınların hüquqları dövlətimizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilməlidir.

Qeyd edilməlidir ki, Konstitisiyanın 148-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi elan edir. Konstitisiyanın 151-ci maddəsinə əsasən isə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Başqa sözlə, insan hüquqlarına, o cümlədən qadın hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrin milli qanunlardan üstünlüyü konstitusiya ilə təsbit olunur.

Qadınların konstitusion-hüquqi statusu həmçinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları və müdafiəsi sistemi ilə müəyyən olunur. Konstitusiyanın 60-cı maddəsində təsbit olunur ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir; hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər. Məhkəməyə müraciət vətəndaşlıq və cinsi əlamətlər əsasında məhdudlaşdırılmayıb. Mülki Prosesual Məcəlləyə əsasən bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər (maddə 4.1); mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə ədalət mühakiməsi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi əsasında həyata keçirilir; məhkəmə ... cinsindən ... asılı olmayaraq işdə iştirak edən bütün şəxslərə eyni cür yanaşır; həmin əsasa görə işdə iştirak edən şəxslərə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz (maddə 8). İnzibati Prosesual Məcəllə müəyyən edir ki, inzibati məhkəmə icraatı hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi əsasında həyata keçirilir (maddə 11.1).

Qadınların konstitusion-hüquqi statusu 10 oktyabr 2006-cı ildə qəbul edilmiş "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Res-

publikasının Qanunu ilə daha da konkretləşdirilir və dəqiqləşdirilir. Bu qanunun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsi kimi təsbit olunur.

Qanuna əsasən qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi və bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanlar və onların cəmiyyətdə bərabər sosial vəziyyəti gender bərabərliyi hesab olunur. Bu qanun qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin təsbit edilməsi ilə yanaşı, insan hüquqlarının həyata keçirilməsində qadınlar və kişilər üçün bərabər şərait və təminatlar yaradılmasına yönəldilib.

Həmin Qanun ilk növbədə cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin anlayışı və formalarını müəyyən edir. Qanuna əsasən cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik dedikdə, seksual qısnama, cinsi əlamətə görə hüquqların bərabər həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran və ya inkar edən istənilən fərq, istisna və ya üstünlük başa düşülür. Seksual qısnama isə əmək və ya xidmət münasibətlərində olan şəxsi alçaldan və təhqir edən, başqa cinsə və ya seksual yönümə mənsubiyyətdən irəli gələn və fiziki hərəkətlərdə (toxunma, əllə vurma), ədəbsiz sözlərdə, jestlərdə, hədələrdə, ləkələyici təkliflərdə və ya dəvətlərdə təzahür edən əxlaqsız davranış kimi müəyyən olunur. Qanun cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını, habelə seksual qısnamaları qadağan edir, gender bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini və bu sahədə dövlətin vəzifələrini müəyyən edir, əmək və təhsil hüquqlarının həyata keçirilməsində, iqtisadi və sosial münasibətlərdə, siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində gender bərabərliyinin təminatlarını nəzərdə tutur.

Qanuna əsasən gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və inkişafı, normativ hüquqi aktların gender ekspertizasından keçirilməsi; gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi, gender bərabərliyi mədəniyyətinin təbliği gender bərabərliyinin təmin edilməsi üzrə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri kimi, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması, kişilər ilə qadınlara bərabər imkanların yaradılması, dövlətin idarə olunmasında və qərarlar qəbul edilməsində bir cinsin nümayəndələrinin üstünlüyünə yol verilməməsi üçün tədbirlər görülməsini gender bərabərliyinin təmin edilməsində dövlətin vəzifələri kimi müəyyən edilir.

Qanun gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarət sahəsində institusional mexanizmin yaradılmasını da nəzərdə tutur. Qanuna əsasən gender bərabərliyinin

təmin edilməsinə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı - Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi həyata keçirir.

Komitənin Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 9 avqust tarixli 444 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Həmin Əsasnaməyə uyğun olaraq Komitə ailə, qadın və uşaq problemləri ilə iş sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olub öz səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə uşaq və qadın hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq, gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək və bir sıra başqa səlahiyyətlərə malikdir. Gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə illik məlumat təqdim edir.

3.2. Qadınların siyasi hüquqları

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası cinsi əlamətlər üzrə fərq qoymadan vətəndaşların cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək, birləşmək, seçki və müraciət etmək hüquqlarını, sərbəst toplaşmaq və məlumat azadlıqlarını təsbit edir. Siyasi hüquqlar və azadlıqlar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi onların həyata keçirilməsinə münasibətdə cinsi əlamətə görə kişi ilə qadın arasında heç bir fərq, ayrı-seçkilik, güzəşt və imtiyaz müəyyən etmir.

Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi cinsi əlamətlər üzrə fərq qoymadan ümumi və bərabər seçki hüququnu təsbit edir, yəni həm aktiv, həm də passiv seçki hüququna münasibətdə cinsi mənsubiyyət əlaməti baxımından heç bir məhdudiyət, ayrı-seçkilik, imtiyaz və üstünlük nəzərdə tutmur. Seçki Məcəlləsinə əsasən digər əlamətlərlə yanaşı cinsindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçmək, seçilmək və referendumda iştirak etmək hüququ vardır (maddə 3); vətəndaşlar seçkilərdə və referendumda bərabər əsaslarla iştirak edirlər; hər bir səsvermə zamanı hər bir vətəndaşın bir səsi vardır: vətəndaşların hər bir səsi eyni hüquqi qüvvəyə malikdir (maddə 4). Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığına və bələdiyyə üzvlüyünə namizədlik üçün müəyyən olunmuş tələblər sırasında cinsi mənsubiyyətlə bağlı heç bir şərt yoxdur. Eyni zamanda seçkili orqanlarda qadınlar üçün ayrıca kvota nəzərdə tutulmamışdır.

Siyasi hüquqlar və azadlıqlar haqqında ayrı-ayrı qanunlarda qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin təmin olunmasına yönəldilmiş bir sıra təminatlar müəyyən

edilir. Belə ki, “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu da cinsi əlamətlər üzrə fərq qoymadan vətəndaşların öz qabiliyyətlərinə, xidməti nailiyyətlərinə və peşə hazırlığına uyğun olaraq dövlət qulluğunun hər hansı vəzifəsini tutmaqda hüquq bərabərliyini (maddə 4.1.8), digər əlamətlərlə yanaşı cinsindən asılı olmayaraq dövlət qulluqçularının hüquq bərabərliyini (maddə 4.1.9) dövlət qulluğunun prinsipləri kimi təsbit edir. Həmin qanun nəzərdə tutur ki, Azərbaycan Respublikasının 16 yaşına çatmış, irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, sosial mənsəyindən, əmlak vəziyyətindən, yaşayış yerindən, əqidəsindən, ictimai və digər birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq müvafiq vəzifənin tələblərinə uyğun peşə hazırlığına malik olan və Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini sərbəst bilən vətəndaşlarının dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququ vardır (maddə 27.1); dövlət qulluğuna qəbul üçün müsabiqə elan olunarkən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, yalnız bir cinsin nümayəndəsi üçün müsabiqənin elan edilməsinə yol verilmir (maddə 28.2). Qanunun digər müddələri cinsi mənsubiyyət əlaməti baxımından heç bir məhdudiyət, ayrı-seçkilik, imtiyaz və üstünlük nəzərdə tutmur.

“Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu siyasi partiyaların yaradılma və fəaliyyət prinsiplərindən biri kimi üzvlərinin hüquq bərabərliyini nəzərdə tutur (maddə 3). Qanun həmçinin müəyyən edir ki, siyasi partiya üzvlük peşə, irqi, cinsi, etnik və dini əlamətlərə görə məhdudlaşdırıla bilməz (maddə 4); siyasi partiyalara daxil olmaq kişi və qadınlar üçün eyni şərtlərlə açıq olmalıdır və onlar üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır (maddə 8).

“Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən hər hansı cinsin xüsusi maraqlarının müdafiəsi ilə yaradılan qeyri-hökumət təşkilatları istisna olmaqla, qeyri-hökumət təşkilatlarına daxil olmaq kişi və qadınlar üçün eyni şərtlərlə açıq olmalıdır və onlar üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır (maddə 8.4); qeyri-hökumət təşkilatlarının təsisçiləri bərabər hüquqlara malikdir (maddə 9.4)

“Həmkarlar ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu müəyyən edir ki, həmkarlar ittifaqlarına daxil olmaq kişi və qadınlar üçün eyni şərtlərlə açıq olmalıdır və onlar üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır (maddə 7).

Bütövlükdə, siyasi partiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları və həmkarlar ittifaqları haqqında müvafiq qanunların digər maddələrində cinsi mənsubiyyət əlaməti baxımından üzvlər üçün heç bir məhdudiyət, ayrı-seçkilik, imtiyaz və üstünlük, o cümlədən həmin qurumların seçkili orqanlarında qadınlar üçün xüsusi kvota ayrılması nəzərdə tutulmur.

3.3. Qadınların əmək hüquqları

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi əmək münasibətlərində digər əlamətlərlə yanaşı, cinsi əlamət üzrə qadınların ayrı-seçkiliyini qadağan edir. Məcəllənin 16-cı maddəsinə əsasən əmək münasibətlərində vətəndaşlığına, cinsinə, irqinə, dininə, milliyyətinə, dilinə, yaşayış yerinə, əmlak vəziyyətinə, ictimai-sosial mənşəyinə, yaşına, ailə vəziyyətinə, əqidəsinə, siyasi baxışlarına, həmkarlar ittifaqlarına və ya başqa ictimai birliklərə mənsubiyyətinə, qulluq mövqeyinə, həmçinin işçinin işgüzar keyfiyyətləri, peşəkarlıq səriştəsi, əməyinin nəticələri ilə bağlı olmayan digər amillərə görə işçilər arasında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməsi, həmin amillər zəminində bilavasitə və ya dolayısı ilə imtiyazların və güzəştlərin müəyyən edilməsi, habelə hüquqlarının məhdudlaşdırılması qəti qadağandır.

“Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi əmək münasibətlərinin nizama salınmasında, o cümlədən işə qəbul, əmək şəraiti, əməyin ödənilməsi və əmək hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar digər məsələlərin həllində qadınların hüquqlarının təmin olunmasına yönəldilmiş müddəalar nəzərdə tutur. “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən işəgötürən əmək fəaliyyətində kişi və qadınların bərabərliyini təmin etməlidir. Bu məqsədlə işəgötürənin üzərinə bir sıra vəzifələr qoyulur. Qanunun həmin maddəsinə və Əmək Məcəlləsinin 14-cü maddəsinə əsasən əmək fəaliyyətində kişi və qadınların bərabərliyini təmin etmək üçün işəgötürənə aşağıdakı bir sıra vəzifələr həvalə edilir.

Birincisi, işə qəbul, işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığını artırmaq, yeni ixtisasla yiyələnmək və ixtisasını artırmaq zamanı, işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən cinsindən asılı olmayaraq işçilərə eyni yanaşmaq və bərabər imkanlar yaratmaq.

Göstərilən hallarda hər hansı bir səbəbdən kişi və qadınlara fərqli yanaşma olarsa, işəgötürən bunun işçinin cinsi mənsubiyyəti ilə bağlı olmadığını sübut etməlidir. “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Qanunun 8-ci maddəsinə əsasən işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığı keçirdiyi və əlavə təhsil aldığı zaman və işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən kişi və qadınlara fərqli yanaşdıqda, işçinin tələbi ilə işəgötürən həmin fərqli yanaşmanın işçinin cinsi mənsubiyyəti ilə bağlı olmadığını əsaslandırılmalıdır. İşə qəbul edilmək barədə müraciətə rədd cavabı almış şəxs işəgötürəndən işə qəbul edilmiş əks cinsin nümayəndəsinin onunla müqayisədə malik olduğu təhsil, peşə hazırlığı, təcrübə, peşə keyfiyyətləri və digər üstünlüklər barədə yazılı izahat tələb etmək

hüququna malikdir.

Qanunvericilik həmçinin müəyyən edir ki, işə qəbul haqqında elanlarda kişi və qadınlara fərqli tələblərin irəli sürülməsinə, hər hansı cinsin nümayəndələrinə üstünlük verilməsinə, iş axtaranın ailə vəziyyəti və ya şəxsi həyatı barədə məlumatlar sorğusuna yol verilmir. Alçalıcı məzmunlu, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi prinsipinə zidd olan elanların dərc edilməsi, yalnız bir cinsin nümayəndəsi üçün müsabiqənin elan edilməsi qadağandır. (İki hal istisnalıq təşkil edir. Belə ki, əmək funksiyalarının xüsusiyyətlərinə görə işçinin cinsi müəyyənedici şərt olarsa və ya Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq, həmin işlərə qadın əməyinin tətbiqi qadağan edilərsə, yalnız bir cinsin nümayəndəsi üçün müsabiqənin elan edilməsinə yol verilir).

İkincisi, cinsindən asılı olmayaraq eyni işlə məşğul olan işçilərə eyni iş şəraitini yaratmaq, eyni pozuntuya görə işçilərə fərqli intizam tənbehi tədbirini tətbiq etməmək, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin və seksual qısnamanın qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlər görmək.

Üçüncüsü, əməyin ödənilməsində kişi ilə qadının bərabərliyini təmin etmək. Qüvvədə olan qanunvericilik bütün şərtlər eyni olduqda kişi ilə qadının əməyinin fərqli ödənilməsinə qadağan edir. Belə ki, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən cinsindən asılı olmayaraq bir iş yerində işləyən, eyni ixtisas dərəcəsinə malik olan, eyni iş şəraitində işləyən, eyni dəyərli işi yerinə yetirən işçilərə əməkhaqqı, həmçinin mükafatlar və işçini həvəsləndirmək məqsədilə ödənilən digər maddi ödənişlər eyni ödənilməlidir. Əməkhaqqı, mükafatlar və işçini həvəsləndirmək məqsədilə ödənilən digər maddi ödənişlər müxtəlif olduqda, işçinin tələbi ilə işəgötürən əməkhaqqındakı fərqi işçinin cinsi mənsubiyyəti ilə əlaqədar olmadığını əsaslandırılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Qanuna və Əmək Məcəlləsinə əsasən qadınlara əmək münasibətlərində güzəştlərin, imtiyazların və əlavə təminatların müəyyən edilməsi ayrı-seçkilik hesab edilmir.

Əmək Məcəlləsində "Qadınların əmək hüququ və onun həyata keçirilməsində təminatları" adlı ayrıca fəsil nəzərdə tutulmuşdur. Bu fəsildə qadın əməyinin tətbiqi qadağan olunan iş yerləri və işlərin dairəsi müəyyən olunur, qadınların gecə işlərinə, iş vaxtından artıq işlərə və istirahət günlərində işə cəlb olunmamasını, habelə ezamiyyətlərinin məhdudlaşdırılmaması nəzərdə tutulur, hamilə və uşaqlı qadınlar üçün bir sıra digər imtiyazlar nəzərdə tutulur.

Əmək Məcəlləsinin 241-ci maddəsi qadın əməyinin tətbiqi qadağan olunan iş

yerlərini və işləri müəyyən edir. Həmin maddəyə əsasən qadın əməyinin tətbiqi qadağan olunan iş yerlərinə əmək şəraiti ağır, zərərli olan iş yerləri, habelə yeraltı tunellər, şaxtalar və digər yeraltı işlər aid edilir. Lakin bu qadağandan müəyyən istisnalar da nəzərdə tutulub. Belə ki, bir qayda olaraq, fiziki işlə məşğul olmayan, rəhbər vəzifələrdə çalışan və ya sosial, sanitar-tibbi xidmətlər göstərən, habelə fiziki işlər görmədən yeraltı iş yerlərinə düşüb qalxmaqla ayrı-ayrı vaxtlarda qadınlar tərəfindən müvafiq yeraltı işlərin yerinə yetirilməsinə yol verilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Qadın əməyinin tətbiqi qadağan olunan, əmək şəraiti zərərli və ağır olan istehsalatların, peşələrin (vəzifələrin), habelə yeraltı işlərin siyahısı" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 20 oktyabr tarixli 170 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Əmək Məcəlləsinin 241-ci maddəsi həmçinin qadınlar tərəfindən ağır əşyaların qaldırılması və bir yerdən başqa yerə daşınması üçün normalar da müəyyənləşdirib. Qadınların müəyyən edilmiş həmin normalardan artıq ağır əşyaların qaldırılması və bir yerdən başqa yerə daşınması işlərinə cəlb edilməsi qadağan edilir.

Qadınların əmək funksiyasına yalnız aşağıdakı normalar həddində ümumi çəkisi olan ağır şeylərin əl ilə qaldırılması və daşınması işlərinin görülməsi (xidmətlərin göstərilməsi) daxil edilə bilər:

a) başqa işləri görməklə yanaşı eyni zamanda ümumi çəkisi 15 kiloqramdan çox olmayan əşyaların əl ilə qaldırılaraq başqa yerə daşınması;

b) ümumi çəkisi 10 kiloqramdan çox olmayan əşyanın bir metr yarımdan artıq hündürlüyə qaldırılması;

c) bütün iş günü (iş növbəsi) ərzində müntəzəm olaraq ümumi çəkisi 10 kiloqramdan çox olmayan əşyanın əl ilə qaldırılıb başqa yerə daşınması;

ç) 15 kiloqramdan artıq gücün sərf edilməsi tələb olunan yüklənmiş təkərli araba və ya hərəkət edən digər vasitələrlə əşyaların daşınması.

Əmək Məcəlləsi hamilə və 3 yaşına çatmamış uşaq qadınlar üçün aşağıdakı güzəşt və imtiyazlar müəyyən edir:

1) hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağın olması səbəbinə görə qadınla əmək müqaviləsinin bağlanmasından imtina etmək yolverilməzdir. Bu qayda işgötürənin müvafiq işi (vəzifəsi) olmadığı, habelə qadın əməyindən istifadə olunmasına yol verilməyən iş yerlərinə işə götürməkdən imtina olunan hallara şamil olunmur.

İşgötürən hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınla bu səbəblərə görə əmək müqaviləsi bağlamaqdan imtina etdikdə, qadın imtinanın səbəbi barədə işgötürəndən yazılı cavab verilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Əmək müqaviləsi bağlamaqdan imtina edilməsinin səbəblərinə görə qadın hüququnun

müdafiə olunması üçün məhkəməyə müraciət edə bilər.

2) hamilə qadınların və 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınların gecə işlərinə, iş vaxtından artıq işlərə, istirahət, iş günü hesab edilməyən bayram və digər günlərdə işə cəlb edilməsinə, habelə onların ezamiyyətə göndərilməsinə yol verilmir. 3 yaşından 14 yaşınadək uşağı olan, həmçinin sağlamlıq imkanları məhdud uşağı olan qadınların iş vaxtından artıq işlərə, istirahət, bayram və iş günü hesab olunmayan digər günlərdə işə cəlb edilməsinə və ezamiyyətə göndərilməsinə yalnız onların razılığı ilə yol verilir.

3) tibbi rəyə uyğun olaraq hamilə qadınlar üçün hasilat və ya xidmət norması azaldılır, yaxud onlar zərərli istehsal amillərinin təsirini istisna edən daha yüngül işə keçirilirlər.

4) yaş yarımına çatmamış uşağı olan qadınlar, əmək funksiyasını yerinə yetirməklə yanaşı uşağını yedizdirməkdə və ya əmizdirməkdə çətinlik çəkirlərsə, işgötürən qadının ərizəsi ilə onu uşağı yaş yarımına çatanaqədər başqa yüngül işə keçirməlidir və ya uşağının yedizdirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasını təmin etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sonuncu 2 halda qadınlar başqa yüngül işə keçirilərkən onların əsas vəzifələri üzrə orta əməkhaqqı saxlanılır. Bundan başqa, hamiləlik və ya uşağının yedizdirilməsi səbəblərinə görə qadınların əmək haqqının azaldılması qadağandır.

5) yaş yarımına çatmamış uşağı olan qadınlara iş vaxtı ərzində istirahət və yemək üçün verilən ümumi fasilədən başqa, həm də uşağını yedizdirmək (əməzdir-mək) üçün əlavə fasilələr verilməlidir. Bu fasilələrin hərəsi azı 30 dəqiqə olmaqla, hər 3 saatdan bir verilir. Qadının yaş yarımına çatmamış iki və daha çox uşağı olduqda hər fasilənin müddəti azı bir saat müəyyən edilir. Uşağın yedizdirilməsi ilə əlaqədar fasilələr iş vaxtına daxil edilir və orta əmək haqqı saxlanılır. Qadının istəyi ilə uşağın yedizdirilməsi üçün fasilələr cəmlənərək nahar və istirahət vaxtına birləşdirilə, habelə iş vaxtının (növbəsinin) əvvəlində, yaxud axırında istifadə edilə bilər. Əgər qadın uşağın yedizdirilməsi üçün fasilələri cəmləyərək iş vaxtının sonunda istifadə etmək istəsə, onda onun iş günü həmin fasilələrin müddəti qədər qısaldılır.

6) hamilə, 14 yaşına çatmamış uşağı, yaxud sağlamlıq imkanları məhdud uşağı olan, habelə tibbi rəy əsasında xəstə ailə üzvünə qulluq edən qadınların xahişi ilə işgötürən onlara işlənmiş vaxta mütənəsib əmək haqqı ödənilən natamam iş günü və ya natamam iş həftəsi müəyyən etməlidir. Bu halda qadının gündəlik və ya həftəlik iş vaxtının müddəti tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir.

7) hamilə və 3 yaşınadək uşağı olan qadınların həm özünün, həm də uşağının tibb müəssisələrində dispanser və ambulator müayinələrinin keçirildiyi, həkim məsləhətləri aparıldığı günlərdə orta əmək haqqı saxlanılır. Belə müayinələrin keçirilməsi üçün işəgötürən hökmən hamilə qadınlara zəruri şərait yaratmalıdır.

3.4. Qadınların təhsil hüquqları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 42-ci maddəsi cinsi əlamət üzrə heç bir fərq qoymadan, imtiyaz və güzəştlər müəyyən etmədən hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququnu təsbit edir.

“Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Qanun və “Təhsil haqqında” Qanun təhsil sahəsində qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin təmin olunmasına yönəldilmiş mühüm təminatlar müəyyən edir.

“Təhsil haqqında” Qanun əsasən bərabərlik, yəni bütün vətəndaşların bərabər şərtlər əsasında təhsil almasına imkanlar yaradılması və təhsil hüququnun təmin olunması təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərindən biri kimi nəzərdə tutulur (maddə 3.0.3). Müəyyən olunur ki:

- dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir.

- dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə təminat verir.

- dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinə işə qəbulda, vəzifələrə təyin olunmada və ya seçilmədə, əməyin stimullaşdırılmasında, təhsil müəssisələrinə qəbul olunmada, təhsilənlərin təqaüdlə təmin edilməsində, ixtisasların seçilməsində, biliyin qiymətləndirilməsində, məzunların işlə təmin edilməsində, təhsilin növbəti pillədə davam etdirilməsində, ixtisasın artırılmasında və təhsil sahəsində digər məsələlərdə kişilər və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir.

“Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Qanun təhsil sahəsində qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin müdafiəsinə dair aşağıdakı təminatları nəzərdə tutur (maddə 13):

1) dövlət kişi və qadınlara təhsil hüququnun həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanların yaradılmasını təmin edir;

2) işəgötürən kişi və qadınlara əsas və əlavə təhsil almaq, təhsillə bağlı məzu-

niyyət hüququndan istifadə etmək üçün bərabər şərait yaratmalıdır;

3) dövlət mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinə qəbulda, tələbələrin təqaüdlə təmin edilməsində, tədris planının seçilməsində və biliyin qiymətləndirilməsində kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir;

4) dərslilər gender bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalıdır.

Qanuna əsasən qəbul zamanı, tədris planı tərtib olunarkən və ya biliyin qiymətləndirilməsi zamanı kişi və qadınlara qarşı fərqli tələblərin tətbiq edilməsi, habelə təhsil sahəsinin seçilməsində kişi və qadınlar üçün fərqli imkanların yaradılması təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilə bilər.

3.5. Cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra hüququnda qadın hüquqları

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 6-cı maddəsinə əsasən cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənsəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və digər hallardan asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar; həmin əsaslara görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və ya cəzalandırılma bilməz, yaxud cəzadan və ya cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməz.

Bununla belə, Cinayət Məcəlləsində qadınların hüquqlarının müdafiəsinə yönəldilmiş bəzi xüsusi təminatlar da nəzərdə tutulur. Müəyyən olunur ki, ictimai işlər növündə cəza hamilə qadınlara, himayəsində səkkiz yaşınadək uşağı olan qadınlara, pensiya yaşına çatmış qadınlara tətbiq oluna bilməz (maddə 47); ömürlük azadlıqdan məhrum etmə qadınlara təyin edilmir (maddə 57).

Cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi və cinayət törətmiş şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması cəzanı yüngülləşdirən hal (maddə 59), cinayətin müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına qarşı törədilməsi (maddə 61) isə cəzanı ağırlaşdıran hal hesab olunur.

Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş bəzi əməllər bilavasitə qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyi ilə əlaqədardır; buraya aid edilə bilər: cinsindən... asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafeələrinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma (maddə 154) hamilə qadının və ya himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadının, üç yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən kişinin əmək hüquqlarını pozma (maddə 164).

Cinayət Məcəlləsi bilavasitə qadınların hüquqlarına qarşı yönəlmiş aşağıdakı əməlləri cinayət hesab edir və onların cəzalandırılmalı olduğunu müəyyən edir: cinsi zorakılıq, (maddə 108); məcburi hamiləlik (108-1); təqib (maddə 109)) zorlama (maddə 149), seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri (maddə 150) seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə (maddə 151), on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə (maddə 152), qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə (maddə 176-1).

Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə ağırlaşdırıcı halda qəsdən adam öldürmə (maddə 120.2.8), təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın barəsində törədilmiş insan alveri ağırlaşdırıcı halda insan alveri (144-1) hesab olunur. Ananın yeni doğduğu uşağı doğuş vaxtı və ya doğuşdan dərhal sonra qəsdən öldürməsi cinayətinə görə nisbətən yüngül cəza nəzərdə tutulur (maddə 121). Həmçinin qadına, onun razılığı olmadan və ya yetkinlik yaşına çatmayan qadına süni mayalanma və ya embrionu implantasiya etmə (136.1), şəxsin razılığı olmadan onun üzərində tibbi sterilizasiya, yeni şəxsin nəsilartırma qabiliyyətindən məhrum edilməsi, yaxud qadının hamiləlikdən qorunması məqsədi ilə əməliyyat aparma (136.2), qanunsuz abort etmə (maddə 141) əməlləri də cinayət hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən şəxslərdən hər hansı birinə vətəndaşlıq, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olmayaraq və qanunla əsaslandırılmamış digər mülahizələrə görə üstünlük vermir.

Cinayət Prosesual Məcəlləsinin digər maddələrində ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı cinsi əlamət üzrə şəxslərin hüquqlarının və maraqlarının qorunması zərurəti də nəzərə alınıb. Belə ki, barəsində şəxsi müayinə aparılan şəxsin soyundurulması ilə müşayiət edilən şəxsi müayinə eyni cinsdən olan şəxslərin iştirakı ilə aparılır (maddə 238.4); əks cinsdən olan şəxsin soyundurulması zərurəti yarandığı halda müstəntiq, təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin müdafiəçisi həmin istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak edə bilməz. Bu halda müstəntiqin tapşırığı ilə şəxsi müayinə həkimin və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı ilə aparılır (maddə 238.5); şəxsi axtarış və götürmə müstəntiq tərəfindən mütəxəssisin və barəsində şəxsi axtarış aparılan şəxslə eyni cinsdən olan azı 2 (iki)

hal şahidinin iştirakı ilə aparılır (maddə 246.3).

Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi 2000-ci ildə qəbul edilmişdir. Qanunvericiliyin digər sahələrin olduğu kimi, cəzaların icrası sahəsində qadınlara və uşaqlara xüsusi imtiyazlı əsaslar tətbiq edilir. Cəzaçəkmə müəssisələrində yetkinlik yaşına çatmayanlar yetkinlik yaşına çatanlardan, kişilər qadınlardan ayrılıqda saxlanılırlar. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər cəzaçəkmə müəssisələrinin işçi heyətinin və ya başqa şəxslərin həyatı üçün bilavasitə təhlükə törədən basqınlar, yaxud da qəsdən başqa hərəkətlər etdikdə, habelə mühafizə altından qaçdıqda, göstərilən hərəkətlərin qarşısını başqa tədbirlərlə almaq mümkün olmadıqda, müstəsna tədbir kimi odlu silah tətbiq edilməsinə yol verilir.

Qadınlar və yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər cəzaçəkmə müəssisəsindən qaçdıqda, onlara qarşı odlu silah tətbiq edilməsinə yol verilmir.

Birinci və ikinci qrup əlillərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara, hamilə qadınlara, cəzaçəkmə müəssisələrinin nəzdindəki uşaq evlərində uşaqları olan qadınlara, müalicə müəssisələrində və yoluxucu xəstəliyə tutulmuş şəxslərin saxlanılması və müalicəsi üçün nəzərdə tutulan cəzaçəkmə müəssisələrindəki məhkumlara əlavə olaraq ayda on beş manat miqdarında ərzaq məhsulları və ən zəruri mallar əldə etməyə icazə verilir.

Ağır xəstə, hamilə və uşaq evlərində uşaqları olan qadın məhkumların, birinci və ikinci qrup əlilliyi, 18 yaşınadək sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu olan məhkumların bağlama, sovqat və ya banderol almalarına məhdudiyət qoyulmur.

Əməyə vicdanlı münasibət bəsləyən və cəzaçəkmə rejiminin tələblərinə riayət edən, habelə cəza müddətinin ən azı üçdə birini çəkmiş məhkum qadınlara cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmış qərarı ilə hamiləliyə və ya doğuşa görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada, işdən azad edildikləri vaxt ərzində, habelə uşaq üç yaşına çatanaqədək cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşamağa icazə verilə bilər.

Cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşamağa icazə verilmiş məhkum qadınlar: cəzaçəkmə müəssisəsinin ərazisi yaxınlığında yaşamağa yerləşdirilir və müdiriyyətin daimi müşahidəsi altında olurlar; adi həyatda işlədilan paltar geyinə bilərlər; məhdudiyətsiz halda yazışa bilər, pul baratları ala bilər və nağd puldan istifadə edə bilər, qohumları, həkimi ilə və başqa şəxslərlə görüşə bilər, bağlama, sovqat və ya banderol ala bilərlər; hüdudları cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən müəyyən edilən ərazi daxilində sərbəst gediş-ğəliş hüququndan istifadə edə bilərlər.

Cəzaçəkmə rejimi və ya davranış qaydaları məhkum qadın tərəfindən müntəzəm və ya qəsdən pozulduqda, cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmış qərarına əsasən cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşamaq üçün verilən icazə ləğv edilir, məhkum qadın isə cəzasını çəkmək üçün cəzaçəkmə müəssisəsinə qaytarılır. (Maddə 88. Məhkum qadınların cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşaması).

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş və işləyən şəxslər, dövlət məcburi siğortalınlığına cəlb edilir, qadın məhkumlar isə bundan əlavə ümumi əsaslarla hamiləliyə və ya doğuşa görə müavinətlə təmin olunurlar.

Hamilə və ya üç yaşına çatmamış uşağı olan məhkum qadınlara, yetkinlik yaşına çatmayan, həmçinin xəstə, birinci və ikinci qrup əlilliyi olan məhkumlara yaxşılaşdırılmış maddi-məişət şəraiti yaradılır və onlar üçün yeməyin xüsusi normaları müəyyən edilir.

Hamilə qadınların cəzanı keçirdiyi müəssisədə maddi və məişət təminatına xüsusi fikir verilir (92-ci maddə). Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkum qadınların üç yaşına çatmayan uşaqlarının yerləşdirilməsi üçün uşaq evləri təşkil edilir. Uşaq evləri uşaqların normal inkişafı və yaşayışı üçün zəruri şəraitlə təmin edilir. Məhkum qadınlar asudə vaxtlarında uşaqlarla məhdudiyətsiz görüşə bilirlər. Onların uşaq ilə birgə yaşayışına icazə verilə bilər. Məhkum qadınların uşaqları ananın razılığı ilə onun qohumlarına və ya ananın razılığı, qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının qərarı ilə digər şəxslərə verilə, habelə üç yaş tam olduqdan sonra müvafiq uşaq müəssisələrinə göndərilə bilər. Üç yaş tam olmuş uşaqların anasının cəzaçəkmə müddətinin qurtarmasına bir ildən çox qalmazsa və o, analıq borcunu vicdanla yerinə yetirərsə, cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti uşağın uşaq evində saxlanma müddətini cəzaçəkmə müddətinin sonuna qədər artırma bilər.

Hamilə qadınlar doğuş və doğuşdan sonrakı müddətdə xüsusi tibbi yardım almaq hüququna malikdirlər.

Məhkum qadınlar hamiləliyə və doğuşa görə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətə işdən azad edirlər. Məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən şəxslərə, habelə bu Məcəlləyə uyğun olaraq cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşamağa icazə verilmiş məhkum qadınlara tutulmalı bütün məbləğlərdən asılı olmayaraq ümumi gəlirin ən azı altmış beş faizi verilir.

Hamilə və ya cəzaçəkmə müəssisələri nəzdindəki uşaq evlərində uşaqları olan məhkum qadınlar, altmış yaşından yuxarı kişi və əlli beş yaşından yuxarı qadın məhkumlar, birinci və ikinci qrup əlilliyi, 18 yaşınadək sağlamlıq imkanlarının

məhdudluğu olan məhkumlar ilk peşə-ixtisas təhsilinə və ya peşə hazırlığına öz arzularına görə cəlb edirlər.

Məhkum qadınlar, həmçinin birinci və ikinci qrup əlilliyi olan məhkumlar ciddi saxlanma şəraitinə keçirilə bilməzlər.

İctimai işlər və ya islah işləri növündə cəza çəkən məhkum qadın onun hamiləlik və ya doğuşa görə işdən azad olunduğu andan cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən hamilə və azyaşlı uşaqları olan məhkum qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin cəzalarının çəkilməsi məhkəmə tərəfindən uşaq səkkiz yaşına çatana qədər təxirə salına bilər. Şəxsiyyət əleyhinə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə beş ildən çox müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadınlara, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərə cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması tətbiq edilmir.

Hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadın, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi cəzasının çəkilməsinin təxirə salınması haqqında məhkəməyə ərizə ilə müraciət edə bilər. Ərizəyə məhkumun xasiyyətnaməsi, məhkuma və onun uşağına yaşayış yeri verməklə zəruri yaşayış şəraiti yaradılması barədə qohumlarının yazılı razılığı, qadının hamiləliyi haqqında həkimin rəyi və ya uşağın doğum haqqında şəhadətnaməsinin surəti əlavə olunur. Məhkəmə məhkumun ərizəsinə baxarkən cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin mülahizəsini nəzərə alır.

Cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti məhkəmədən hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadın, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi barəsində cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması haqqında qərarı aldıqdan sonra onu azad edir. Məhkum azad edildiyi vaxtdan sonra on beş gün müddətində yaşayış yeri üzrə icra qurumuna qeydiyyatla götürülməsi ilə əlaqədar müraciət etməsi haqqında ondan iltizam alınır.

Hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadın, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi cəzanın çəkilməsindən azad edildikdən sonra yaşayış yerinə dövlət hesabına gedir.

Hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadının, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin azad olunduğu vaxtdan üç gündən gec olmayaraq, yaşayış yeri üzrə məhkəməyə və icra qurumuna azad etmə tarixi göstərilməklə, cəzanın icrasının təxirə salınması haqqında qərarın surəti

göndərilir.

Hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadın, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi azad edildiyi gündən on beş gün ərzində qeydiyyatata götürülməsi ilə əlaqədar üzürsüz səbəbdən icra məmurlarına müraciət etmədikdə, onun yerinin müəyyən edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilir, məhkumun yeri müəyyən olunmadıqda isə icra məmurlarının qərarı ilə axtarış elan edilir və qərarın surəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərilir (maddə 173).

Hamilə və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkum qadın, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması dövründə uşağı tərbiyə etməkdən boyun qaçırırdıqda və ya uşağıdan imtina etdikdə icra məmuru tərəfindən ona rəsmi xəbərdarlıq edilir.

Məhkum xəbərdarlıqdan sonra uşağıdan imtina etdiyi və ya uşağı tərbiyə etməkdən boyun qaçırmaqda davam etdiyi halda icra məmuru məhkumun yaşayış yeri üzrə məhkəməyə cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasının ləğvi və məhkumun hökmə müəyyən olunmuş cəzanın icrası yerinə göndərilməsi haqqında təqdimat verir. Təqdimata cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması haqqında qərarın surəti əlavə olunur.

Birinci və ikinci qrup əlilliyi olan məhkumlar, altmış iki yaşına çatmış məhkum kişilər və əlli yeddi yaşına çatmış məhkum qadınlar öz ərizələri və cəzaçəkmə müəssisəsi müdiriyyətinin təqdimatı ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən əllillər və ya qocalar evinə göndərilirlər (maddə 175.3).

3.6. Qadınların məişət zorakılığından müdafiəsi

Qadınların məişət zorakılığından müdafiəsinin qanunvericilik təminatları “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatata götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması Qaydası”, 24 fevral 2012-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası”, 25 aprel 2012-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti Qaydası” və “Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydaları” ilə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulur.

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası-

nın Qanunu 3 mühüm istiqamət üzrə həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

Birincisi, yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması.

İkincisi, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi və hüquqi yardımla təmin edilməsi.

Üçüncüsü, məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması.

Həmin Qanunun müddəaları aşağıdakı şəxslərə şamil edilir:

a) yaxın qohum olan ailə üzvlərinə (ər, arvad, valideynlər, uşaqlar, nənələr, babalar, nəvələr, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, övladlığa götürmüş və övladlığa götürülmüş şəxslər), habelə birgə yaşadığı hallarda digər qohumlara;

b) nikah pozulduqdan sonra birgə və ya ayrılıqda yaşayan keçmiş ər-arvada; qəyyum və ya himayəçi təyin olunmuş fiziki şəxslərə, habelə üzərində qəyyumluq və ya himayəçilik təyin edilmiş şəxslərə;

3) qanuni nikahda olmadan birgə yaşayan kişi və qadına, habelə onlarla birgə yaşayan yaxın qohumlarına

Qeyd etmək lazımdır ki, məişət zorakılığı dedikdə, yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlarından sui-istifadə etməklə, yuxarıda göstərilən şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurməsi başa düşülür.

Qanun məişət zorakılığının 4 formasını fərqləndirir:

1) məişət zəminində fiziki zorakılıq -- həmin şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki təzyi q göstərməsi, yəni zor tətbiq etməklə təhlükəsizliyini pozması, döyməsi, sağlamlığına zərər vurməsi, işgəncə verməsi, azadlıq hüququnu məhdudlaşdırması;

2) məişət zəminində psixi zorakılıq -- həmin şəxslərin birinin digərinə qəsdən psixi təzyi q göstərməsi və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətləri;

3) məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi – həmin şəxslərin birinin digərini onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum etməsinə, iqtisadi asılılıq yaratmasına, belə asılılığı saxlamasına və ya ondan sui-istifadə etməsinə yönəlmiş hərəkətləri;

4) məişət zəminində cinsi zorakılıq – həmin şəxslərin birinin digərini onun iradəsi əleyhinə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etməsi.

Qanun məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində hüquqi, sosial xa-

rakterli və qabaqlayıcı tədbirlərin dairəsini müəyyənləşdirir və nəzərdə tutur ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər üzrə dövlət proqramları qəbul edilə bilər.

Qanuna əsasən məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində hüquqi xarakterli tədbirlər – məişət zorakılığı hallarının araşdırılması, məişət zorakılığına yol vermiş şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə əlaqədar tədbirlərdir. Buraya aiddir: məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət təqibinin həyata keçirilməsi; məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi; zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi, araşdırmanın aparıldığı müddət ərzində müraciət etmiş şəxsin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; zərər çəkmiş şəxslərin dövlət vəsaiti hesabına hüquqi yardımla təmin edilməsi; məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə dair məhkəmə qərarlarının icrasının təmin edilməsi; məişət zorakılığı ilə bağlı verilmiş xəbərdarlığın icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi; məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxslərin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada valideynlik hüququndan məhrum edilməsi və ya valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması; məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatların toplanması; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatların konfidensiallığının təmin edilməsi; qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə bağlı normativ tənzimləmənin və həmin mərkəzlərin akkreditasiyasının həyata keçirilməsi.

Qanuna əsasən məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində sosial xarakterli tədbirlər – zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə, o cümlədən müvəqqəti sığınacaq təmin edilməsi, onlara dövlət hesabına hüquqi və tibbi yardımın göstərilməsi, habelə digər sosial yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərdir. Buraya aiddir: zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsinin təşkili, onlara müvafiq sənədlərin və ya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sosial müavinətlərin alınmasında kömək göstərilməsi; zərər çəkmiş şəxslərə təhsilin davam etdirilməsində kömək göstərilməsi; zərər çəkmiş şəxslərin işlə təmin edilməsində, yeni peşələrə yiyələnməsində kömək göstərilməsi; zərər çəkmiş şəxslərə dövlət vəsaiti hesabına tibbi yardımın göstərilməsi; zərər çəkmiş şəxslər üçün psixoloji reabilitasiya kurslarının təşkili; zərər çəkmiş şəxslər üçün yardım mərkəzlərinin yaradılması; zərər çəkmiş uşaqların sosial qayğı ilə təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi; zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi istiqamətində digər tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Qanuna əsasən məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində qabaqlayıcı tədbirlər – əhali arasında məişət zorakılığının mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəti-

cələrinin izah edilməsi, məişət zorakılığının qarşısının alınmasına yönəlmiş digər maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili ilə əlaqədar tədbirlərdir. Buraya aiddir: məişət zorakılığı əleyhinə maarifləndirmə işinin aparılması; məişət zorakılığı hallarının və onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin izah edilməsi; məişət zorakılığının qarşısının alınması üsullarının izah edilməsi; əhali arasında yüksək mədəniyyətə və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ailə münasibətlərinin təbliğ edilməsi; məişət zorakılığına səbəb olan halların araşdırılması, təhlil edilməsi, onların qarşısının alınmasına yönəlmiş tövsiyələrin, proqramların hazırlanması, maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili; məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatata götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması; məişət zorakılığına görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyətin izah edilməsi; məişət zorakılığı törətmiş şəxslərə belə halların təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi; məişət zorakılığı ilə bağlı sorğuların keçirilməsi.

Qanun müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi) tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankı yaradılmasını nəzərdə tutur. Məlumat bankında baş vermiş məişət zorakılığı halları, məişət zorakılığı halları ilə bağlı dövlət orqanlarına müraciət etmiş şəxslər, məişət zorakılığı halları ilə bağlı aparılmış araşdırmalar və araşdırmaların nəticələri, məişət zorakılığı halları ilə əlaqədar məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxslər, məhkəmə qərarları, o cümlədən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər, eləcə də valideynlik hüquqları bərpa edilmiş və ya valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması ləğv edilmiş şəxslər, akkreditə edilmiş yardım mərkəzləri, onların fəaliyyəti barədə və digər məlumatlar əks olunmalıdır.

Qanuna əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi) tərəfindən məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün ödənişsiz dövlət yardım mərkəzləri təşkil olunur. Dövlət yardım mərkəzlərinin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır: zərər çəkmiş şəxsləri hüquqi və (və ya) tibbi yardımla təmin etmək; zərər çəkmiş şəxslərin işlə təmin edilməsinə, yeni peşələrə yiyələnməsinə kömək göstərmək; zərər çəkmiş şəxslər üçün psixoloji reabilitasiya kursu təşkil etmək; zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi üçün müvafiq sənədlərin hazırlanmasında və ya sosial müavinətlərin alınmasında kömək göstərmək; zəruri hallarda zərər çəkmiş şəxsləri müvəqqəti sığınacaqda təmin etmək; zərər çəkmiş şəxslərin ailələrində normal həyat tərzinin bərpa edilməsi üçün tədbirlər görmək; məişət zorakılığı ilə bağlı müvafiq qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirmək; zərər çəkmiş şəxslərin qarşılıqlı yardım qruplarını

təşkil etmək; zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi ilə bağlı digər tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək.

Zəruri hallarda dövlət yardım mərkəzlərində yetkinlik yaşına çatmamış zərər çəkmiş şəxslər 3 ay müddətində, digər zərər çəkmiş şəxslər isə 2 ay müddətində sığınacaq təmin oluna bilərlər. Bundan başqa, yerli özünüidarə orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, digər qurumlar və şəxslər yardım mərkəzlərini yara da bilərlər. Fiziki şəxslərin mənzillərindən onların razılığı əsasında xeyriyyəçilik məqsədilə yardım mərkəzi kimi istifadə oluna bilər. Qeyri-dövlət yardım mərkəzləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanında akkreditasiyadan keçməlidir.

Qanuna əsasən məişət zorakılığı barədə şikayətdə törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatlar olduqda həmin şikayətlərə cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxılır. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda isə həmin şikayətə yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən baxılır. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin özünün və ya onun ailə üzvlərinin şikayəti, habelə fiziki və ya hüquqi şəxslərdən, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarından, o cümlədən təhsil və ya səhiyyə müəssisələrindən, qeyri-hökumət təşkilatlarından, kütləvi informasiya vasitələrindən daxil olmuş müraciətlər məişət zorakılığı üzrə araşdırmanın aparılması üçün səbəb ola bilər. Dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının vəzifəli şəxsləri, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar, qəyyumluq və himayə orqanları, təhsil və səhiyyə müəssisələri, yardım mərkəzləri xidməti vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı məişət zorakılığının törədilməsi barədə aldığı şikayətləri yerli icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edirlər. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda həmin şikayət yalnız zərər çəkmiş şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin razılığı olduqda araşdırılır.

Qanuna uyğun olaraq zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli və ya uzunmüddətli mühafizə orderi verilə bilər. Qısamüddətli mühafizə orderi məişət zorakılığı törətmiş şəxsin hərəkətləri cinayət məsuliyyəti yaratmadıqda, lakin bu hərəkətlər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları və qanuni mənafeləri pozulduqda verilə bilər. Qısamüddətli mühafizə orderi məişət zorakılığı barədə şikayəti araşdıran yerli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilir. Yerli icra hakimiyyəti orqanı müraciət edilən vaxtdan 24 saat keçənədək məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxsə həmin və ya ona oxşar hərəkətlərin təkrarlanmaması barədə yazılı xəbərdarlıq edir və dərhal zərər çəkmiş şəxsə 30 gün müddətində qısamüddətli mühafizə orderi verir. Qısamüddətli mühafizə orderində məişət zorakılığını törətmiş şəxsə aşağıdakılar qadağan edilə bilər: məişət zorakılığının təkrar törədilməsi; zərər çəkmiş

şəxsin olduğu yer ona məlum olmadıqda həmin şəxsin axtarılması; zərər çəkmiş şəxsə narahatlıq gətirən digər hərəkətlərin edilməsi.

Məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətmiş şəxsin qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərinə əməl etməməsi uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün əsas ola bilər. Uzunmüddətli mühafizə orderi zərər çəkmiş şəxs və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müraciəti əsasında məhkəmə tərəfindən verilir. Uzunmüddətli mühafizə orderi 30 gündən 180 gün müddətinə verilir. Uzunmüddətli mühafizə orderində qısamüddətli mühafizə orderində göstərilənlərlə yanaşı aşağıdakılar nəzərdə tutula bilər: məişət zorakılığını törətmiş şəxsin yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları ilə ünsiyyət qaydaları; yaşayış sahəsindən və ya birgə əmlakdan istifadə qaydalarının müəyyən edilməsi; zərər çəkmiş şəxsə tibbi və hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlı xərclərin məişət zorakılığını törətmiş şəxs tərəfindən ödənilməsi şərtləri; mühafizə orderinin tələblərini icra etməyən şəxsin qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb olunmasının izah edilməsi haqqında məlumat. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə işlərə məhkəmədə baxılması qaydası Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 40-1-ci fəslə ilə müəyyən edilir.

Mühafizə orderi icra haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada icra olunur.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması inzibati və cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin inzibati məsuliyyətə səbəb ola bilən pozuntuları Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin VI bölmənin (İnzibati xətalər) 20-ci Fəslinin 157 və 158 maddələrində tənzimlənir. Məcəllənin 157-ci maddəsinə ("Döymə") əsasən döymə və sair zorakı hərəkətlərlə qəsdən fiziki ağrı yetirməyə görə üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir və ya işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

Həmin Məcəllənin 158-ci maddəsinə əsasən ("Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması") məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqinə, yəni şəxs tərəfindən digər şəxsin onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum edilməsinə, iqtisadi asılılıq yaradılmasına, belə asılılığın saxlanılmasına və ya ondan sui-istifadə edilməsinə yönəlmiş hərəkətlərə görə yüz manatdan üç yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir.

Milli qanunvericiliyə əsasən məişət zəminində psixi zorakılığa, yəni şəxs tərə-

findən digər şəxsə qəsdən psixi təzyiq göstərilməsinə və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətlərə görə üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir (158.2).

Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyadan keçmədən fəaliyyət göstərməsinə görə otuz beş manatdan əlli manatadək məbləğdə cərimə edilir (158.3.).

Məişət zorakılığı ilə mübarizənin gücləndirilməsi məqsədilə milli qanunvericilikdə inzibati məsuliyyəti ilə yanaşı cinayət məsuliyyəti əlavə edilmişdi. Beləliklə, Cinayət Məcəlləsinin 154-cü ("Bərabərlik hüququnu pozma") və 176-1-ci maddələrinə (" Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə") əsasən uşaq nikahları və cinsi ayrı-seçkiliklə mübarizəyə dair məsuliyyət normaları qəbul edilmişdi.

154-cü maddəyə əsasən irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma min manatdan iki min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törəldikdə iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

176-1-ci maddəyə əsasən qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə iki min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Eyni əməllər nikah yaşına çatmayan şəxs barəsində törəldikdə üç min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Bu maddələr gender əsaslı zorakılıqla və məişət zorakılıqla mübarizəyə istiqamətləndirilib. Həmin maddələrin tətbiqi qadın hüquqlarının müdafiəsinə vacib töhvə verir.

3.7. Qadınların və qızların reproduktiv hüquqları

Qadınların və qızların reproduktiv hüquqları beynəlxalq hüquqda və milli qanunvericilikdə tənzimlənir. Reproduktiv hüquqlar ilk dəfə 1968-ci ildə BMT-nin İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq konfransında müzakirə edilmişdir. Həmin konfransda

cinsi reproduktivlik və reproduktiv sağlamlıq sözlərinin tərfi müzakirə edilmişdi və sahədə olan problemlərin qarşısının alınması istiqamətində BMT tərəfindən layihələrin həyata keçirilməsi gərara alınmışdı. “Repreduksiya” latın sözü olub, özünə bənzər orqanizmin yaradılması deməkdir.

Reproduktiv sağlamlıq – fiziki, mənəvi və sosial rifah vəziyyətidir. Bu təkcə reproduktiv sistemlə onun funksiyası və problemləri ilə bağlı xəstəliklərin olmaması demək deyildir. Reproduktiv sağlamlıq nəsil artımı qabiliyyətinin olması və azad seçim deməkdir. Yəni hər bir gənc ailədə qadın istədiyi sayda uşaq dünyaya gətirə bilər. İnsan təbiətin məhsuludur. İnsan təkmilləşdikcə inkişaf edir, sağlamlığı ilk növbədə reproduktivliyi, nəsil artırmaq qabiliyyəti yaxşılaşır və formalaşır. Bu sağlamlığın təməli yeniyetmə dövründə yaranır və bütün həyat boyu qorunub saxlanılır.

Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır. Reproduktiv hüquqlar həmin hüquqların siyahısında olmalıdırlar. Yaşamaq hüququ kimi reproduktiv hüquqlar şəxsin pozulmaz və ayrılmaz hüquq və azadlıqları qismində beynəlxalq müqavilələrdə və milli qanunvericilikdə təsdiqlənməlidir. Ölkədə kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır. Dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində qadınların və qızların reproduktiv hüquqları tam şəkildə tənzimlənməyib. Xüsusi qanun layihəsi artıq neçə ildir ki, Milli Məclisdə müzakirə edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 41-ci maddəsinə əsasən hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır. Reproduktiv hüquqlara dair milli hüquqi mənbələrdən biri də, 26 iyun 1997-ci il tarixində qəbul edilmiş “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur.

Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən hər bir qadın hamilələk dövründə, doğuş və doğuşdan sonrakı dövrdə dövlət səhiyyə sisteminin müəssisələrində ixtisaslaşdırılmış tibbi yardımla pulsuz təmin olunur. Həmin Qanunun 17-1 maddəsində məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər dövlət səhiyyə sisteminin müəssisələrində ixtisaslaşdırılmış tibbi yardımla pulsuz təmin olunurlar. Bununla da, dövlət

tərəfindən qadınların reproduktiv hüquqlarının müdafiəsi sahəsində pulsuz göstərilən xidmətlər müəyyən edilir.

Qızlara və oğlanlara həmin qanunun 18-ci maddəsi şamil edilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların "Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada dispanserizasiyadan keçmək, dispanserizasiyanın nəticələrindən asılı olaraq tibbi göstərişlər əsasında ambulator, stasionar və ya sanatoriya-kurort şəraitində tibbi yardım almaq, dispanserizasiyanın nəticələri, o cümlədən aparılmış müayinə-müalicə tədbirləri, habelə sağlamlığının vəziyyəti haqqında tam və obyektiv məlumat almaq hüquqları var. Eyni zamanda, qızların sanitariya-gigiyena tələblərinə cavab verən şəraitdə təhsil almaq və əməklə məşğul olmaq, peşə yararlığı müəyyənləşdirilərkən pulsuz tibbi məsləhətlər almaq hüquqları vardır.

Qanunda reproduktiv sağlamlığı hüququnu xüsusi fəsil tənzimləyir. Qanunun V fəslisi ("Ailənin planlaşdırılması və insanın reproduktiv funksiyalarının tənzimlənməsi") ailə daxilində reproduktiv hüquqları və tənzimlənməni açıqlayır.

"Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 29-cu maddəsində süni mayalanma və embrionun implantasiyası məsələləri tənzimlənilir. Yetkinlik yaşına çatan hər bir qadının süni mayalanma və ona embrionun implantasiyası hüququ vardır. Süni mayalanma və embrionun implantasiyası ər və arvadın (tənha qadının) rəsmi razılığı olduqda aparılır. Süni mayalanma, embrionun implantasiyası, eləcə də donorun şəxsiyyəti həkim sirridir. Qadın süni mayalanmanın, embrionun implantasiyasının tibbi və hüquqi nəticələri, tibbi-genetik müayinə, donorun milliyyəti, xarici görkəmi barədə məlumat almaq hüququna malikdir və bu məlumat tibbi müdaxilə apararı həkim tərəfindən verilir. Qanunsuz süni mayalanmada və embrionun implantasiyasında təqsiri olan şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Qanunun 30-cü maddəsinə əsasən ("Hamiləliyin süni surətdə pozulması") hər bir qadının analıq barədə məsələni təkbaşına həll etmək hüququ vardır. Hamiləliyin süni surətdə pozulması qadının arzusu ilə hamiləliyin 12 həftəlik müddətində aparılır. Sosial göstərişlər üzrə süni pozulma hamiləliyin 22 həftəliyinədək aparıla bilər. Tibbi göstərişlərə əsasən və qadının razılığı olduqda hamiləlik, müddətindən asılı olmayaraq, süni surətdə pozula bilər. Hamiləliyin süni surətdə pozulması dövlət və qeyri-dövlət tibb müəssisələrində ixtisaslı həkimlər tərəfindən aparılır. Həkim tərəfindən xəstəxanalardan və ya başqa tibb müəssisələrindən kənarında hamiləliyin süni surətdə pozulması qadağandır.

Yuxarıda əks olunan məsələlər qadının və qızların reproduktiv hüquqlarını

tənzimləyir və tətbiq etmədə şərait yaradır. Tibbi sterilizasiya hüququ dövlətlərin qanunvericiliyində yalnız son illər əks olunub. “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 31-ci maddəsinə əsasən tibbi sterilizasiya insanı nəsil artımı vermək qabiliyyətindən məhrum etmək, yaxud qadını hamiləlikdən qorumaq məqsədi ilə tətbiq edilir. Tibbi sterilizasiya yalnız müdaxilə olunan şəxsin yazılı ərizəsinə və tibbi göstərişlərə əsasən həyata keçirilir. Tibbi sterilizasiyanın qeyri-qanuni aparılmasına görə təqsirli olan şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Qanunun 31-1 maddəsinə əsasən qeysəriyyə kəsiyi əməliyyatı dövlət və qeyri-dövlət tibb müəssisələrində aparılır. Qeysəriyyə kəsiyi əməliyyatının qeyri-qanuni aparılmasına görə təqsirli şəxslər Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun məsuliyyət daşıyırlar.

Bundan əlavə olaraq, Ailə Məcəlləsinə gənc ailələrin sağlamlığını qorumaq məqsədilə yeni dəyişiklər edilmişdir. (17 oktyabr 2014-cü il tarixli, 1080-IV QD nömrəli Qanun (2015-ci il iyunun 1-dən qüvvəyə minib). Dəyişiklərə əsasən Məcəllənin 13-cü maddəsi yeni redaksiyada verilmişdi.

13.1-ci maddəsinə əsasən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən xəstəliklər üzrə tibbi müayinədən keçirlər.

13.2-ci maddəyə əsasən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinəsi, habelə həmin şəxslərə tibbi-genetik, tibbi-psixoloji və ailənin planlaşdırılması məsələləri üzrə məsləhət verilməsi onların müraciəti ilə yaşayış yeri üzrə dövlət və (və ya) bələdiyyə tibb müəssisələrində pulsuz həyata keçirilir. Beləliklə, həmin xidmətin həyata keçirilməsi pulsuz, dövlət hesabına keçirilməsi təsdiq edildi. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərə onların tibbi müayinəsinin nəticələri ilə yanaşı, tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, nəticələr yalnız nikaha daxil olan şəxslər üçün açıq olur. Həmin məlumatlar konfidensialdır.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış tibbi müayinədən keçmə faktını və bu Məcəllənin 13.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, tibbi məsləhətin verildiyini təsdiq edir və həmin şəxslərin tibbi müayinəsinin nəticələrini əks etdirmir.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış onların Ədliyyə Nazirliyinin yerli qeydiyyat şöbələrinə nikaha daxil olmaq barədə verdikləri ərizəyə əlavə olunur. Vəzifəli şəxslər nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərdən onların tibbi müayinəsinin nəticələrini tələb edə bilməz.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçmə qaydası və nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışın forması müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinəsinin nəticələri həkim sirridir. Nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlətdikdə, digər tərəf nikahın etibarsız sayılması tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Bu dəyişikliklə bağlı Ailə Məcəllənin 12-ci maddəsinə yeni yarım bənd əlavə edilmişdi. Beləliklə, tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışı təqdim etməkdən imtina edən şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verilmir.

Ailə Məcəlləsinə edilən dəyişiklər nikah bağlamaq istəyən şəxsləri sağlamliq prinsipini əsas götürərək müdafiə etmək məqsədini daşıyır.

Son illər milli qanunvericilikdə qadınların və qızların reproduktiv sağlamliqının möhkəmləndirilməsi və müdafiəsi sahələrində təkmilləşdirmə tədbirləri gücləndirilib. Bunun nəticəsi olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin cənab İlham Əliyevin 13 iyun 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə "Ana və uşaqların sağlamliqının yaxşılaşdırılmasına dair 2014-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Bununla belə, ölkəmizdə ana və uşaqların sağlamliqının qorunması sahəsində həll olunmalı problemlər hələ də qalmaqdadır. Perinatal yardımın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və bu xidmətdə çalışan tibb işçilərinin peşə biliklərinin artırılması istiqamətində aparılan tədbirlərin davamlılıqının təmin edilməsi, beynəlxalq diridöğulmə meyarlarına keçilməsi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasında perinatal və uşaq statistik göstəricilərinin Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının qəbul etdiyi standartlara uyğunlaşdırılması, antenatal dövrdə hamilə qadınların sağlamliqına təhlükə yarada bilən patoloji vəziyyətlərin vaxtında aşkarlanması işinin təkmilləşdirilməsi, doğuşayardım xidməti müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, təchizatının yaxşılaşdırılması və digər məsələlərin həyata keçirilməsi vacib olan tədbirlərdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası"nda "Ana və uşaqların sağlamliqının yaxşılaşdırılmasına dair 2014-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın qəbulu və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. "Ana və uşaqların sağlamliqının yaxşılaşdırılmasına dair 2014-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın məqsədi Azərbaycan Respublikasında qadınlara və uşaqlara göstərilən müalicə-profilaktika yardımının keyfiyyətini yüksəltmək, onların sağlamliq vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Dövlət Proqramının əsas vəzifələri ana və uşaqların sağlamlığının qorunması sahəsində tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və kadr hazırlığının gücləndirilməsindən, regionallaşdırma prinsipi əsasında perinatal yardım islahatlarının davam etdirilməsindən, doğuşayardım tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsindən, uşaqlara, o cümlədən yenidoğulmuşlara, körpələrə göstərilən tibbi xidmətin keyfiyyət və səmərəliliyinin yaxşılaşdırılmasından, respublikada diridoğulmanın beynəlxalq meyarlarının tətbiq edilməsindən və əhali, xüsusilə hamiləliyə qədərki dövrdə olan qadınlar və gənc ailələr arasında reproduktiv sağlamlıq və ailə planlaşdırılması haqqında səhiyyə maarifi işinin daha geniş surətdə aparılması və qadınların sağlamlığının mühafizəsi sahəsində tibbi xidmətin keyfiyyət və səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Beləliklə, ana və uşaq ölümünün qarşısının alınması məqsədilə dövlət tərəfin-dən mühüm addımlar atılır.

“Ana və uşaqların sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına dair 2014–2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın 4.5.1-ci yarımbəndinə və “Diridoğulmanın beynəlxalq meyarları”nın tətbiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 21 oktyabr tarixli 340 nömrəli qərarının 2-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasında “Diridoğulmanın beynəlxalq meyarlarına” keçmək məqsədi ilə 2015-ci il yanvarın 1-dən doğuşayardım tibb müəssisələrində yeni “Diridoğulma meyarları”nın tətbiqi təmin edilir. Körpənin doğulduğu vaxt dölün doğuş vasitəsilə ananın orqanizmindən ayrıldığı an hesab olunur. Diridoğulma meyarları aşağıdakılardır:

1. hamiləlik müddətinin 22 həftə və daha çox olması;
2. doğulan zaman körpənin bədən çəkisinin 500 qram və daha çox (çoxdöllü doğuşlarda 500 qramdan az) olması;
3. doğulan zaman körpənin bədəninin uzunluğunun 25 sm və daha çox olması (doğulan zaman körpənin bədən çəkisi məlum olmadığı halda).

Doğulan zaman körpənin bədən çəkisi onun həyatının birinci saati ərzində çəkilməsinin nəticəsi hesab edilir. Yenidoğulmuşun bədəninin uzunluğu, onun üfüqi boyölçənin üzərində uzadılmış və gərilmiş vəziyyətində, təpəsindən dabanınadək ölçməklə müəyyən edilir. 2500 qramadək çəki ilə doğulmuş körpələr aşağı çəkili, 1500 qramadək çəki ilə doğulmuş körpələr çox aşağı çəkili, 1000 qramadək çəki ilə doğulmuş körpələr isə həddən aşağı çəkili yenidoğulmuş hesab olunurlar.

Beləliklə, yeni meyarlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının tövsiyyələrində əks olunmuşdu və beynəlxalq standartlara uyğun qiymətləndirmə aparılır.

Yuxarıda əks olunan məsələlərdən əlavə olaraq, qadınların və qızların repro-

duktiv hüquqlarını pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində məsuliyyət müəyyənəndirilib. Məcəllənin 61-maddəsinə əsasən cəzani ağırlaşdırılan hal cinayətin müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın, habelə azyaşlı, qoca və ya köməksiz vəziyyətdə olan və ya müqəssirdən asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi hesab edilir.

Məcburi hamiləliyin qarşısının alınması məqsədilə milli qanunvericilikdə xüsusi məsuliyyət növü müəyyən edilib. Cinayət Məcəlləsinin 108-1 maddəsinə əsasən hər hansı əhalinin etnik tərkibini dəyişdirmək məqsədi və ya beynəlxalq hüququn başqa ciddi pozuntuları ilə müşahidə olunan zorla hamilə edilmiş qadını qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə on iki ildən iyirmi ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Məcburi əməyin təfsirinin açığlanmasında beynəlxalq hüquqa istinad edilir.

Cinayət Məcəllənin 116-cı maddəsinə əsasən silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma, yəni zorlama, cinsi köləlik, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya, məcburi hamiləlik, habelə cinsi zorakılıqla əlaqədar başqa hərəkətlər etməyə görə on ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Cinayət Məcəllənin 136-maddəsinə əsasən qadına, onun razılığı olmadan və ya yetkinlik yaşına çatmayan qadına süni mayalanma və ya embrionu implantasiya etmə beş yüz manatdan min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Şəxsin razılığı olmadan onun üzərində tibbi sterilizasiya, yəni şəxsin nəsilartırma qabiliyyətindən məhrum edilməsi, yaxud qadının hamiləlikdən qorunması məqsədi ilə əməliyyat aparma beş yüz manatdan min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Məcəllənin 137-ci maddəsinə əsasən insan orqanlarının və ya toxumalarının qanunsuz alqı-satqısı iki min manatdan beş min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə insan orqanlarının və ya toxumalarının transplantasiya məqsədilə götürülməsinə məcbur etmə üç ilədək

müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Abortun edilməsi 70-80-ci illərdə dövlətlərdə müzakirəyə səbəb olmuşdur. Dini və mənəvi prinsipləri əsas tutaraq bu günə qədər abort hüququ ilə bağlı mübahisələr həm həyatda, həm də hüquqda davam edir. Azərbaycan Respublikasında abortun qanunsuz edilməsi Cinayət Məcəlləsi ilə cəzalandırılır. Beləliklə, Məcəllənin 141-ci maddəsinə əsasən həkim tərəfindən tibb müəssisələrindən kənarında abort etmə iki yüz manatadək miqdarda cərimə və ya altı ayadək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır. Həmin maddədə ağırlaşdırıcı hallar da nəzərdə tutulub.

Yuxarıdakıları nəzər alaraq, ölkədə qadınların və qızların reproduktiv hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə selektiv abortlarla mübarizə gücləndirilib. Maardifləndirmə tədbirləri və araşdırmalar ölkədə selektiv abortlarla bağlı faktiki vəziyyətinin öyrənilməsinə və yeni preventiv tədbirlərin həyata keçirilməsinə yardım olur. Eyni zamanda, ölkədə "Reproduktiv sağlamlıq haqqında Qanun" layihəsi hazırlanaraq Milli Məclisə təqdim edilib. Hal-hazırda layihə Milli Məclisdə baxılır. Eyni zamanda, selektiv abortlarla bağlı Cinayət Məcəlləsində xüsusi məsuliyyət növünün əlavə edilməsi vacibdi.

Beləliklə, ölkədə qadın və qızların reproduktiv hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə milli qanunvericilikdə təkmilləşdirmə prosesi davam edir və əsas normativ sənədlərin qəbul edilməsi qözlənilir.

Azərbaycanda cins nisbətinin pozulmasına təsir edən abortlarla bağlı mübarizə aparılır. Bununla mübarizədə xüsusi qanunvericilik aktları qəbul edilib. Sözügedən qanunvericilik aktlarından sonuncu qəbul edilmiş Ana və Uşaqların müdafiəsi məqsədilə xüsusi Tədbirlər Planıdır. Proqram çərçivəsində selektiv abortlarla mübarizə istiqaməti də müəyyənləşdirilib. Selektiv abortlar cins nisbətinin bərabərsizləşməsinə gətirən amillərdən biridir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində selektiv abortlarla bağlı xüsusi müddəaların qəbul edilməsinə də ehtiyac var. Selektiv abortlarla mübarizə istiqamətində boşluq var. Müəyyən dəyişikliklər edilməlidir və islahatlar aparılmalıdır.

Oğlanların qızlara nisbətində fərqin çoxalması daha çox vətəndaşlarda stereotiplərin mövcudluğundan irəli gəlir. Bu problemlə mübarizə aparmaq üçün vacib işlər aparılır. Lakin onlar yetərinə deyil. Yalnız dövlət qurumlarının bu istiqamətdə apardığı işlər yox, ictimaiyyətin, cəmiyyətin məsələyə yanaşması dəyişməlidir.

IV FƏSİL. QADIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNİN MİLLİ MEXANİZMLƏRİ

4.1. Daxili müdafiə vasitələri

a) Məhkəmələr

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının ən geniş yayılmış dövlətdaxili forması məhkəmələrdir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 8-ci maddəsinə əsasən hər bir insan Konstitusiyaya və ya qanunla ona verilmiş əsas hüquqlarının pozulması hallarında səlahiyyətli məhkəmələr tərəfindən bu hüquqlarının səmərəli şəkildə bərpa edilməsi hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər. Konstitusiyanın 71-ci maddəsi müəyyən edir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir.

“Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında” Qanuna əsasən dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində öz hüquq və azadlıqlarını pozulmuş hesab edən Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.

Vətəndaş onun hüquq və azadlıqlarını pozan qərarlar və hərəkətlər (hərəkətsizlik) barəsində birbaşa məhkəməyə və ya tabelik qaydasında yuxarı dövlət orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına, müəssisələrə, idarələrə və təşkilatlara, ictimai birliklərə, vəzifəli şəxslərə şikayətlə müraciət edə bilər.

Məhkəməyə şikayət hüquq və azadlıqları pozulmuş vətəndaş və ya onun qanuni nümayəndəsi tərəfindən, habelə vətəndaşın xahişi ilə ictimai birlinin və ya əmək kollektivinin nümayəndəsi tərəfindən verilə bilər. Şikayət vətəndaşın yaşadığı yer üzrə və ya qərarlarından və ya hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqanın və ya vəzifəli şəxsin olduğu yerin məhkəməsinə verilir.

Vətəndaş dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin onun hüquq və azadlıqlarını pozan, hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə mane olan qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən), habelə belə qərarların və hərəkətləri qəbul edilməsi üçün əsas olmuş rəsmi informasiyadan məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

Qanunvericilikdə başqa müddət nəzərdə tutulmayıbsa, məhkəməyə şikayətlə müraciət edilməsinin aşağıdakı müddətləri vardır:

- hüquq və azadlıqlarının pozulmasının vətəndaşa məlum olduğu gündən bir ay keçənədək;
- şikayətin təmin edilməməsi barədə yuxarı orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən yazılı cavabın verildiyi gündən bir ay keçənədək;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, vətəndaş şikayətin verildiyi gündən bir ay müddətində ona cavab almadıqda bu müddətin tamam olduğu gündən bir ay keçənədək;
- inzibati tənbehin verilməsi barədə qərardan həmin qərarın surətinin təqdim edildiyi və ya şəxsə elan edildiyi gündən 10 gün keçənədək.

Şikayətin verilməsi müddəti üzrlü səbəbdən ötürülübsə, həmin müddət məhkəmə tərəfindən bərpa oluna bilər.

Dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərarlarından və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) vətəndaşların şikayətlərinə məhkəmə tərəfindən Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual və inzibati-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq baxılır. Məhkəmə şikayətə baxılmasının nəticələri barədə qətnamə çıxarır.

Məhkəmə şikayətin əsaslı olduğunu müəyyənləşdirdikdə şikayət edilən qərarları və hərəkətləri qanunsuz hesab edir, vətəndaşlar barəsində tətbiq edilən məsuliyyət tədbirlərini ləğv edir, onların pozulmuş hüquq və azadlıqlarını bərpa edir, habelə dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərarları və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə bağlı onların məsuliyyətini müəyyənləşdirir.

Əgər məhkəmə şikayət edilən qərarları və hərəkətləri (hərəkətsizliyi) qanuni hesab edərsə, yəni vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının pozulması kimi qiymətləndirməzsə, şikayətin təmin edilməməsi barədə qətnamə çıxarır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məhkəmənin qərarından yuxarı məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Dövlət orqanları və yerli özünüidarə orqanları, müəssisələr, idarələr və təşkilatlar, ictimai birliklər, vəzifəli şəxslər üçün qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının icrası məcburidir. Məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi gündən ən gec 48 gün keçənədək qərarlarından və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqanlara və ya vəzifəli şəxslərə, habelə vətəndaşlara göndərilir.

Məhkəmə qərarının alındığı gündən ən gec bir ay keçənədək qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət edilən orqanlar və ya vəzifəli şəxslər həmin qərarın icrası barədə məhkəməyə və vətəndaşa məlumat verməlidirlər.

Məhkəmənin qərarı icra edilmədiyi halda məhkəmə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq tədbirlər görür.

b) Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman)

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) institutu 28 dekabr 2001-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanunu ilə yaradılmışdır. Həmin qanunda qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə Müvəkkili vəzifəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş və Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi və bu Konstitusiyaya Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda insan hüquqları pozuntularının qarşısının alınması üçün təsis edilir. Müvəkkil eyni zamanda "İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya"nın Fakültativ Protokolunda nəzərdə tutulmuş milli preventiv mexanizmin funksiyalarını həyata keçirir. İşgəncənin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarin və ya cəzanın qarşısını almaq məqsədi ilə o, saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi yerlərə müntəzəm surətdə və ya zəruri saydığı istənilən halda baş çəkir. Müvəkkil həmçinin informasiya sahibi olan dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin "İnformasiya əldə etmək haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərindən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Müvəkkilin (Ombudsmanın) əsas funksiyası dövlət orqanlarına münasibətdə insan hüquqlarını qorumaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Müvəkkilin (ombudsmanın) fəaliyyəti insan hüquqlarının müdafiəsini, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpasını təmin edən digər dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmır və əvəz etmir.

Qanuna əsasən, ombudsman Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxır. Öz hüquqlarının və azadlıqlarının dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər və dövlət qulluqçuları tərəfindən pozulduğunu iddia edən istənilən şəxs, o cümlədən qadınlar pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi üçün birbaşa ombudsmana müraciət edə bilər. Şikayəti insan hüquqları pozulmuş şəxsin

razılığı ilə üçüncü şəxslər, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatları verə bilərlər. İnsan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığını almaq mümkün olmadıqda (həmin şəxs vəfat etdikdə, fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə və s.), şikayəti üçüncü şəxslər və ya qeyri-hökumət təşkilatları razılıq almadan da verə bilərlər. Dövlət orqanları ombudsmana şikayət vermək hüququna malik deyil. Şikayət ərizəçinin hüquqlarının pozulduğu və ya ona bu barədə məlum olduğu gündən bir il müddətində verilə bilər.

Ombudsmana müraciət çoxsaylı prosedur qaydalar, məzmun və forma mürəkkəbliyi ilə müşayiət olunmur. Hüquqlarının pozulduğunu iddia edən şəxs bəzi zəruri məlumatları göstərməklə sərbəst forma və məzmununda ombudsmana müraciət edə bilər. Qanunvericilik müəyyən edir ki, insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə ərizəçinin adı, atasının adı, soyadı, ünvanı göstərməli, eləcə də ərizəçinin hüquqlarını pozmuş qərar və ya hərəkətin (hərəkətsizliyin) mahiyyəti, şikayətin tərtib edilmə yeri, vaxtı və ərizəçinin imzası olmalıdır. Şikayətlə bağlı başqa materiallar və ya məhkəmə tərəfindən çıxarılmış qərar olduqda, şikayətə əlavə edilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, şikayətdə ərizəçinin adı, atasının adı, soyadı, ünvanı göstərilmədikdə müraciət anonim hesab edilir və həmin şikayətlərə, bir qayda olaraq baxılmır. Lakin anonim şikayətdə göstərilən hallar kifayət qədər sübutlu və əsaslı faktlarla təsdiq edilirsə, həmin şikayətlər ombudsman tərəfindən baxılmaq üçün qəbul edilə bilər.

Ombudsmana şikayət həm yazılı və həm də şifahi formada verilə bilər. Şikayət şifahi verildikdə, ombudsman aparatının işçisi şikayətin məzmununu xüsusi blankda qeyd edir və ərizəçi həmin vərəqi imzalayır. İnsan hüquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda və ya öz hüquqlarını müstəqil şəkildə müdafiə etmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin maraqlarına toxulduğu hallarda ombudsman öz təşəbbüsü ilə araşdırma apara bilər.

Ombudsman insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı barəsində şikayət verilən orqanın və ya vəzifəli şəxsin həmin şikayətlə bağlı mülahizələrini öyrənməlidir. 10 gün müddətində mülahizə Müvəkkilə təqdim edilməlidir. İnsan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması və milli preventiv mexanizmin funksiyalarının həyata keçirilməsi zamanı Müvəkkilin aşağıdakı hüquqları vardır:

1) istənilən vaxt, maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, habelə polis bölmələrinə, müvəqqəti saxlama yerlərinə, istintaq təcridxanalarına, cəzaçəkmə müəssisələrinə, qarnizon hauptvaxtlarına, psixiatriya müəssisələrinə və saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi digər yerlərə daxil olmaq; saxlanılan şəxslərlə,

habelə müvafiq məlumatı verə biləcək istənilən digər şəxslə təkbətək və ya zəruri saydığı halda mütəxəssisin və ya tərcüməçinin iştirakı ilə görüşmək və söhbət etmək; saxlanılan şəxslərin saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən, eləcə də həmin şəxslərlə rəftara və onların saxlanma şəraitinə aid olan bütün sənədlərlə tanış olmaq və surətlərini almaq; akt tərtib etmək, həyata keçirdiyi tədbirlərin gedişini və nəticələrini protokollaşdırmaq; səlahiyyətli dövlət orqanlarına müvafiq tövsiyələr vermək və həmin tövsiyələrə müəyyən edilmiş müddətdə cavablar almaq;

2) dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən zəruri məlumat, sənəd və materialları 10 gün müddətində almaq;

3) cinayət, mülki və inzibati işlərə dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarla, həmçinin cinayət işlərinin başlanmasının rədd edilməsi barədə materiallarla tanış olmaq;

4) şikayətin araşdırılması zamanı vəzifəli şəxslərdən yazılı arayışlar almaq;

5) şikayətdə əks etdirilmiş halların yoxlanılması üçün müvafiq orqanlara tapşırıq vermək (yoxlama, qərarından və ya hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqana və ya vəzifəli şəxsə tapşırıqla bilməz);

6) müvafiq dövlət orqanları və təşkilatlarına ekspert rəyinin hazırlanmasını tapşırmaq;

7) dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri, hərbi hissələrin komandirləri, polis bölmələrinin, müvəqqəti saxlama yerlərinin, istintaq təcridxanalarının, cəzaçəkmə müəssisələrinin, qarnizon hauptvaxtlarının, psixiatriya müəssisələrinin və saxlanılan şəxslərin öz iradəsi ilə tərk edə bilmədiyi digər yerlərin rəhbərliyi tərəfindən təxirə salınmadan qəbul edilmək.

Ombudsman tərəfindən şikayətə 30 gün müddətində baxılır. Şikayətə baxmaq üçün əlavə yoxlama aparmaq və ya material tələb etmək zərurəti yarandıqda müraciətə baxılma müddəti 30 gün də uzadıla bilər. Ərizəçinin yazılı razılığı ilə əlavə yoxlama aparmaq lazım gəlmiş halda müraciətin baxılma müddəti yenidən uzadıla bilər.

Ombudsman şikayətin araşdırılması zamanı insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkar etdikdə, aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilər:

- qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş dövlət və yerli özünüidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən həmin hüquqların bərpasını tələb etmək (müvafiq orqanlar, vəzifəli şəxslər 10 gün müddətində Müvəkkilə görülən tədbirlər barədə yazılı surətdə məlumat verməlidirlər. Məlumat verilmədiyi və ya Müvəkkilin tələbləri həyata keçirilmədiyi hallarda Müvəkkil hə-

- min təşkilatın yuxarı orqanına və ya digər dövlət orqanlarına müraciət edə bilər);
- cinayət əlamətləri aşkar edildikdə, müvafiq orqanlara cinayət işinin başlanması barədə müraciət etmək;
  - əlavə kassasiya qaydasında şikayət etmək hüququna malik olan subyektlərə müraciət etmək;
  - qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş vəzifəli şəxslərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi barədə müvafiq orqanlara təkliflər vermək;
  - insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kütləvi informasiya vasitələrini tanış etmək;
  - İnsan hüquqlarının pozulması xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda onların bərpası üçün Müvəkkilin səlahiyyətlərində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət etmək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında məruzə ilə çıxmış etmək;
  - dövlət və ya yerli özünüidarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün məhkəməyə müraciət etmək;
  - şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu ilə müraciət etmək.
- Ombudsman şikayətə baxılması ilə bağlı görülmüş tədbirlər və nəticələr barədə 5 gün müddətində ərizəçiyə yazılı surətdə məlumat verir.

4.2. Xüsusi milli (dövlətdaxili) müdafiə vasitələri

a) Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi

Azərbaycan Respublikasında qadın hüquqlarının müdafiəsi və gender bərabərliyinin təmin edilməsi sahəsində ixtisaslaşmış milli mexanizmlərin yaradılması prosesinə ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarından başlanılmışdır. Qadın siyasəti və qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində xüsusi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının yaradılmasına IV Ümumdünya qadınlar konfransı (Pekin Konfransı) əhəmiyyətli təkan vermişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 1994-cü il tarixli Fərmanı ilə IV Ümumdünya qadınlar konfransına hazırlıqla əlaqədar Azərbaycan qadınlarının Milli Komitəsi yaradıldı. 14 yanvar 1998-ci il tarixində "Azərbaycanda qadınların rolunun artırılmasına dair tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı qəbul edildi. Sərəncamda ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni

həyatında qadınların rolunu artırmaq, Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il iyunun 30-da qoşulduğu BMT-nin "Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında" Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklərini daha geniş miqyasda həyata keçirmək nəzərdə tutulurdu. Həmin Sərəncamla Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə tapşırılmışdı ki, iki ay müddətində qadınlara münasibətdə dövlət siyasətinin əsaslarını, habelə ona müvafiq zəruri proqramlara, qadınların dövlət orqanlarının işində, ölkənin ictimai həyatında, sahibkarlıq sahələrindəki fəaliyyətinə, onların yeni ixtisaslara yiyələnməsinə, yenidən hazırlığına və ixtisaslarının artırılmasına, qaçqın və məcburi köçkün qadınların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə, qadınların əmək hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün təşkilati, iqtisadi və hüquqi təminatlarla, qadınların əməyinin, onların həyatının və sağlamlığının müdafiəsinin analıq funksiyaları nəzərə alınmaqla təmin edilməsinə, beynəlxalq qadın təşkilatları və respublikada fəaliyyət göstərən qeyri-dövlət qadın cəmiyyətləri ilə dövlət strukturlarının qarşılıqlı əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə dair təklifləri hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin. Bu Sərəncamın 1-ci hissəsində qaldırılan məsələlər qadınların bütün sahədə hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsinə istiqamətləndirilir.

Həmin Sərəncamın ikinci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılmışdır ki: bir ay müddətində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında qadınların roluna dair Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etmək üçün məruzə hazırlasın. Göründüyü kimi qadın hüquqlarının müdafiəsi sisteminə regionlar da cəlb edilmişdi.

14 yanvar 1998-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı qəbul edilmişdir. Həmin Fərmana əsasən Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi Azərbaycanda qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ilk ixtisaslaşmış dövlət təşkilatı kimi yaradıldı. Bu qurum ümumiyyətlə regionda və dünyada qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ixtisaslaşmış ilk dövlət təşkilatlarından biri oldu.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 6 mart 1998-ci il tarixli 46 nömrəli Qərarı ilə Dövlət Komitəsinin ştatı, büdcəsi, strukturu və digər məsələlər tənzimlənmişdi. Həmin qərarla Komitədə Beynəlxalq əlaqələr şöbəsi, Qadın hüquqları və sosial müdafiə şöbəsi, Mətbuat və informasiya şöbəsi və Maliyyə-Təsərrüfat şöbəsi yaradılmışdı. Azərbaycan üçün iqtisadi və geosiyasi arenada, sosial həyatda ağır olan illərdə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması qadın

hərəkətinin inkişafının və fəaliyyətinin nəticəsi idi.

Eyni zamanda, qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsi artıq o vaxt Dövlət Proqramlarına xüsusi maddələrlə və bəndlərlə salınırdı. Qadın hərəkətinin inkişafı, dövlətin xüsusi siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 6 mart 2000-ci il tarixli, 33 nömrəli Qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli Fəaliyyət Planı” qəbul edilmişdi. Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında» Konvensiyanın və IV Ümumdünya Qadınlar Konfransında qəbul edilmiş Pekin Fəaliyyət Platformasının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli Fəaliyyət Planının qəbul olunmasına səbəb oldular. Milli Fəaliyyət Planı 2000—2005-ci illəri əhatə edirdi. Fəaliyyət Planında erməni təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işğal olunması və bir milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri ilk növbədə qadınlara öz mənfi təsirini göstərməsi qeyd edilmişdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 fevral 2006-cı il tarixli, 361 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Komitənin fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə qanunvericilikdə xüsusi dəyişikliklər və əlavələr edildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 avqust 2006-cı il tarixli, 444 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamə, komitənin strukturu təsdiq edildi və aparat işçilərinin say həddi müəyyən edildi.

Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ailə, qadın və uşaq problemləri ilə iş sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Komitə ailə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahədə vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak edir və bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin edir, həmin sahənin inkişafını təmin edir. Komitə öz səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə uşaq və qadın hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq, uşaq hüquqlarını müdafiə etmək, qanunvericiliklə onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş normativ tənzimləməni həyata keçirmək, dövlət proqramları layihələrinin işlənib hazırlanmasında iştirak etmək, dövlət proqramlarının və inkişaf konsepsiyalarının həyata keçirilməsini öz səlahiyyətləri daxilində təmin etmək, dövlətin ailə siyasətini həyata keçirmək və digər vəzifələri yerinə yetirir.

Komitəyə verilən səlahiyyətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının prinsiplərinə əsaslanır, xüsusilə də insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, uşaq və qadın hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin edir.

Hüquqi cəhətdən Komitəyə bu gün qadın hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə çox geniş vəzifələr verilib. Nümunə üçün öz səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə uşaq və qadın hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq qeyd edilməlidir. Bu müddəada xüsusilə ölkədə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə əsas yer ayrılıb. Bu vəzifəni həyata keçirərək Komitə birbaşa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12 maddəsini (maddə 12. Dövlətin ali məqsədi) icra edir. Həmin maddəyə əsasən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Beləliklə, biz görürük ki, Komitənin Əsasnaməsinin müddəaları tam şəkildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanır.

Dövlət Komitəsi qaçqın və məcburi köçkün qadınların, uşaqların, aztəminatlı ailələrin sosial problemlərini öyrənmək və onların həlli üçün əlaqədar dövlət orqanları qarşısında məsələlər qaldırmaq, müasir idarəetmənin və bazar iqtisadiyyatının əsaslarının öyrənilməsi istiqamətində, qadınlar tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ailə kəndli təsərrüfatlarının yaradılmasında müvafiq dövlət orqanları ilə birlikdə məsləhətlərin verilməsini təmin etmək, məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində dövlət siyasətinə uyğun olaraq, qadınların müxtəlif yeni peşələrə yiyələnməsi və ixtisaslarının artırılması məqsədi ilə layihələr hazırlamaq və əlaqədar təşkilatlarla birgə tədbirlərin görülməsini təmin etmək, ailə başçısını itirmiş şəhid ailələrinin, tək anaların, xüsusilə əlil qadınların və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların problemlərinin dövlət orqanları tərəfindən həlli məqsədi ilə müvafiq vəsatətlər qaldırmaq vəzifələrə malikdir. Komitəyə həvalə edilmiş vəzifələrdən birini xüsusilə qeyd etmək zəruridir. Əsasnamənin 8.12-ci bəndinə əsasən Komitə gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirməlidir. Həmin vəzifənin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 19 maddəsində qeyd edilmişdi: "Gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir".

Komitə öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün ailə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahədə dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə dair təkliflər vermək, vahid informasiya sistemini yaratmaq, gender prinsiplərini həyata keçirmək istiqamətində kişilər və qadınlarla sistemli iş aparmaq, minilliyin inkişaf istiqamət-

ləri sahəsində, yoxsulluğun azaldılması, məşğulluq strategiyası üzrə dövlət proqramlarının həyata keçirilməsində öz səlahiyyətləri daxilində iştirak etmək, sağlam ana, sağlam uşaq prinsiplərini həyata keçirmək, uşaqların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunması istiqamətində hüquqi biliklərin öyrənilməsinə təmin etmək və digər hüquqlara malikdir.

Eyni zamanda, Komitə dövlət qadın siyasətini həyata keçirir, uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsinə nəzarət edir, istehsalatda işləyən qadınların hüquqlarının qorunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq orqanlarla birlikdə tədbirlər görmək, zərurət yarandıqda, onların hüquqlarını pozan vəzifəli şəxslər haqqında müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün aidiyyəti orqanlar qarşısında məsələ qaldırır.

Komitənin aparatı, tabeliyində olan qurumlar və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi Komitənin vahid sistemini təşkil edir. Komitə öz fəaliyyətini aparatı, tabeliyində olan qurumlar və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi vasitəsilə həyata keçirir. Komitənin fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən Komitənin sədri rəhbərlik edir. Komitənin sədri Komitəyə həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və hüquqların həyata keçirilməsi üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır.

Komitə sədrinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən iki müavini vardır. Komitə sədrinin müavini ona sədr tərəfindən həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirir və bunun üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır.

Komitədə Komitə sədrindən (kollegiyanın sədri), onun müavinlərindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədrindən və Komitənin rəhbər işçilərindən ibarət kollegiya yaradılmışdır. Komitənin kollegiyasının tərkibinə mütəxəssislər və alimlər də daxil edilir. Komitənin kollegiyasının üzvlərinin sayı və tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir. Komitənin kollegiyası öz iclaslarında Komitənin fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri müzakirə edir və müvafiq qərarlar qəbul edir. Komitənin kollegiyasının iclasları onun üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli-dir. Komitənin kollegiyasının qərarları onun üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Komitənin kollegiyasının qərarları qəbul edilərkən, səsələr bərabər olarsa, kollegiyanın sədrinin səsi həlledici hesab edilir. Kollegiyanın qərarları protokolla rəsmiləşdirilir və Komitənin sədri tərəfindən təsdiq edilir.

Komitənin kollegiyasının üzvləri arasında fikir ayrılığı yarandığı hallarda, Ko-

mitənin sədri bu barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə məlumat verərək, öz qərarını həyata keçirir. Komitənin kollegiyasının üzvləri şəxsi fikirlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə çatdırıb bilirlər. Komitənin kollegiyaları ildə 4 (dörd) dəfə keçirilir. Müvafiq sahədə qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və həyata keçirilməsi üçün Komitədə ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən Elmi-metodik şura yaradılır. Elmi-metodik şura haqqında əsasnamə Komitənin sədri tərəfindən təsdiq edilir.

Komitə öz fəaliyyətini xüsusilə insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Komitənin fəaliyyəti mütəmadi olaraq təkmilləşdirilir və beynəlxalq təcrübəyə əsasən formalaşdırılır. Dövlət Komitəsinin fəaliyyəti çoxşaxəli və mürəkkəbdir. Bu gün Komitənin fəaliyyəti birbaşa erkən (uşaq) nikahlarla, məişət zorakılığı ilə, küçə uşaqları, valideyn məsuliyyətinin artırılması, insan alveri, narkotik vasitələrin istifadəsi ilə mübarizəyə və ümumiyyətlə qadınlara və uşaqlara qarşı bütün zorakılıq hallarının qarşısının alınmasına istiqamətlənmişdir.

b) Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzləri

Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzləri Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin strukturuna daxil olan qurumlardır. Hal-hazırda Komitənin İsmayilli, Ağdam, Göygöl, Goranboy, Saatlı, Zərdab, Zaqatala, Qəbələ, Şüvəlan, Sabirabad, Hacıqabul rayonlarında Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Mərkəzlərin Əsasnaməsi Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin 15 aprel 2013 –cü il Kollegiyasının 26-7 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Komitə Mərkəzlərin fəaliyyətini təşkil edir, işini istiqamətləndirir, rəhbərliyə və əməkdaşlara metodiki köməklik göstərir, onların fəaliyyətinə müntəzəm nəzarət edir, Mərkəzlərin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi, onların maddi-texniki təchizatı ilə bağlı məsələləri həll edir.

Mərkəzlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamlarına, Nazirlər Kabinetinin Qərar və Sərəncamlarına, digər normativ hüquqi aktlara, həmçinin onlar haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Mərkəzlər aşağıdakı şəxslərə və ailələrə xidmət göstərirlər:

- 1) sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər və onların ailələri;
- 2) valideyn himayəsindən məhrum olan, kimsəsiz və baxımsız uşaqlar;
- 3) fiziki və əqli əlilliyi olan, habelə sağlamlıq imkanların məhdud olan uşaqlar (yeniyetmələr) və onların ailə üzvləri;

4) qaçqın və məcburi köçkün, habelə şəhid ailələrindən olan uşaqlar və onların ailə üzvləri;

5) uşaq müəssisələrində olan uşaqlar (yeniyetmələr) və onların ailə üzvləri; dövlət uşaq müəssisələrindən bioloji və ya alternativ ailələrə verilən uşaqlar

6) tək valideyni (qəyyum və himayəçisi) olan uşaqlar;

7) aztəminatlı ailələr;

8) zorakılığa məruz qalan şəxslər; məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlar, məişət zorakılığına məruz qalmış uşaqlar, məişət zorakılığının şahidi olmuş uşaqlar;

9) ailə daxilində münaqişə olan ailələr və uşaqlar.

Yerləşdiyi ərazidə göstərilən şəxslərin müəyyən olunması və onlar üçün müxtəlif icma əsaslı fəaliyyətlərin təşkili mərkəzlərin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Mərkəzlər həmçinin aşağıdakı istiqamətlər üzrə də fəaliyyət göstərilir:

- şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi ilə bağlı köməkliyin göstərilməsi;

- şəxslərin problemlərinin həlli istiqamətində, onların cəmiyyətə qoşulmasının təmin edilməsi məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi,

- fəaliyyət göstərdiyi ərazidə şəxslərin Mərkəzin resurslarından, və icmada mövcud olan sosial xidmətlərdən bəhrələnməsini təşkil etmək;

- müvafiq regionda ailə, qadın və uşaq problemləri ilə bağlı tədqiqatların, monitorinqlərin, vəziyyəti əks etdirən təhlillərin aparılması və sahənin inkişafı ilə bağlı təkliflərin hazırlanması;

- müvafiq regionda ailə, qadın və uşaq problemlərinin həllinə yönəlmiş layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- müvafiq regionda ailə, qadın və uşaq problemləri ilə bağlı icma daxili maarifləndirmə və məlumatlandırma tədbirlərinin təşkili;

- uşaq əməyinin istismarının, uşaqların təhsildən yayınmasının və s. mənfi halların qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- məişət zorakılığının, insan alverinin, narkoloji xəstəliklərin, QİÇS- in profilaktikası ilə bağlı marifləndirici preventiv tədbirlərin təşkili.

- yerləşdiyi ərazilərdə erkən nikahların qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- şəxslərin peşə hazırlığının təşkili ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ailə dəyərlərinin təbliği, ailələrə hüquqi və sosial-psixoloji xidmətlərin təşkili, bu sahədə sosial yönümlü layihələrin həyata keçirilməsi;

- istedadlı uşaqların müəyyən edilməsi, uşaqların yaradıcı mühitdə tərbiyələndirilməsi, onların yaradıcı potensialının inkişafına köməklik göstərilməsi;
- uşaqlarda cəmiyyətə və qanunlara hörmət ruhunda davranışın formalaşdırılmasına yönəldilmiş proqram və metodikaların həyata keçirilməsi;
- ailə, qadın və uşaq problemlərinin həlli ilə bağlı digər tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Mərkəzlər öz səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə qadın və uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq, səlahiyyətləri daxilində müvafiq sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək, fəaliyyət göstərdiyi ərazilərdə dövlət proqramlarından və inkişaf konsepsiyalarından irəli gələn tədbirləri həyata keçirməli və digər vəzifələri icra etməlidirlər.

Mərkəzlər fəaliyyət istiqamətlərinə və vəzifələrinə uyğun olaraq aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirir:

- müraciətçilərin aidiyyəti üzrə məlumatlandırılması və xidmətlərə yönəltmə;
- qadınlara və uşaqlara yönəlmiş psixoloji dəstək;
- hüquqi məlumatlandırma və zəruri hallarda məsləhətlərin təşkili (bu istiqamətdə hüquqlarla bağlı bukletlər çap etdirilir və paylanır);
- sosial dəstək layihələrinə cəlb etmə;
- sosial-psixoloji reabilitasiyanın təşkili;
- fərdi, qrup və ailə terapiyası;
- məişət zorakılığı hallarının qarşısının alınması istiqamətində çap materiallarının hazırlanması;
- icma daxili məlumatlandırma və marifləndirmə işlərinin aparılması; müvafiq sahədə treninq və seminarların təşkili;
- ailələrin psixo-sosial qiymətləndirilməsi, fərdi inkişaf planının tərtib olunması (keyz menecment – fərdi halların idarə olunması);
- valideyn və uşaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi proqramları; inkişaf qiymətləndirmə testləri, fərdi və qrup inkişaf etdirici məşğələlər;
- uşaqların asudə vaxtlarının səmərəliliyi üçün dərnəklər, müsabiqələrin keçirilməsi, ekskursiyalar və gəzintilərin təşkili;
- işsiz və işaxtaran şəxslərin peşə hazırlığına və yenidən ixtisaslaşmasına yönəlmiş müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və xarici dil dərnəklərinin təşkili;
- uşaq hüquqları və ailə münasibətləri təlimlərinin təşkili.

Mərkəzlər sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmamış şəxs-

lər və onların ailələri, valideyn himayəsindən məhrum olan, kimsəsiz və baxımsız uşaqlar, fiziki və əqli əlilliyi olan, habelə sağlamlıq imkanların məhdud olan uşaqlar, yeniyetmələr və onların ailə üzvləri, qaçqın və məcburi köçkün, habelə şəhid ailələrindən olan uşaqlar və onların ailə üzvləri, uşaq müəssisələrində olan uşaqlar, yeniyetmələr və onların ailə üzvləri, dövlət uşaq müəssisələrindən bioloji və ya alternativ ailələrə verilən uşaqlar, tək valideyni (qəyyum və himayəçisi) olan uşaqlar, aztəminatlı ailələr, zorakılığa məruz qalan şəxslər; məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlar, məişət zorakılığına məruz qalmış uşaqlar, məişət zorakılığının şahidi olmuş uşaqlar, ailədaxilində münaqişə olan ailələr və uşaqlar və digər şəxslərə və ailələrə xidmət göstərirlər.

Mərkəzlər fiziki və əqli əlilliyi olan uşaqlara onların valideynlərinin və digər qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə xidmət göstərir. Mərkəzlərin direktorları və işçiləri vəzifələrini lazımcına yerinə yetirmədikdə, əmək və icra intizamını pozduqda, hüquqlarından sui-istifadə etdikdə və ya əmək müqaviləsi üzrə öhdəliklərini icra etmədikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətə cəlb edirlər.

həyata keçirilməsi;

- şəxslərin peşə hazırlığının təşkili ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- ailə dəyərlərinin təbliği, ailələrə hüquqi və sosial-psixoloji xidmətlərin təşkili, bu sahədə sosial yönümlü layihələrin həyata keçirilməsi;
- istedadlı uşaqların müəyyən edilməsi, uşaqların yaradıcı mühitdə tərbiyələndirilməsi, onların yaradıcı potensialının inkişafına köməklik göstərilməsi;
- uşaqlarda cəmiyyətə və qanunlara hörmət ruhunda davranışın formalaşdırılmasına yönəldilmiş proqram və metodikaların həyata keçirilməsi;
- ailə, qadın və uşaq problemlərinin həlli ilə bağlı digər tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Mərkəzlər öz səlahiyyətləri daxilində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, xüsusilə qadın və uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və onların pozulmasının qarşısını almaq, səlahiyyətləri daxilində müvafiq sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək, fəaliyyət göstərdiyi ərazilərdə dövlət proqramlarından və inkişaf konsepsiyalarından irəli gələn tədbirləri həyata keçirməli və digər vəzifələri icra etməlidirlər.

Mərkəzlər fəaliyyət istiqamətlərinə və vəzifələrinə uyğun olaraq aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirir:

- müraciətçilərin aidiyyəti üzrə məlumatlandırılması və xidmətlərə yönəltmə;
- qadınlara və uşaqlara yönəlmiş psixoloji dəstək;

-hüquqi məlumatlandırma və zəruri hallarda məsləhətlərin təşkili (bu istiqamətdə hüquqlarla bağlı bukletlər çap etdirilir və paylanır);

- sosial dəstək layihələrinə cəlb etmə;

- sosial-psixoloji reabilitasiyanın təşkili;

- fərdi, qrup və ailə terapiyası;

- məişət zorakılığı hallarının qarşısının alınması istiqamətində çap materiallarının hazırlanması;

- icma daxili məlumatlandırma və marifləndirmə işlərinin aparılması; müvafiq sahədə trening və seminarların təşkili;

- ailələrin psixo-sosial qiymətləndirilməsi, fərdi inkişaf planının tərtib olunması (keyz menecment – fərdi halların idarə olunması);

- valideyn və uşaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi proqramları; inkişaf qiymətləndirmə testləri, fərdi və qrup inkişaf etdirici məşğələlər;

- uşaqların asudə vaxtlarının səmərəliliyi üçün dərnəklər, müsabiqələrin keçirilməsi, ekskursiyalar və gəzintilərin təşkili;

- işsiz və işaxtaran şəxslərin peşə hazırlığına və yenidən ixtisaslaşmasına yönəlmiş müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və xarici dil dərnəklərinin təşkili;

- uşaq hüquqları və ailə münasibətləri təlimlərinin təşkili.

Mərkəzlər sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər və onların ailələri, valideyn himayəsindən məhrum olan, kimsəsiz və baxımsız uşaqlar, fiziki və əqli əlilliyi olan, habelə sağlamlıq imkanların məhdud olan uşaqlar, yeniyetmələr və onların ailə üzvləri, qaçqın və məcburi köçkün, habelə şəhid ailələrindən olan uşaqlar və onların ailə üzvləri, uşaq müəssisələrində olan uşaqlar, yeniyetmələr və onların ailə üzvləri, dövlət uşaq müəssisələrindən bioloji və ya alternativ ailələrə verilən uşaqlar, tək valideyni (qəyyum və himayəçisi) olan uşaqlar, aztəminatlı ailələr, zorakılığa məruz qalan şəxslər; məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlar, məişət zorakılığına məruz qalmış uşaqlar, məişət zorakılığının şahidi olmuş uşaqlar, ailədaxilində münasibətlər olan ailələr və uşaqlar və digər şəxslərə və ailələrə xidmət göstərirlər.

Mərkəzlər fiziki və əqli əlilliyi olan uşaqlara onların valideynlərinin və digər qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə xidmət göstərir. Mərkəzlərin direktorları və işçiləri vəzifələrini lazımcına yerinə yetirmədikdə, əmək və icra intizamını pozduqda, hüquqlarından sui-istifadə etdikdə və ya əmək müqaviləsi üzrə öhdəliklərini icra etmədikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətə cəlb edilirlər.

V FƏSİL. SİLAHLI MÜNAQIŞƏLƏR ZAMANI QADIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ

5.1. Silahlı münaqişələr zamanı qadın hüquqlarının müdafiəsinin əsas xüsusiyyətləri və istiqamətləri

XX əsrin 2-ci yarısından etibarən insan hüquqları, eləcə də öz növbəsində qadın hüquqları inkişaf etdikcə qadına qarşı zorakılıq məsələlərinə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən daha çox diqqət yetirilməyə başlamışdır. Lakin bununla belə, qadına qarşı cinsi zorakılıq, xüsusilə zorlama insana qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biri olduğu halda, tarix boyu daxili və beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı geniş tətbiq olunmasına baxmayaraq beynəlxalq humanitar hüquqa, beynəlxalq cinayət hüququna və insan hüquqlarının beynəlxalq hüququna hələ də tam, əmin şəkildə daxil olmamışdır. Hələ də qadına qarşı cinsi zorakılığın ciddi insan hüquqları pozuntularından biri olmasına, hətta onun beynəlxalq cinayət kimi təfsir oluna biləcəyinə şübhə ilə yanaşanlar vardır.

Bəşəriyyət mövcud olandan müharibələr, silahlı münaqişələr də mövcud olmuşdur. Silahlı münaqişələr zamanı qadınlar daim cinsi zorakılığa məruz qalmışdılar. Hələ lap qədimlərdən düşmən tərəflə davranışa dair ümumi qaydalar müəyyənləşdirilmişdir.¹⁴ Eramızdan əvvəl 500-cü ildə müharibə zamanı kombatantları və qeyri-kombatantları müdafiə edən qaydalar mövcud idi. Bu müharibə qaydalarının pozulmasına görə cəza müəyyən edən beynəlxalq tribunalların yaradılmasından iki min il əvvələ gedib çıxır. Buna baxmayaraq, tarix daim qadına qarşı cinsi zorakılığı sükutla qarşılamışdır. Müharibə zamanı qadına qarşı zorakılıq müharibənin görünməyən və hətta zəruri tərəfi kimi qəbul edilmişdir. Qədim Yunanıstanda zorlama müharibə qaydaları çərçivəsində qəbul olmuş sosial davranış sayılırdı. Müharibə qalibləri mənfəət əldə etməli idilər, qadınlar da müharibədə əldə olunan mənfəətinin bir hissəsi hesab olunurdu.

Orta əsrlərdə də qadınların və uşaqların cinsi zorakılığa məruz qalması müharibənin tərkib hissəsi sayılırdı. Həmin dövrdə qadınların ümumi müdafiəsi prosesi çox zəif idi, əgər qadınlar sülh zamanı belə müdafiə olunmurdusa, bunu silahlı münaqişələr zamanı gözləmək mümkündür deyildi. Orta əsrlər qadını xəyanətə, fahişəliyə, lezbiyanlığa, uşaq salmağa görə odda yandırılı bilərdi.

Beynəlxalq hüququn atası sayılan Hüqo Qrotsi (1583–1645) ilk dəfə müharibənin beynəlxalq hüququnu sistemləşdirdi. O, dövlətlərin mövqeyinə, təbii hüquqa və tarixən formalaşmış təcrübəyə əsaslanaraq göstərdi ki, suveren müdafiə, mülkiyyətin ələ keçirilməsi və cəzalandırılma müharibə üçün yalnız səbəblərdir. Qəbul

oluna bilməyəcək səbəblər kimi digər torpaqları və xalqları zəbt etmək cəhdləri göstərilirdi. Qrotsi göstərirdi ki, təbii hüquq və millətlərin hüququ müharibəni qadağan etməsə də başqalarının hüquqlarını pozan münafişlərə səbrlə yanaşmaq olmaz. Müharibə zamanı cinsi zorakılıqla bağlı Qrotsi yazırdı: "Bir çox mənbələrdə müharibə zamanı qadınları zorlamağa icazə verilməsinə rast gəlmək olar. Çünki, müharibədə düşmənin sahib olduğu hər şey (qadınlar da daxil olmaqla) qalib tərəfə mənsubdur. Bununla belə, zorlamanın müharibədə sülh vəziyyətindən fərqli olaraq cəzasız qalmasına yol vermək olmaz."15

İlk dəfə olaraq müharibədə beynəlxalq adət normalarının məcəllələşdirilməsi cəhdi ABŞ-da edildi. 1863-cü ildə Fransis Liber 100 saylı Ümumi Qaydalar16 adlı silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq adət normalarına əsaslanan məcəllə hazırlamışdı. Məcəllədə qadınlar da daxil olmaqla mülki əhali üçün müdafiə tədbirləri nəzərdə tutulurdu. Maraqlıdır ki, Liber Məcəlləsində cinsi zorakılıq da ləğv olunur və zorlama cinayətinə görə ölüm hökmü nəzərdə tutulurdu.

Liber Məcəlləsi beynəlxalq sənəd olmasa da, müharibə hüququnun formalaşmasında vacib rol oynadı. Digər dövlətlər də bənzər məcəllələr qəbul etdilər ki, bu da humanitar hüququn inkişafında müstəsna rol oynadı. Liber Məcəlləsi beynəlxalq adət hüququna əsaslanaraq əsgərlərin davranışını ilk dəfə olaraq məcəllələşdirdi və zorlamayı ölüm hökmü ilə cəzalandırılacaq cinayət kimi qəbul edərək beynəlxalq humanitar adət hüququnda qadına qarşı cinsi zorakılığın qadağan olunması mövqeyini möhkəmləndirdi.

Birinci dünya müharibəsi də beynəlxalq humanitar hüququn inkişafına öz təsirinə göstərdi. İlk dəfə olaraq dövlətlər müharibə zamanı törədilən ağır cinayətlərin beynəlxalq məhkəmələrdə cəzalandırılmasının mümkünlüyü haqqında düşünməyə başladılar. Eləcə də, müharibə cinayətlərinə görə fərdin beynəlxalq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması fikirləri yarandı. Zorlama, adamöldürmə və digər cinayətlər haqqında məlumatlar davam etdikcə müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq tribunalin yaradılması zərurəti yaranırdı. 5 oktyabr 1919-cu il tarixində Fransa hökuməti bildirdi ki, beynəlxalq hüququn və bəşər sivilizasiyasının əsas prinsiplərinin pozulması cəzasız qalmamalıdır.17

Birinci dünya müharibəsi zamanı cinsi zorakılıq cinayətləri yalnız əsgərin öz təşəbbüsü ilə həyata keçirilmirdi. Cinsi zorakılıqdan müharibədə silah kimi, terror və qorxu vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Lakin son olaraq bu cinayətlər cəzasız qalırdı. Şokedicilər və iyrencilər zorlama faktları yalnız anti-alman təbliğatı üçün istifadə olunur və yalnız bu məqsəddə xidmət edirdi.18

Son nəticədə, birinci dünya müharibəsinin cinayətlərinin cəzalandırılması cəhdi

uğursuz oldu. Birinci dünya müharibəsindən dörd il sonra Müharibə Cinayətləri Komissiyası müharibə qanun və adətlərinin pozuntusu haqqında öz məruzəsini hazırladı. Zorlama və məcburi fahişəlik sadalanan 32 cinayət içərisində göstərilirdi. Bu, qadına qarşı zorakılığın müharibə qanunlarının aşkar pozuntusu olduğunun hələ o dövrlərdə qəbul edildiyini bir daha təsdiq edir.

S. Braunmiller müharibə zamanı qadına qarşı cinsi zorakılığı kişilər arasında ünsiyyətin bir vasitəsi kimi analiz edir. Bu təhlilə görə, kişilər qadınları zorlamaqla onların mənsub olduğu düşmən tərəfin kişilərini alçaltmaq və onlar üzərində dominantlıqlarını göstərmək istəyirlər. Qadını təhqir etməklə onlar onun mənsub olduğu bütün cəmiyyəti alçaldılar. Qadın məhz qadın olduğu üçün mənsub olduğu cəmiyyətin “simvolik” daşıyıcısı olaraq cinsi zorakılığa məruz qalır. S. Braunmiller qadınlara qarşı cinsi zorakılığın müharibələrdə nə üçün xüsusi yer tutmasını aşağıdakı kimi xarakterizə edir: “Qalib tərəfin zorlama aktı onun kişi statusunun təsdiq olunması deməkdir. Qadını qoruya bilmək kişi uğurunun əlamətidir. Qalib tərəfin əsgəri tərəfindən qadının zorlanması onun mənsub olduğu tərəfin kişilərinin qalan səlahiyyət və mülkiyyət illuziyasının tam məhv olması deməkdir. Zorlanan qadının bədəni sanki döyüş meydanıdır, harda ki, qalib tərəf öz qələbə nümayişini qeyd edir. Qadının zorlanması aktı qalib kişinin məğlub kişiyə onun uduzmasına dair mesajdır.”¹⁹

İkinci dünya müharibəsi zamanı Avropada qadınlara qarşı çoxlu sayda cinsi zorakılıq cinayətləri törədilmişdi. Müharibənin son iki həftəsində tək Berlində 100 000-dən artıq zorlama aktı qeydə alınmışdı. Bununla belə, əksər faktlar tədqiq olunmamış və ya diqqətdən kənar qalmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, cinsi zorakılıq aktları yalnız almanlar tərəfindən törədilmirdi. Münaqişənin bütün tərəfləri cinsi zorakılıq aktları törədirdilər. Alman qadın və uşaqların Sovet əsgərləri tərəfindən cinsi zorakılığa məruz qalması sözün həqiqi mənasında sistemli idi. Fiziki və ruhi işgəncədən başqa çoxlu sayda qadınlar zorlanır, qəddarlıq alman əhalisi üzərində qorxu və terror hissini artırırdı. Rus əsgərləri doğum evlərinə daxil olur və doğmağa hazırlaşan və ya təzəcə doğmuş qadınları zorlayırdılar.²⁰ Müharibə zamanı bütün tərəflər qadına qarşı cinsi zorakılıq aktları törətsə də yalnız qalib dövlət məğlub edilmiş düşməni müharibə adət və qanunlarının pozuntusuna görə ittiham etməyə çalışması tendensiyası mövcuddur.

Qadına qarşı cinsi zorakılıq qadınlara, kişilərə və nəhayət bütün cəmiyyətə çox ağır zərbə olduğu üçün müharibədə çox güclü silah sayılır. O, terror və məhvədicü qüvvəyə malik şəffaf silahdır. Əsrlər boyu millətlərarası və millətlərin daxilində gedən müharibələr, düşmənlə davranışı müəyyənləşdirən qaydaların daimi

inkışafı və nəhayət, ikinci dünya müharibəsinin dəhşətləri beynəlxalq ictimaiyyəti müharibə cinayətlərinin törədilməsində daha çox günahkar olanları məsuliyyətə cəlb etmək üçün ad hoc tribunal yaratmağa sövq etdi. 1945-ci ildə ikinci dünya müharibəsinin qalib ölkələri Beynəlxalq Hərbi Tribunal yaratdılar. **Nürnberq və Tokio Tribunalları** beynəlxalq cinayətlər törətmiş şəxsləri mühakimə etmək üçün təsis olunmuş ilk beynəlxalq məhkəmə orqanları idi. Onlar ikinci dünya müharibəsi illərində törədilmiş misilsiz vəhşiliklərə cavab olaraq qalib dövlətlər tərəfindən yaradılmışdı. Nürnberq tribunalı ABŞ, Böyük Britaniya, SSRİ və Fransa arasında 1945-ci ildə bağlanmış Sazişdə nəzərdə tutulmuşdu. Sonralar daha 19 dövlətin qoşulduğu bu Sazişə Beynəlxalq hərbi tribunalın Nizamnaməsi əlavə olunmuşdu. Uzaq Şərq üçün Beynəlxalq hərbi tribunal 11 dövlət (ABŞ, Böyük Britaniya, SSRİ, Fransa, Çin, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Kanada, Niderland, Filippin və Hindistan) arasında 1946-cı ildə imzalanmış Sazişə müvafiq olaraq təsis olunmuşdu. Yaponiya militarist siyasətinin aparıcı fiqurlarını cəzalandırma məqsədi daşıyan bu Tribunal Nürnberq tribunalının, prinsip etibarilə, eynisidi.²¹

Tokio tribunalının ən pozitiv aspektlərindən biri ikinci dərəcəli olsa da zorlama cinayətinin Nizamnamədə əks olunması idi. Nizamnamədə zorlama spesifik olaraq göstərilməsə də, “qeyri-insani davranış” və “ailə şərafəti və hüquqlarına hörmətin pozulması” adı altında ifadə olunmuş və zorlamanın müharibə cinayəti kimi mühakimə olunması üçün presedent yaratmışdı. Daha sonra, Tokio Tribunalı Nürnberq Tribunalından fərqli olaraq zorlama cinayətini ictimai nəşrlərdə əks olunmasına çalışmışdı.

Yamaşita işində general Yamaşita onun komandanlığı altında olan şəxslərin törətdiyi adamöldürmə, zorlama və digər ağır cinayətlərin qarşısının alınması və dayandırılması üçün heç bir addım atmadığı üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdu. İttihamçı onun bu cinayətlərin törədilməsindən xəbərdar olmasını sübut edə bilməsə də, müdafiəçi onun bu cinayətlərin törədilməsindən xəbərdar ola bilməyəcəyini çox yaxşı sübut etdi. Ancaq buna baxmayaraq, ona “bilirdi və ya bilməli idi” standartı ilə yanaşıldı və o, əsgərləri tərəfindən törədilmiş zorlama halları da daxil olmaqla törədilmiş cinayətlərə görə ölüm hökmünə məhkum edildi. Bu, komandanlığı altında olan şəxslərin törətdiyi gender əsaslı cinayətlərə görə lider və komandirlərin mühakimə olunması üçün presedent yaratmışdı.²²

Nürnberq və Tokio tribunalları ilə Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarının yaradılması arasında keçən 50 ilə yaxın müddət ərzində daxili və beynəlxalq hüquqda müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Qadınların daxili hüquqdakı statusu onların beynəlxalq hüquqdakı statusuna da təsir etdi. XX əsrin birinci yarısında bir sıra ölkələ-

rin daxili hüququnda qadın hüquqları ilə bağlı ləng, amma əhəmiyyətli irəliləyiş oldu ki, onlar beynəlxalq humanitar hüququn gender zorakılığının ittiham olunmasında uğursuzluğunun aradan qaldırılmasına da təkan verdi.

Yuqoslaviya tribunalı 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 23 fevral 1993-cü il tarixli 808 sayılı və 25 may 1993-cü il tarixli 827 sayılı qətnamələri əsasında yaradılmışdır. Tribunal öz Nizamnaməsi əsasında fəaliyyət göstərir. Nizamnamədə aşağıdakı cinayət tərkibləri göstərilmişdir: Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntuları; müharibə qanun və adətlərinin pozulması; genosid və insanlıq əleyhinə cinayətlər.

Ruanda tribunalı BMT Təhlükəsizlik Şurasının 8 noyabr 1994-cü il tarixli 955 sayılı qətnaməsi əsasında təsis olunmuşdur. Bu Tribunal Ruandada və ona qonşu ölkələrdə qısa müddət ərzində törədilmiş görünməmiş vəhşiliklərə cavab tədbiri kimi yaradılmışdır: 1994-cü ildə üç ay əzində, əsasən, tutsi etnik qrupundan olan 500000 adam kütləvi qırğına məruz qalmışdır. Buna görə də Ruanda tribunalının yurisdiksiyasına birinci növbədə genosid cinayəti daxil edilmişdir. Ruanda tribunalının Nizamnaməsi Yuqoslaviya tribunalının Nizamnaməsini əsasən təkrarlayır. 23 Tribunal müfəviq olaraq 1993 və 1994-cü illərdə Keçmiş Yuqoslaviya ərazisində və Ruandada silahlı münaqişələr zamanı baş vermiş müharibə cinayətlərini, insanlıq əleyhinə cinayətləri və genosid cinayətini mühakimə etmək üçün yaradılmışdı. Həmin tribunal qadınlara qarşı cinsi zorakılıqla da bağlı çoxlu sayda işlər üzrə hökm çıxardı ki, bu, dünya ictimaiyyətinin diqqətini qadınlara qarşı cinsi zorakılıq məsələlərinə daha ciddi şəkildə yönəltdi. Bir çox işlərdə ayrı-ayrı fərdlər zorlama, cinsi köləlik, cinsi işgəncə, cinsi təqib kimi cinsi zorakılığın müxtəlif formalarına görə məsuliyyətə cəlb olundu.

2002-ci ildə qüvvəyə minən **Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin** yurisdiksiyasına zorlama, fahişəliyə məcburetmə, cinsi köləlik, məcburi hamiləlik, məcburi sterilizasiya və cinsi zorakılığın digər formaları da daxil edilmişdir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Nizamnaməsi ilk beynəlxalq müqavilədir ki, cinsi və gender zorakılıq aktlarını beynəlxalq hüququn ən ciddi cinayətləri sırasında qəbul edir. Bu müddəaların Nizamnaməyə daxil edilməsi boş yerdən yaranmayıb, uzun tarixi inkişafın nəticəsidir və qadına qarşı cinsi zorakılığın beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında səmərli şəkildə məsuliyyətə cəlb olunmasına şərait yaradılması üçün ilk addımdır.

Göründüyü kimi, uzun müddət daxili qanunlar qadınları cinsi zorakılığa məruz qalmaqdan qorumağa qadir olmamış, daxili hüquq və praktika beynəlxalq hüquq və praktikaya da təsir etmişdi. Qadına qarşı zorakılıq daxili hüquqda şəxsi məsələ sayılır və müvafiq olaraq, qadına qarşı zorakılıq beynəlxalq hüquqda da dövlətin

daxili işi sayılırdı. Son əsrlərdə, qadınların əzilməsi universal fenomen olmuşdur. İkinci dünya müharibəsinə qədərki dövr qadınların statusu qadına qarşı qeyri-bərabərliyə və zorakılığa universal dözümlülüyü əks etdirir. Bu gün qadına qarşı cinsi zorakılıq beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının ağır pozuntusu sayılsa da, bir sıra hallarda onun işgəncə, genosid, insanlıq əleyhinə cinayət səviyyəsində baş verə biləcəyi qəbul edilmiş olsa da, beynəlxalq hüquqda bu istiqamətdə görülməli işlər hələ çoxdur.

Bu gün isə, qadınlar gündəlik həyatda da kişilər tərəfindən döyülür, silahlı münaqişələr zamanı da. Qadınlar gündəlik həyatda da zorlamaya məruz qalır, silahlı münaqişələr zamanı da. Çox zaman qadına qarşı cinsi zorakılıq aktları gündəlik həyatda, sülh zamanı da cəzasız qalır, silahlı münaqişələr zamanı da. Qadına qarşı zorakılığın formaları daxili hüquq sistemlərində də tam ifadə olunmamışdır, beynəlxalq hüquqda da.

5.2. Genosid və silahlı münaqişələr zamanı qadınlara qarşı cinsi zorakılıq

Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, silahlı münaqişələr zamanı qadına qarşı cinsi zorakılıq problemi uzun müddət beynəlxalq hüququn diqqətindən kənar qalmışdır. Dövlətlər keçmişə nəzər salmaq istəmir, hüquqsünas alimlər isə bu məsələni araşdırmağa kifayət qədər meyl göstərmirdilər. Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda ərazisində baş verən silahlı münaqişələr zamanı cinsi zorakılıq aktlarının silah vasitəsi və müharibə aləti kimi geniş istifadə olunması dünya ictimaiyyətini bu problemə daha ciddi yanaşmağa sövq etdi və bu mövzunun xüsusi araşdırma tələb etdiyini bir daha təsdiqlədi. Son onilliklərdə bu mövzuda bir sıra monoqrafiya və məqalələr yazılmış, beynəlxalq hüquqa yeni nəzəriyyələr və ideyalar nüfuz etmişdir. Bu istiqamətdə BMT-nin Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarının qərarları əhəmiyyətli rol oynamış, cinsi zorakılıq aktlarının ən ağır beynəlxalq cinayət sayılan genosid səviyyəsinə yüksələ biləcəyi beynəlxalq hüququn nəzəriyyə və praktikasında öz əksini tapmışdır. Genosid cinayəti daha çox məhv etmə, adamöldürmə ilə əlaqədar olsa da, beynəlxalq hüquq heç də həmişə ölümlə nəticələnməyən cinsi zorakılıq aktlarını genosid kimi qəbul etmişdir.

Bəlkə də ilk baxışda müharibənin rəsmi siyasəti kimi etnik qrupun məhv edilməsi niyyəti ilə, daha dəqiq desək, genosid olaraq cinsi zorakılıqdan istifadə olunması o qədər də məntiqli görünür. Qadınlara qarşı cinsi zorakılıq aktlarına nə Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın (Genosid əleyhinə Konvensiya) layihəsi hazırlanarkən, nə də Kon-

vensiyanın mətnində istinad edilməmişdir. Genderin istisna edilməsi holokaustun gender baxımından neytral sayılması, qadın və kişilərə eyni tərzdə tətbiq edilməsi yanaşması ilə bağlı idi. Uzun illər holokaustun gender perspektivindən araşdırılması üçün təşəbbüslər göstərilə də, qadınların fərqli təcrübəsi uzun illər gizli qalmışdır.

Nasist düşürgələrindən sağ çıxmış qadınların hekayələri isə təsdiq edir ki, yaradılmış şərait onların məhvi planının tərkib hissəsi idi. Məcburi əmək kimi, cinsi zorakılıq da qrup üçün yaradılmış şərtlərin bir hissəsi olaraq onun üzvlərinin məhvinə gətirib çıxara bilər və “Komfort qadınları”nın təcrübəsi göstərirdi ki, bir sıra hallarda zorlama və cinsi zorakılığın digər formaları fiziki məhvlə nəticələnə bilər.²⁴

Şübhə yoxdur ki, silahlı münaqişələr zamanı kişilərin də cinsi zorakılığa məruz qalması hallarına rast gəlinə də, qadınlar cinsi zorakılıq aktlarından daha çox əziyyət çəkirlər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, qadının fərd olaraq silahlı münaqişələr zamanı cinsi zorakılığa məruz qalması yalnız onun cinsi mənsubiyyətinə görə deyil, həm də qadının mənsub olduğu etnik qrupu alçaltmaq, məhv etmək niyyəti ilə törədilə bilər. Cinsi zorakılıq həm qadına, həm də onun mənsub olduğu etnik qrupa qarşı yönəldilmiş zorakılıqdır.

Tarixən beynəlxalq hüquq elmi cinsi zorakılıq cinayətlərini digər zorakılıq aktlarının və bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərin ekvivalenti kimi qəbul etməmişdir. Cinsi zorakılıq aktları şərəf və ləyaqət əleyhinə olan cinayətlərlə eyniləşdirilirdi. BMT-nin Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə ad hoc tribunallarının yaradılması və fəaliyyəti beynəlxalq ictimaiyyəti bu cinayətlərin ciddiliyini və qurbanlar üzərində ağır nəticələrini qəbul etməyə sövq etdi.

Zorlama cinayətinin genosid səviyyəsinə çata biləcəyini araşdırmamışdan əvvəl beynəlxalq hüquqda genosidin tərifini aydınlaşdırmaq. Genosidin tərfi 1948-ci il Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsində verilmiş və hamı tərəfindən qəbul edilərək daha sonra heç dəyişdirilməmişdir. Yuqoslaviya tribunalının Nizamnaməsinin 4-cü maddəsi, Ruanda tribunalının Nizamnaməsinin 3-cü maddəsi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Nizamnaməsinin 6-cı maddəsi həmin tərfi olduğu kimi təkrar edir. Həmin tərif bir sıra ölkələrin cinayət qanunvericiliyində də əks olunmuşdur.²⁵

Sözügədən maddədə deyilir: “Genosid cinayəti hər hansı bir milli, etnik, irqi və ya dini qrupu bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətilə törədilən aşağıdakı əməllərdən biridir:

- (a) belə bir qrupun üzvlərinin öldürülməsi;

- (b) belə bir qrupun üzvlərinə ciddi bədən xəsarəti və ya əqli xətər yetirilməsi
- (c) qəsdən hər hansı belə qrup üçün tamamilə və ya qismən fiziki məhvə yönəlmiş həyat şəraitinin yaradılması;
- (d) belə bir qrupun içərisində doğumun qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər;
- (e) zorla uşaqların bir qrupdan başqa bir qrupa verilməsi”.

Bu tərif aydın şəkildə qurbanlara qarşı ayrı-seçkiliyin tətbiq olunmasının sübut olunmasının zəruriliyini göstərir. Bu ayrı-seçkilik elementi insanlıq əleyhinə cinayətin tərifində əks olunan ayrı-seçkilik elementinə çox yaxındır. Genosid cinayətinin törədilməsinin qəbul olunması üçün milli, etnik, irqi və ya dini əsasda ayrı-seçkiliyə yol verilməsinin sübut olunmasından başqa həm də digər zəruri elementlərin də mövcud olmasının təsdiq olunması lazımdır. Bu, genosidi, obyektiv cəhətinə görə bənzər olan digər beynəlxalq cinayətlərdən, xüsusilə insanlıq əleyhinə cinayətlərdən və müharibə cinayətlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətdir.

Tərifdən də aydın olur ki, genosid cinayətinin törədilməsinin təsdiq olunmasının zəruri elementlərinə iki mühüm ünsür daxildir: 1) zəruri niyyət və 2) qadağan olunmuş əməl. Genosid cinayəti üçün ən əhəmiyyətli ünsür spesifik niyyətin olmasıdır. Niyyət özündə bir-neçə mühüm aspekti əks etdirir:

1) Niyyət, təsadüfən bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir yaxud bir-neçə şəxsin deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyəti yox, məhz müəyyən qrupa mənsubiyyəti genosidin bilavasitə qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır;

2) Niyyət, qrupun bir qrup kimi, öz-özlüyündə, başqalarından fərqlənən bir ayrı-ayrı qurum kimi məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

3) Niyyət, qrupun “tamamilə və ya qismən” məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

4) Niyyət məhz milli, etnik, irqi və ya etnik qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır.

Əslində zorlamanın konkret bir qrupa mənsub olan qadın və kişilərin təcrid olunmasının və alçaldılmasının effektiv üsulu olmasını qəbul etmək heç də çətin deyil. Zorlamaya məruz qalmış qadının “ləkələnmiş” və ənənəvi nikah və ailə həyatı üçün yararsız sayılaraq təcrid edilməsi əksər mədəniyyətlər üçün xarakterikdir. Eləcə də, zorlamaya məruz qalmış qadınların psixoloji və fizioloji səbəblərdən bir daha ana ola bilməməsi faktları da məlumdur ki, bu, genosidin qrupun içərisində doğumun qarşısının alınması xüsusiyyətini əks etdirir.

Əhalinin bir hissəsinə yönəlmiş cinayət aktlarını əsaslandırmaq, sübut etmək asan olsa da, həmin aktda niyyətin, qurbanın mənsub olduğu qrupun məhv edil-

məsi niyyətinin mövcud olmasını sübut etmək çətinidir.²⁶ Spesifik niyyətin olması sübut olunmasa, törədilmiş cinayət genosid hesab oluna bilməz. Genosid üzrə tanınmış beynəlxalq hüquq eksperti Schabas Ruandaya səfəri zamanı qeyd edirdi ki, törədilmiş cinayətlərin bəzən yüzlərlə tutsiliyə qarşı yönəlmiş olmasının inandırıcı sübutunu görsək də, bunlar həmin cinayətlərin genosid hesab olunması üçün yetərli deyildi. Genosid cinayətinin törədilməsinin real sübutu əməli törədənin niyyəti üzərində qurulur.²⁷

Bununla belə, Ruanda tibunalı **Akayesu** (The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu, Case No ICTR-96-4-T) işi üzrə 2 sentyabr 1998-ci il tarixli hökmü ilə ilk dəfə olaraq zorlama cinayətini genosid kimi tövsif edərək beynəlxalq hüquqda çox mühüm addım atdı. Qeyd edək ki, Akayesu işindən əvvəl Ruanda tibunalı Nyiramasuhuko işində də eyni məsələyə müəyyən aydınlıq gətirmişdi.

Ruanda Tibunalında Paulina Nyiramasuhuko əleyhinə iş 1997-ci il mayın 26-da qaldırılmışdı. **Nyiramasuhuko** Ruandada 1994-cü ildə törədilmiş genosid, insanlıq əleyhinə cinayətlər və Cenevrə Konvensiyalarının ümumi 3-cü maddəsinin ciddi pozuntuları görə ittiham olunurdu. Nyiramasuhuko Ruanda hökumətinin Ailə və qadın inkişafı məsələləri üzrə keçmiş naziri idi. Qeyd edək ki, Nyiramasuhuko beynəlxalq cinayət tibunalı tərəfindən ittiham olunan ilk qadındır, müharibə cinayəti və insanlıq əleyhinə cinayət kimi zorlamaya görə beynəlxalq tribunal tərəfindən cəzalandırılan ilk qadındır və genosid cinayətinə görə beynəlxalq tribunal tərəfindən ittiham olunan ilk qadındır.

Cinayət törədənlərin ifadələrinə görə, Nyiramasuhuko onlara əmr verirdi ki, “Tutsi qadınlarını öldürməmişdən əvvəl zorlayın.” Digər bir müqəssirin ifadəsinə görə, Nyiramasuhuko onlara qadınları yandırmağı əmr etdi və “onları öldürməmişdən əvvəl niyə zorlamadıqlarını” soruşdu. Sağ qalmış gənc bir tutsi qadının ifadəsinə görə, əsgərlər Nyiramasuhukonun tapşırığını yerinə yetirdiklərini söyləyirdilər.

Ruanda genosidi zamanı törədilən zorlamalar fiziki işgəncənin digər formaları ilə müşayiət olunur və terror və alçaltmanı artırmaq üçün çox zaman ictimai şəkildə həyata keçirilirdi. Məsələn, bir işdə 45 yaşlı Ruanda qadını öz 12 yaşlı oğlu tərəfindən ərinin gözləri qarşısında zorlanmağa məcbur edilərkən onun digər 5 övladı onun ayaqlarını aralı tutmağa məcbur edilmişdi. Qadınlar zorlanmadan o qədər qorxurdular ki, onun əvəzinə öldürülmək üçün yalvarırdılar. Bununla belə, qadınlar bir-neçə dəfə zorlamaya məruz qaldıqdan sonra öldürülmür, zorlamanın nəticələrinin yalnız ona deyil, onun yaxınlarına təsir edəcəyi səbəbi ilə sağ buraxılırdılar. Bir sıra hallarda isə, kütləvi qorxu yaratmaq üçün yarıölü və ya artıq cəsədə çevrilmiş qadınlar ictimaiyyət qarşısında zorlanılırdı.

Məhvetmə zorlama aktları ilə bitmirdi. Tutsi qadınlarının yavaş və dəhşətli ölümü üçün QIÇS-dən istifadə olunurdu. Bir hesablamaya görə Ruanda genosidi zamanı zorlanan qadınların 70 faizi QIÇS virusundan ölmüşdülər. Hökumətin göstərişi ilə QIÇS xəstələri xəstəxanalardan buraxılır və onlardan xüsusi zorlama batalyonları yaradılırdı. Tutsi qadınlarına qarşı QIÇS virusundan istifadə olunması Ruanda tribunalında prokurorlar üçün zorlamanın genosid kimi nəzərdən keçirilməsi üçün əsas dəlillərdən biri idi. Çünki bu fakt zorlamanın yalnız gender səbəbi ilə deyil, məhz konkret bir qrupa mənsub olan qadınların yavaş və əzablı ölümü niyyəti ilə tətbiq edildiyini sübut edirdi.

Lakin cinsi zorakılığın genosid kimi çıxış edə bilməsi mövzusunda ilk ideya Ruanda tribunalı tərəfindən Akayesu işində qaldırıldı. Akayesu 1993-cü ilin apreliyindən 1994-cü ilin iyununa kimi Ruanda ərazisində Taba icmasının rəhbəri, Gitaramanın prefekti olmuşdu. O, icmada ictimai asayişin qorunub saxlanması, qanunların icrası üçün cavabdeh idi.

Akayesu genosid, insanlıq əleyhinə cinayətlər, genosid törətməyə sövq etmə, müharibə cinayətləri və "ciddi pozuntulara" görə ittiham olunurdu. Prokuror Akayesunun şəxsən cinsi zorakılıq aktları törətdiyini iddia etmirdi. Ancaq göstərirdi ki, Akayesu cinsi zorakılıq aktlarının baş verdiyindən xəbərdar idi və onların qarşısını almaq üçün heç nə etməmişdi. Prokuror qeyd edirdi ki, cinsi zorakılıq "qrupun üzvlərinə ağır bədən xəsarəti və ya əqli xətər" vurmaqla Ruanda tribunalının nizamnaməsində göstəriləni kimi genosid aktı təşkil edir.

Tribunal qəbul etdi ki, Akayesu cinsi zorakılıq aktlarının baş verdiyini bildirdi və onların qarşısını almaq və ya cinayətkarları cəzalandırmaq üçün heç bir tədbir görməmişdi. Sübut olundu ki, o, "cinsi zorakılıq aktlarının törədilməsini sifariş edir, onların törədilməsinə sövq edir, kömək edir və cinsi zorakılığı dəstəkləyirdi." Məhkəmə göstərdi ki, "cinsi zorakılıq tutsi qadınlarının və bütövlükdə tutsi qrupunun məhvinə yönəlmiş prosesin tərkib hissəsi idi.²⁸ Bundan başqa, "cinsi zorakılıq tutsi qrupunun məhvi prosesində bir addım idi – onların ruhunun, yaşamaq iradəsinin və həyatının məhv edilməsi idi."²⁹

Akayesu genosid, insanlıq əleyhinə cinayətlər (adamöldürmə, işgəncə, zorlama, digər qeyri-insani aktlar), genosid törətməyə sövq etmə, Cenevrə Konvensiyalarının ümumi 3-cü maddəsinin və II Əlavə Protokolun 4(2)(e)-cü maddəsinin pozuntuları (adamöldürmə, qəddar davranış, insan ləyaqətinin alçaldılması, zorlama) cinayətlərinə görə ittiham olunurdu.

Akayesunun hakimiyətdə olduğu müddət ərzində 2000-ə qədər tutsi öldürülmüşdü. Tabada adamöldürmələr açıq həyata keçirilirdi və Akayesunun bundan xə-

bərdar olmaması mümkün deyildi. Akayesu heç vaxt icmada tutsilərin öldürülməsinin qarşısını almağa cəhd etməmiş, heç vaxt regional və ya daxili hakimiyyətdən zorakılığı aradan qaldırmaq üçün kömək istəməmişdi. Zorlama və cinsi zorakılıq aktları ilə bağlı ittihamda göstərilirdi ki, Akayesu cinsi zorakılıq, döymə və adamöldürmə hallarından xəbərdar idi. İttihamda göstərilirdi ki, Akayesu bu aktların qarşısını almağa çalışmamaqla həmin aktların törədilməsini dəstəkləyirdi.

Akayesu işində müdafiə tərəfi göstərirdi ki, adamöldürmə, döymə və cinsi zorakılıq aktlarının heç birini Akayesu törətməmiş, sifariş etməmiş və ya onların törədilməsində iştirak etməmişdir. Akayesu göstərirdi ki, Ruandada və taba icmasında baş verən cinayətlərin dayandırılması üçün o, gücsüz və köməksiz idi.

Maraqlıdır ki, Ruanda tribunalı Akayesu işini araşdırarkən genosidin baş verib-verməməsini müəyyənləşdirməmişdən əvvəl tutsilərin genosidə qarşı qorunan milli, etnik, irqi və ya dini qrup hesab oluna biləcəyini aydınlaşdırmaq qərarına gəlmişdi. Çünki tutsilər və hutular eyni millətə, irqə və dinə mənsub idilər. Tribunal etnik qrupu “eyni dil və ya mədəniyyətə” malik qrup kimi xarakterizə edərək göstərdi ki, tutsi əhalisi digər Ruanda əhalisindən fərqli dil və mədəniyyətə sahib deyil. Eləcə də, Genosid əleyhinə Konvensiyada “milli, etnik, irqi və ya dini qrup” ifadəsi istifadə olunur. Bu səbəbdən Məhkəmə palatası Genosid əleyhinə Konvensiyanın hazırlıq mərhələsindəki (travaux preparatoires) ilkin layihəsinə nəzər salmalı oldu. Tribunal belə nəticəyə gəldi ki, Konvensiyanın layihəsini hazırlayanların əsas məqsədi insanın doğulandan mənsub olduğu müəyyənləşdirilmiş stabil və davamlı qrupu müdafiə etmək olub. Tribunal Tutsilərin belə “stabil və davamlı qrup” olmasını qəbul etdi.

Tribunal göstərdi ki, Ruanda əhalisinin hutu, tutsi və tvua qrupları kimi fərqləndirilməsi 1930-cu illərin əvvəllərində Ruandanın müstəmləkəsi olduğu Belçika dövləti tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir. Daha sonra hər bir Ruandalı üçün şəxsiyyət vəsiqəsində onun mənsub olduğu etnik qrupun göstərilməsi məcburi idi. Məhkəmə qeyd edirdi ki, çıxış edən bütün Ruandalı şahidlər prokurorun onların etnik mənsubiyyətinə dair verdiyi suala spontan və tərəddüdsüz cavab verirdilər. Bundan başqa, 1994-cü ildə Ruanda Konstitusiyası və qanunları Ruandalılara onların etnik qrupu ilə istinad edirdi. Ruandada mövcud olan adət normalarına görə etnik qrupa mənsubiyyət ata xətti ilə müəyyənləşirdi. Göründüyü kimi, Ruandadakı etnik bölgü nə qədər süni xarakter daşısa da, əhalinin beynində ciddi şəkildə kök salmış və dövlətin siyasəti ilə də dəstəklənmişdi. Son olaraq, məhkəmə tərəfindən tutsilər fərqli, ayrıca, stabil və daimi qrup kimi qəbul edildi və məhz bu əsasda məhvetmə üçün hədəf seçilməsi təsdiq edildi. Tribunal tutsiləri genosid əleyhinə

müdafiə olunmalı qrup kimi qəbul etdi.

Akayesu işinə mahiyyəti üzrə baxılmasına 9 yanvar 1997-ci il tarixində başladı və 26 mart 1998-ci il tarixində palatanın qərarının hazırlanması üçün fasilə verildi. İşin dinlənilməsi tam 60 gün çəkdi. Akayesu işinin qərarı 2 sentyabr 1998-ci il tarixində verildi. Zorlama və cinsi zorakılıq ittihamları ilə bağlı Akayesu genosid və insanlıq əleyhinə cinayətlərə (zorlama və digər qeyri-insani aktlar) görə təqsirli bilindi. Məhkəmə palatası Akayesunu 2-ci maddənin 2-ci bəndinin (a) və (b) yarımbəndlərinə görə sözügedən qrupun üzvlərinə ciddi bədən xəsarəti və əqli xətər yetirilməsi ilə genosid törətməkdə təqsirli bildi.

Akayesu işində tribunal ilk dəfə olaraq zorlamayı genosid aktı kimi tövsif edərək müəyyənləşdirdi: 1) seksdən insanları məhv etmək üçün istifadə olunub; 2) "etnikləşdirilmiş" zorlama və genosid zorlamasının gender təbiəti; 3) genosid zorlaması cinayətində qurbanın subyektivliyi.

Akayesu qərarında Tribunal zorlamanın tərfi və zorlamanın actus reus genosid olmasını qəbul etməklə zorlamanın yalnız cinsi təbiətini vurğulamır, həm də onun müharibədə alət kimi konkret qrupun üzvlərinin məhv edilməsi niyyəti ilə istifadə edildiyini göstərdi.

Akayesu işində Tribunal seksin insanları məhv etmək üçün necə "işlədiyini" göstərir. Genosid Konvensiyasında sadalanan genosid aktlarını interpretasiya edərək, Tribunal göstərdi ki, "seks" fərdə "ciddi bədən xəsarəti və əqli xətər" yetirə bilər, "seks" insanları öldürmək və məhv etmək üçün istifadə edilə bilər.

Zorlamanın tarixi olaraq kişiyə, qadının əri, atası, qardaşı, icması və milləti əleyhinə olan bir akt və qadının şərəfinə təcavüz kimi xarakterizə edilmiş tərifinə zidd olaraq Akayesu işində zorlamanın müvafiq tərfi verildi. Zorlama aqressiya, təcavüz forması kimi tərif edildi. Zorlama işgəncə ilə əlaqələndirildi və şəxsi ləyaqətin alçaldılması kimi xarakterizə olundu. Eləcə də, zorlama seksual təbiətli fiziki təcavüz kimi də müəyyənləşdirildi. Qəbul edildi ki, cinsi zorakılıq tutsi qadınlarını hədəfə çevirərək bütövlükdə tutsi qrupunun məhvini yönəlmiş prosesin tərkib hissəsidir.

Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, cinayətin genosid hesab olunması üçün onun törədilməsində milli, etnik, irqi və ya dini qrupun məhv edilməsi niyyətinin olması zəruridir. Ruandada törədilən zorlama aktları ilə bağlı qurbanların və şahidlərin ifadələri həmin aktların məhz tutsi qrupuna mənsub qadınların məhv edilməsi niyyəti ilə törədildiyini təsdiq edir. Tribunal qəbul etdi ki, tutsi qadınları tutsi olduqlarına görə hədəfə çevrildilər, eləcə də tutsi kişiləri ilə evli olan hutu qadınları da nikahlarına görə hədəf olurdular. Onlar həm etnik, həm də cinsi mənsubiyyətlərinə

görə zorlamaya məruz qalırdılar.

Akayesu işində Tribunal qərara aldı: “Tutsi qadınlarının zorlanması sistemli idi və bütün tutsi qadınlarına qarşı və müstəsna olaraq, onlara qarşı yönəlmişdi. Hutu ilə evli olan tutsi qadın palatada şahidlik etdi ki, etnik mənsubiyyəti məlum olmadığı üçün o, zorlamaya məruz qalmamışdı. Hutuları tutsilərə qarşı yönəldən təbliğat kampaniyasında tutsi qadınlar seksual obyektlər kimi təqdim edilirdi. ... Etnik mənsubiyyətin cinsiləşdirilmiş təqdimatı tutsi qadınlarının məhz tutsi olduqları üçün cinsi zorakılığa məruz qalmasını nümayiş etdirirdi. Cinsi zorakılıq tutsi qrupunun – onun ruhunun, yaşamaq iradəsinin və həyatının məhv edilməsi prosesində bir addım idi.” Məhkəmə Palatası göstərdi ki, cinsi zorakılıq genosid cinayəti üçün zəruri olan spesifik niyyətlə müşayiət olunurdu. Bu niyyəti o fakt da təsdiq edir ki, zorlamalar kütləvi qəbiristanlıqlara yaxın yerlərdə icra olunurdu. Akayesunun “sabah onlar (qadınlar) öldürüləcəklər” bəyanatı eşidilmişdi və o biri gün onlar həqiqətən öldürülmüşdülər.³⁰

Akayesu “cinsi zorakılıq, şikəst etmə və zorlama aktlarına” görə ağır bədən xəsarəti və əqli xətər vurmaqla ittiham olundu. Məhkəmə Palatası vurğuladı ki, “zorlama və cinsi zorakılıq ... hədəfə çevrilmiş xüsusi qrupu tam və ya qismən məhv etmək spesifik niyyəti ilə həyata keçirilən hər hansı akt kimi genosid cinayətini təşkil edir. Həqiqətən də, zorlama və cinsi zorakılıq qurbanlara ciddi bədən xəsarəti və əqli zərər vurur və hətta qurbana həm bədən, həm də əqli pozğunluq yetirən ən pis üsullardan biridir.”³¹

Akayesu işində “qəsdən qrupun tam və ya qismən məhvinə gətirib çıxaracaq həyat şəraiti yaratmaq” və “qrupun daxilində doğuşların qarşısını almaq məqsədi daşıyan tədbirlər” ifadələri də nəzərdən keçirilmişdi.³² Sonuncunun kontekstində cinsi şikəst etmə, sterilizasiya, məcburi doğuş nəzarəti və qəsdən hamilə etmə kimi müxtəlif cinsi zorakılıq aktlarına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bunlardan başqa, zorlama da qrupun daxilində doğuşların qarşısını almağa yönəlmiş tədbir kimi qəbul edilmişdir.

Genosid əleyhinə Konvensiyada cinsi zorakılıq cinayəti birbaşa göstərilməsə də, Akayesu işi üzrə tribunalın qərarından da aydın olduğu kimi Konvensiyanın 2-ci maddəsində sadalanan aktlar cinsi zorakılığı əhatə edə biləcək şəkildə interpretasiya oluna bilər.

Zorlama və digər cinsi zorakılıq aktları Genosid əleyhinə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin (b) bəndinə uyğun olaraq “ağır bədən xəsarəti və ya əqli xətər” yetirə bilər. Aydındır ki, zorlamanın ağır nəticələri qadının fiziki məhvinə və ciddi əqli pozuntulara səbəb ola bilər.

Genosid əleyhinə Konvensiyada “əqli xətər” ifadəsi narkotik maddələrdən istifadə edərək törədilən genosid aktlarını da əhatə edə bilmək üçün istifadə olunmuşdur.³³ Eləcə də, Konvensiyanın mətnində “və ya” bağlayıcısından istifadə edilməsi əqli xətəri bədən xəsarətindən ayırmış, genosid sayılmaq üçün sadəcə əqli xətərin də vurulmasının yetərli olmasını vurğulamışdı. Zorlama nəticəsində vurulan psixoloji travma da asanlıqla bu kateqoriyaya aid edilə bilər.

Cinsi zorakılıq Genosid əleyhinə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin (c) bəndinə də uyğun gəlir. Həmin bənddə “qəsdən hər hansı bir qrup üçün onun tamamilə və ya qismən fiziki məhvəyə yönəlmiş həyat şəraitinin yaradılması” ifadə olunur. Bu bənd ağır əmək və “qrupu pəhrizə məruz qoymaq, zəruri tibbi xidməti minimuma endirmək, yaşayış yerlərinin alınması və s.” kimi düşünülmüş şəkildə “yavaş ölüm”ə gətirib çıxaran aktları əhatə edir.³⁴ Akayesu işindən də görüldüyü kimi, zorlamadan QİÇS virusuna yoluxdurmaq məqsədi ilə istifadə edərək qadınların “yavaş ölüm”ünə nail olmaq olar.

Son olaraq, cinsi zorakılıq aktları qadının cinsi və reproduktiv orqanlarını sıradan çıxarmaqla qrupun daxilində doğumun qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq ediləndə Genosid əleyhinə Konvensiyanın 2-ci maddəsinin (ç) bəndinə tam uyğun gəlir ki, bu bənddə “qrupun içərisində doğumun qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər” əks olunur.

Cinsi zorakılığın genosid kimi tövsif olunması Ruanda tribunalı tərəfindən **Alfred Musema** (The Prosecutor versus Alfred Musema, Case No. ICTR-96-13-A) işində də təsdiq olunmuşdur. Musema cinsi zorakılıq aktlarının törədilməsini təşkil etdiyinə görə ittiham olunurdu. Musema zorlama aktları törətdiyinə və digərlərini də buna sövq etdiyinə görə məsuliyyətə cəlb olunmuşdu.³⁵ Bu qərarda Məhkəmə Palatası spesifik olaraq göstərdi ki, “ciddi xəsarət” daimi və bərpa edilməsi qeyri-mümkün olmalı deyil.³⁶ Akayesu işində olduğu kimi, Musema işində də cinsi zorakılıqla tutsi əhalisinə qəsdən zərər vurmaq niyyəti arasında əlaqə göstərildi. Məsələn, bir qadını zorlamamışdan əvvəl Musema demişdi: bu gün tutsilərin şərəfinə son qoyulacaq.”³⁷ Ümumi olaraq, Məhkəmə Palatası belə qərara gəldi ki, “zorlama və cinsi zorakılığın digər formaları da daxil olmaqla ciddi bədən xəsarəti və əqli xətər vuran aktlar adətən təhqiramiz sözlərlə müşayiət olunurdu ki, bu aşkar surətdə tutsi qrupunu tam məhv etmək niyyətini göstərirdi. Bu kontekstdə zorlama və digər cinsi zorakılıq aktları tursi qrupunu məhv etmək planının tərkib hissəsi idi. Tutsi qadınlarını hədəfə çevirən belə aktlar tutsi qrupunun bir hissəsi olaraq onların məhvəyə yönəlmişdi.”³⁸

Zorlamanın genosid səviyyəsinə çata biləcəyi daha sonra Yuqoslaviya tribuna-

lının baxdığı işlərdə də təsdiq olunmuşdu. **Kradzic və Mladic** işlərində Tribunalın işə baxma qaydalarının 62-ci bəndinə görə Yuqoslaviya tribunalı Bosniyada qadınlara qarşı cinsi zorakılığın nəticəsində onlara dəyən fiziki xəsarət və psixoloji xəteri, eləcə də ölümlə nəticələnən cinsi zorakılığı araşdırmışdı. Qeyd edək ki, Bosniyada zorlama daha çox qadınların zorlama nəticəsində hamilə qalması və düşmənlər qrupuna mənsub uşaqların dünyaya gəlməsi məqsədi daşıyırdı. Düşmənlər uşaq dünyaya gətirən qadın artıq öz qrupundan heç kəsin onunla evlənməyəcəyi səbəbi ilə öz qrupuna mənsub uşaq dünyaya gətirmək imkanını itirirdi. Ruandada isə QİÇS-dən bir vasitə kimi istifadə olunaraq zorlama məhz qadınların öldürülməsi məqsədi daşıyırdı. Tutsi qadınları zorlanaraq “yavaş” ölümə məhkum edilərək dərhal ödürülmək imtiyazından məhrum edilirdilər.

Beləliklə, beynəlxalq hüquq zorlama və qadınlara qarşı digər cinsi zorakılıq aktlarının genosid cinayəti səviyyəsinə çata biləcəyini və qadınların silahlı münaqişələr zamanı cinsi zorakılıq hədəfinə konkret bir milli, etnik, irqi və ya dini qrupa mənsub olmaları səbəbi ilə çevrilməsini qəbul etmişdir. Bəzi feminist müəlliflərin zorlama və qadına qarşı digər cinsi zorakılıq aktlarının genosid cinayəti ilə eyniləşdirilməsi səbəbi ilə həmin cinayətlərin gender təbiətinin ikinci plana keçə biləcəyi ilə bağlı narahatlığını başa düşmək olar. Gələcəkdə beynəlxalq hüquqda qadına qarşı zorakılıq cinayətlərinin məhz onların xüsusi bir qrup kimi qadına qarşı yönəlmiş olması səbəbi ilə də genosid cinayəti hesab oluna biləcəyinə dair bəzi yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, Ruanda tribunalının qərarlarının interpretasiyası qadınlar cinsi mənsubiyyətlərinə görə də hədəfə çevrildikdə onlara qarşı zorakılıq cinayətlərinin genosid kimi qəbul olunmasının dəstəklənməsinə şərait yarada bilər. Məsələn, Musema işində məhkəmə göstərirdi ki, “xüsusi qrupun genosid cinayətindən müdafiə olumasını qiymətləndirərkən Palata hər işdən asılı olaraq həm təqdim olunan sübutu, həm də cinayətin törədildiyi spesifik siyasi, sosial və mədəni konteksti nəzərə alır.”³⁹

Bundan başqa, daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, Akayesu işində Məhkəmə palatası göstərirdi ki, Genosid əleyhinə Konvensiyanın ilkin layihəsi üzərində işləyənlər konvensiyada qrup anlayışının insan doğulandan mənsub olduğu daimi və stabil qrupları əhatə etməsi niyyətində idilər və fərdin özünün könüllü qoşulacağı siyasi və iqtisadi qruplar kimi dəyişkən qrupları istisna edirdilər.⁴⁰ Məhkəmə Palatası göstərirdi ki, “Genosid əleyhinə Konvensiyanın məqsədi daimi və stabil qrupun müdafiəsini təmin etmək idi.”⁴¹ Bu yanaşma müstəsna olaraq gender əsasında hədəfə çevrilən qadınların cinsi zorakılığa məruz qalmasının genosidin mövcud tərifinə uyğun gəlməsinə əhəmiyyətli dəstəyi təmin edir və qadınlara qarşı yönəl-

miş cinayətlərin beynəlxalq hüquqda gələcəkdə daha geniş yer tutacağını düşünməyə imkan verir.

5.3. Silahlı münaqişələr zamanı qadına qarşı cinsi zorakılıq işgəncə kimi

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Yuqoslaviya və Ruanda tribunalları yüzdən artıq şəxs barəsində ittiham irəli sürmüş və onlarla şəxs barəsində hökm çıxarmışdır. Öz növbəsində, bir sıra hökmlər qadınlara qarşı cinsi zorakılığın beynəlxalq hüquqa daxil olmasında və inkişafında xüsusi rol oynamış, eləcə də zorlama cinayətinin beynəlxalq hüquqda işgəncə kimi təsvir etmişdir. Yuqoslaviya tribunalının baxdığı bir çox ittihamlarda (Foca İndictment, Prosecutor v. Kunarac, Omarska and Keraterm Camps İndictment) prokuror cinsi zorakılığı Yuqoslaviya Nizamnaməsinin müvafiq maddələrinə görə (dörd Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntuları haqqında 2-ci maddə, müdafiə hüquq və adətlərinin pozulması haqqında 3-cü maddə, insanlıq əleyhinə cinayətlər haqqında 5-ci maddə də daxil olmaqla) işgəncə kimi nəzərdən keçirmişdir. Yuqoslaviya tribunalı qadına qarşı cinsi zorakılığı işgəncə kimi xarakterizə edərkən işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə 1984-cü il Konvensiyasında (İşgəncə əleyhinə Konvensiya) göstərilən və regional nəzarət orqanları tərəfindən dəstəklənən elementləri əsas kimi götürür. Yuqoslaviya tribunalının 16 noyabr 1998-ci il tarixli **Celebici** (*Prosecutor versus Delalic and Others, Case No IT-96-21, Judgment (16 November 1998)*) hökmündə zorlama cinayətinin statusu ətraflı şəkildə işgəncə kimi nəzərdən keçirilmişdir. Dörd müttəhimdən biri 1992-ci ildə Celebici həbs düşərgəsində iki qadını zorladığına görə ittiham olunurdu. Prokuror göstərirdi ki, həmin şəraitdə yerinə yetirilən zorlama işgəncə idi və eyni zamanda həm Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntusu, həm də müharibə qanun və adətlərinin pozuntusu idi.

Təqdim edilən arqumentləri nəzərdən keçirərək Məhkəmə Palatası müəyyənləşdirdi ki, heç bir şübhə yoxdur ki, beynəlxalq hüquqa görə zorlama aktları işgəncə sayıla bilər.⁴² Çünki zorlama fərdə fiziki xəsarət və psixoloji xəsarət vurulmasına səbəb olur və adətən düşünülmüş "məqsəd"lə həyata keçirilir. Celebici işində məhkəmə göstərdi ki, tələb olunan məqsəd aşağıdakıları daxil edə bilər: "qurbanın və ya üçüncü tərəfdən məlumat və ya etiraf alınması; onun və ya üçüncü şəxsin törətdiyi və ya törətməkdə şübhələnildiyi əmələ görə qurbanın cəzalandırılması; qurbanın və ya üçüncü şəxsin qorxudulması və ya nəyəsə məcbur edilməsi; və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı səbəb."⁴³ Tribunal eləcə də, Qadınlara qarşı ay-

rı-seçkiliyə yol verilməməsi Komitəsinin araşdırmasına da istinad edərək göstərdi ki, əgər qadın zorakılığa qadın olduğuna görə məruz qalıbsa, bu ayrı-seçkilik sayılır.⁴⁴ Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir qadına qarşı yönəldilən zorakılıq məqsədindən asılı olmayaraq, həm də məhz o qadın olduğu üçün törədilir. Tribunal göstərdi ki, zorlama işgəncə cinayəti olmaqla yanaşı, həm də ayrı-seçkiliyin bir formasıdır.

Celebici işində müttəhim iki qadını zorladığına görə Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntusuna, müharibə qanun və adətlərinin pozulmasına və işgəncə cinayətinə görə məsuliyyətə cəlb edildi.⁴⁵ Tribunal göstərdi ki, zorlama aktları işgəncənin tərifində göstərilən məqsədlərlə – məlumat almaq, cəzalandırmaq, məcbur etmək və qorxutmaq məqsədi ilə törədilmişdi.⁴⁶ İşgəncə əleyhinə Konvensiyanın 1(1)-ci maddəsində göstərilir: “Konvensiyanın məqsədləri üçün “işgəncə” termini hər hansı bir şəxsə ondan və ya başqa şəxsdən məlumat almaq, yaxud onun etirafına nail olmaq, onu və ya başqa şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək, yaxud dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud da onların təhriki və ya onların bixəbərliyi, yaxud göz yumması ilə hər hansı xarakterli ayrı seçkiliyə əsaslanan istənilən səbəbə görə qəsdən güclü, fiziki, yaxud mənəvi ağrı və əzab yetirən hərəkətlər deməkdir”. İşgəncə əleyhinə Konvensiyanın 2-ci maddəsi təmin edir ki, “heç bir müstəsna vəziyyət, istər müharibə və ya müharibə təhlükəsi, daxili siyasi qeyri-stabillik və ya digər ictimai fəvqəladə vəziyyət işgəncənin tətbiq edilməsi üçün əsas ola bilməz. Ali orqan və ya dövlət hakimiyyəti tərəfindən olan sifariş işgəncənin törədilməsi üçün əsas ola bilməz.” Beləliklə, müharibə zamanı və ya hakimiyyət tərəfindən sifariş edilmiş olduqda belə hərbi personalın və ya mülki əhəlinin işgəncəyə məruz qalması beynəlxalq hüquqda qadağan edilmişdir.

İşgəncə fiziki işgəncə ilə məhdudlaşdırılmır. Əqli işgəncə də fiziki işgəncə kimi qadağan edilmişdir. Cinsi zorakılıq əqli xətər də daxil olmaqla fərdə müxtəlif zərərlər vura bilər. “Zorlayan yalnız qurbanın şəxsi həyatına və fiziki toxunulmazlığına müdaxilə etmir, həm də ona fiziki xəsarət yetirməklə yanaşı ciddi əqli zərər vurur. Qurbanlar, həkimlər və psixiatrlar tərəfindən zorlama qurbanlarının davamlı əzabı haqqında cildlərlə kitablar yazılmışdır. Zorlama sadəcə fiziki təcavüz deyil, həm də insan şəxsiyyəti üçün dağıdıcı qüvvəyə malikdir.”⁴⁷

Zorlama və qadına qarşı cinsi zorakılığın digər formaları beynəlxalq insan hüquqları mexanizmlərinin interpretasiya etdiyi işgəncə elementlərinə tam uyğun gəlir. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüququ artıq qəbul etmişdir ki, dövlət qulluqçuları tərəfindən həbsdə zorlama və ya cinsi alçaltma işgəncə və qeyri-insani

davranışa yol verilməməsi müddəasını pozur. Zorlama və qadına qarşı cinsi zorakılığın digər formaları humanitar hüququn əsas prinsiplərinə ziddir və heç bir halda geriçəkilməsinə yol verilməyən əsas insan hüquqlarından biri olan işgəncə, qeyri-insani və ya alçaldıcı davranışın qadağan olunması hüququnun pozulmasıdır.

Məlumat almaq məqsədi ilə şəxsin barmaqlarının qırılması işgəncə sayılır. Fərdi nəyisə etiraf etdirmək üçün döymək işgəncə sayılır. Şəxsi dindirmək məqsədi ilə müəyyən müddətdə yatmaqdan və yeməkdən məhrum etmək işgəncə sayılır. Məlumat almaq üçün şəxsin bədənini elektrikə vermək işgəncə sayılır. Təbii ki, öz növbəsində hər hansı səbəblə şəxsi qorxutmaq və ya təhqir etmək məqsədi ilə onu cinsi zorakılığa məruz qoymaq işgəncə sayılmalıdır. Cinsi zorakılığın işgəncənin tərifinin ən konservativ interpretasiyasına belə uyğun gəlidiyi aşağıdakı nümunə ilə göstərmək olar: "Üç yaşlı oğul və beş yaşlı qız anası iyirmi yaşlı Hasiba Visgrad-da bir-neçə dəfə qrup zorlamalarına məruz qalmışdı. Hasiba müsəlman icmanın nəzarəti altında olan Şərqi Bosniyada Zepa ərazisindən idi. Serb əsgərləri ondan Zepa haqqında daha ətraflı məlumat almaqda maraqlı idilər. Zorlama isə məlumat almaq üçün istifadə olunan üsullardan biri idi."⁴⁸

Əsgərlər çox vaxt qadınları evdə olan spirtli içkilərin, hərbi sursatın, silahın, dəyərli əşyaların yerini öyrənmək məqsədi ilə zorlayırdılar. Bəzən qadınlar onları qorxutmaq və ərazini tərk etməyə məcbur etmək məqsədi ilə cinsi zorakılığa məruz qalırdılar. Hətta sadəcə cinsi mənsubiyyətinə görə törədilən zorlama da işgəncənin tərifinə uyğun gəlir, çünki işgəncə hər hansı ayrı-seçkilik səbəbi ilə şəxsi qəsdən ciddi fiziki xəsarət və ya əqli xətərə məruz qoyan əməlləri əhatə edir. Tərifə görə əməlin işgəncə sayılması üçün onun yalnız məlumat toplamaq məqsədi ilə həyata keçirilməsi vacib deyil.⁴⁹

Ruanda tribunalı Akayesu işində və Yuqoslaviya tribunalı Furundziya işində məhkəmə palataları işgəncənin işgəncə əleyhinə Konvensiyadakı tərifini təkrar etdi və zəruri elementləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirdi:

(i) Müqəssir aşağıdakı bir və ya bir-neçə məqsədlə qurbana qəsdən ciddi fiziki xəsarət və ya əqli xətər yetirməlidir:

- a) Qurbanın və ya üçüncü şəxsdən məlumat və ya etiraf almaq;
  - b) Qurbanı və ya üçüncü şəxsi törətdiyi və ya törətməkdə şübhəli bilindiyi əmələ görə cəzalandırmaq;
  - c) Qurbanı və ya üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya nəyəsə vadar etmək;
  - d) Hər hansı əsasda ayrı-seçkilik səbəbi ilə.
- (i) Müqəssir dövlət qulluqçusudur, və ya istintaqda iştirak edir və ya rəsmi səlahiyyətli şəxsin razılığı və ya göstərişi ilə əməli törətmişdir.⁵⁰

İnsanlığ əleyhinə cinayət sayılmaq üçün işgəncə hər hansı mülki əhaliyə qarşı geniş yayılmış və sistemli təcavüzün bir hissəsi kimi tətbiq edilməlidir. Yuqoslaviya tribunalının Apellyasiya Palatası Furundziya işində məhkəmə palatasının verdiyi işgəncənin tərifində dövlət işçisi tələbinin saxlanılmasını dəstəklədi.

Maraqlıdır ki, yuxarıdakı tərfi **Kunarac** (*Prosecutor versus Kunarac, Kovac and Vukovic, ICTY, Trial Chamber, IT-9623 and IT-96-23/1, Feb. 22, 2001*) işində məhkəmə palatası beynəlxalq cinayətlər kontekstində çox məhdud hesab edərək göstərdi ki, işgəncə əleyhinə Konvensiya yalnız Konvensiya kontekstində tətbiq oluna bilər və fərdlərə qarşı deyil, dövlətin daşdığı beynəlxalq öhdəliklərinə qarşı yönəlmişdir. Məhkəmə palatası hesab edirdi ki, qurban daha geniş müdafiə təmin edən beynəlxalq vasitələrdən daha çox fayda görə bilər. Belə müəyyən edildi ki, insan hüquqlarının beynəlxalq hüququnda və beynəlxalq humanitar hüquqda işgəncənin tərfi fərqlidir və beynəlxalq humanitar hüquqda dövlətin iştirakı tələb olunmur. Yəni dövlət qulluqçusunun və ya digər səlahiyyətli şəxsin işgəncə prosesində iştirakı cinayətin beynəlxalq humanitar hüquqda işgəncə sayılması üçün zəruri deyil. Kvočka işində də məhkəmə palatası Kunarac işində məhkəmə palatasının analizi ilə razılaşıdı və göstərdi ki, “insan hüquqlarının beynəlxalq hüququnda müəyyənləşdirilən dövlət işçisi tələbi beynəlxalq humanitar hüquqda və beynəlxalq cinayət hüququnda beynəlxalq cinayətlər üçün müəyyənləşdirilən fərdi cinayət məsuliyyəti ilə üst-üstə düşür. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüququ dövlətlərin fəaliyyətini tənzimləyirsə, beynəlxalq cinayət hüququ və beynəlxalq humanitar hüquq daha çox fərdi məsuliyyət və cavabehliyə yönəlmişdir.”

Kunarac işində məhkəmə palatası müharibə beynəlxalq adət hüquq normaları əsasında işgəncənin aşağıdakı elementlərini müəyyənləşdirdi:

i) Hərəkət və ya hərəkətsizlik vasitəsilə fiziki xəsarət və ya əqli xətər yetirilməlidir;

ii) Hərəkət və ya hərəkətsizlik qəsdən törədilməlidir;

iii) Hərəkət və ya hərəkətsizlik məlumat və ya etirafın alınması, və qurban və ya üçüncü tərəfi cəzalandırmaq, qorxutmaq və ya məcbur etmək və ya qurban və ya üçüncü tərəfi hər hansı əsasda ayrı seçkiliyə məruz qoymaq məqsədi ilə törədilməlidir.⁵¹

Həm obyektiv, həm də subyektiv meyar ciddi fiziki xəsarət və əqli xətərə səbəb olan zərərin rekvizit həcmnin qiymətləndirilməsi üçün müvafiqdir. Geniş şəkildə qəbul edilmişdir ki, cinsi zorakılıq qurbana ciddi fiziki xəsarət və əqli xətər vurur. Furundziya işində məhkəmə müəyyənləşdirdi ki, zorlama aktını seyr etməyə məcbur etmə də fərdə ciddi xəsarət və xətər vurur. Eləcə də, Kvočka işində məhkəmə

palatası göstərdi ki, birini zorlamayı seyr etməyə məcbur etmək ciddi fiziki xəsarət və əqli xəterə səbəb ola bilər. Məhkəmə palatası onu da göstərdi ki, zorlama və cinsi zorakılığın digər formalarının baş verə biləcəyi ehtimalının qorxusu və ya təhlükəsi də düşərgədə saxlanılanları işgəncə səviyyəsində ciddi fiziki xəsarət və əqli xəter hiss etməyə sövq edə bilər.

İşgəncənin “məqsəd” elementi ilə bağlı Yuqoslaviya tribunalı qəbul etdi ki, işgəncə əleyhinə Konvensiyada göstərilən məqsəd tələbləri, daha dəqiq desək, məlumat alma və ya etiraf etdirmə, qurban və ya üçüncü şəxsi cəzalandırma, qorxutma, məcburetmə və ya ayrı-seçkiliyə yol vermə yekun siyahı deyil və nümunə xarakteri daşıyır. Furundziya işində məhkəmə palatası məqsədlər siyahısına “alçaltma” ifadəsini də daxil etmişdir.

Celebici işində məhkəmə palatası göstərdi ki, əsas – fiziki xəsarət və əqli xəter yetirilməsinin qadağan olunmasıdır. Kunarak işində də məhkəmə palatası eyni qərara gələrək qeyd etdi ki, “beynəlxalq adət hüququnda elə bir tələb yoxdur ki, əməl sadəcə işgəncənin qadağan olunmuş məqsədlərindən biri ilə törədilməlidir. Qadağan olunmuş məqsəd motivasiyanın sadəcə bir hissəsi olmalıdır və onun dominant və ya vahid məqsəd olmasına heç bir zərurət yoxdur.”

Celebici, Furundziya, Kunarac and Kvocka hökmlərində göstərilmişdir ki, şəxs qadağan olunmuş məqsədlə qurbana ciddi fiziki xəsarət və əqli xəter yetirmək cəhdi ilə zorlandıqda bu cinayət işgəncə kimi ittiham oluna bilər.

Cinsi zorakılığın işgəncə kimi qəbul edilməsi onun Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntuları kimi də qəbul edilməsinə imkan verir. Çünki Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntuları içərisində işgəncə xüsusi yer tutur. Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntuları yalnız Mülki əhalinin müdafiəsinə dair dördüncü Cenevrə Konvensiyasında deyil, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının hamısında sadalanmışdır. Buna görə də, Yuqoslaviya Tribunalının cinsi zorakılığı Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntu kimi qəbul etməsi mülki əhalidən kənara çıxaraq, quruda və dənizdə yaralı və xəstələrin (birinci və ikinci Cenevrə Konvensiyaları), eləcə də müharibə əsirlərinin (dördüncü Konvensiya) müdafiəsini də əhatə edir. İnkaz olunmaz faktır ki, cinsi zorakılığın qurbanları heç də həmişə mülki əhali olmur.

Zorlama Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntusu kimi bilvasitə qadağan olunmuşdur və Yuqoslaviya Tribunalının Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinə görə işgəncə və ya qeyri-insani davranış və qəsdən böyük əzab və ya bədən və ya sağlamlığa ciddi xəsarət kimi mühakimə oluna bilər. Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, qadına qarşı cinsi zorakılıq bu kateqoriyaların hər ikisinə tam uyğun gəlir. Lakin bununla belə cinsi zorakılığın 1949-cu il Konvensiyalarının ciddi pozuntusu kimi

qəbul edilməsi vacibdir ki, bu cinsi zorakılığa universal yurisdiksiyaya sahib olmaq imkanı verər. Digər tərəfdən, zorlama və qadınlara qarşı cinsi zorakılığın digər formalarının məhkəmə qərarlarının təfsirinin öhdəsinə buraxılmaqdan sonra Cenevrə Konvensiyalarının ciddi pozuntular siyahısına bilavasitə daxil edilməsi olduqca zəruridir.

5.4. Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin qurbanları: qadınlar və uşaqlar.

XX əsrin sonunda monoetnik dövlət yaratmağa nail olan Er–mə–nistan Respublikası Azərbaycan ərazisinə hərbi qüvvə göndərərək açıq təcavüzə başladı. Nəticədə, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və onun hüdudlarından kənarında yerləşən Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan bölgələri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildi. İşğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən 1 milyondan çox əhali öz torpağında qaçqın vəziyyətinə düşdü. Yüzlərlə yaşayış məntəqələri dağıldı, talan edildi və yandırıldı. Hazırda Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır.

Dünyada beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin əsas qarantı rolunu oynayan BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1992-1993-cü illərdə 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrində işğalçı qüvvələrin zəbt etdikləri Azərbaycan ərazilərindən dərhal çıxması tələbinin irəli sürülməsinə baxmayaraq, Ermənistan bu günə qədər buna əhəmiyyət vermir və işğalçılıq siyasətini davam etdirir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü nəticəsində bir milyondan çox (453.731 qadınlar və 309.080 uşaqlar) qaçqın və məcburi köçkün olmuşdur.

Bəşəriyyətin çağırışları, beynəlxalq prinsiplərə münasibətin dəyişməsi, əksər hallarda onlara qarşı etinasızlıq, bəzi hallarda isə bu prinsiplərin kobud şəkildə pozulması, müəyyən dövlətlərə münasibətdə ikili, üçlü standartların tətbiq olunduğu siyasətin yürüdülməsi Azərbaycanı dünya birliyinə inteqrasiya baxımından öz daxili və xarici siyasətinə çox ciddi və diqqətli yanaşmağa məcbur edir. Hazırda Azərbaycanın həllini gözləyən ən böyük problemi Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı yeddi rayonun Ermənistan qoşunlarının işğalı altında saxlanılmasıdır. Bu vəziyyət Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizliyə, iqtisadi və siyasi münasibətlərin tənzimlənməsinə, eləcə də hərtərəfli əməkdaşlığa mənfi təsir göstərir. Müasir dünyanın təkamül istiqamətləri, beynəlxalq hüququn prinsip və normaları hazırkı status-kvononun davam etməsinin qəbul edilməzliyini ehtiva edir.

Bununla yanaşı, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin

nizama salınmasına dair ATƏT-in Minsk qrupunun yaradılması və fəaliyyəti, ikili standartlar siyasətinin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə təsiri, münaqişənin həlli ilə bağlı Azərbaycanın dövlət siyasəti təhlil edilməklə yanaşı, Xocalı faciəsinin beynəlxalq aləmdə soyqırımı kimi tanınması istiqamətində aparılan fəaliyyət də ayrıca araşdırılmalıdır. Xocalıda törədilən zorakılıq halları insanlığa qarşı olan cinayət hesab edilir. Xüsusilə də, Xocalı soyqırımına hüquqi qiymət verilməlidir və cinayəti törədənlər məsuliyyətə cəlb edilməlidir. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisindəki erməni silahlı dəstələri, keçmiş SSRİ-nin Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və texnikasının bilavasitə iştirakı ilə Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı şəhərini zəbt edərək, Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım siyasətini həyata keçirmişdir.

Xocalının işğalı zamanı bir gecədə dinc əhəlidən 613 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca xüsusi amansızlıqla, işgəncələrlə öldürülmüş, insanların başları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları süngü ilə deşik-deşik edilmişdir.

Rusiyanın «Memorial» hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyidi gətirilmiş, onlarla meyidin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyid (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Azərbaycan beynəlxalq ictimaiyyətin fəal üzvü kimi BMT Nizamnaməsində əks olunmuş əsas məqsəd olan beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin bərqərar olunmasına davamlı olaraq töhfə verir. Azərbaycan bu məqsədlə BMT orqanlarında sülh və təhlükəsizlik məsələlərinə dair siyasi müzakirələrdə iştirak edir və BMT-nin mandatı ilə həyata keçirilən praktiki fəaliyyətə dəstək olur.

Ermənistan və Azərbaycan arasında davam edən konfliktlə bağlı müxtəlif məsələlərlə əlaqədar, Azərbaycan daima dövlətlərin ərazi bütövlüyü və suverenliyinə hörmət prinsipinin və Təhlükəsizlik Şurasının uyğun qərarlarının təmin olunmasının əhəmiyyətini vurğulayır və konflikt ərzində baş vermiş ciddi beynəlxalq cinayətkarlıq aktlarının hələ də cəzasız qalmasına son qoyulmasına çağırır.

Ermənistan tərəfindən ölkəmizə qarşı başlanan müharibə və torpaqlarımızın erməni hərbi qüvvələri tərəfindən işğalı sivil vətəndaşlara ciddi təsirə səbəb ol-

muşdur. Bu təcavüzü nəticəsində Azərbaycan dünyada ən çox qaçqın və məcburi köçkünlərə sahib olan dövlətlərdən biridir.

Azərbaycan ərazilərinin işğalı ilə əlaqədar Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi dörd qətnamənin hamısında beynəlxalq insan hüquqlarının pozulması, xüsusilə çoxlu sayda Azərbaycan vətəndaşının öz yurd-yuvalarından köçürülməsi də daxil olmaqla, mülki vətəndaşlara qarşı hücum və məskunlaşmış ərazilərin bombalanması faktına istinad edilmişdir. Biz əminik ki, ardıcıl olaraq milli səviyyədə atılan addımlar və eyni zamanda, mövcud beynəlxalq hüquq sistemi münaqişə dövründə dinc Azərbaycan əhalisinə qarşı törədilmiş cinayətlərin iştirakçıların məsuliyyətə cəlb etməklə ədalətə xidmət edəcəkdir.

Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin müvəffəqiyyət qazanmağa heç bir imkanı yoxdur. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tarixi, vahid və ayrılmaz tərkib hissəsidir. Münaqişənin həllinə və iki ölkə arasında qonşuluq münasibətlərin qurulmasına nail olmaq üçün Ermənistan işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarını azad etməli, Azərbaycanın suverenliyini və ərazi bütövlüyünü tam bərpa etməli, qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarını, öz doğma evlərinə qayıtmalarını təmin etməlidir.

Silahlı münaqişənin həlli beynəlxalq normalara əsasən həll edilməlidir. Ermənistan 25 ildir ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair qəbul etdiyi qətnamələrə məhəl qoymur və buna görə heç bir məsuliyyət daşımır. BMT ilə yanaşı, Avropa Şurasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qərarları icra edilmir. Beləliklə, beynəlxalq hüququn prinsiplərinə əsasən dövlətlər məsuliyyətlərini icra etməyəndə onlara qarşı məhdudiyələr tətbiq edilir. Oxşar hüquqi müstəvidə Rusiya Federasiyasına, İraqa, Əlcəzairə, Yuqoslaviyaya və digər dövlətlərə qarşı sanksiyalar tətbiq edilib. Niyə bu günə qədər Ermənistana qarşı belə məhdudiyələr tətbiq edilmir???

Bəli. İkili standartlar bu günün reallığıdır. Və bu prizmadan çıxış edəndə biz ölkəmizin maraqlarını nəzərə alaraq tarazlığı öz xeyrimizə dəyişməliyik.

Son iki əsir ərzində ermənilərin nəin ki, yalnız Qarabağa köçürülməsi məsələri qeyd edilməlidir, ümumiyyətlə müasir Ermənistana, Gürcüstana və Azərbaycana silsilə şəkildə Cənubi Qafqaz dövlətlərinə köçürülməsi məsələsi beynəlxalq səviyyədə qabardılmalıdır. Nümunə üçün, yalnız 1991-ci ildən müasir Ermənistanda 1600-dən (min altı yüzdən) çox Azərbaycan əhalisinin tarixi yaşayış məntəqələrinin adları dəyişdirilmişdir. Çox təəssüf bu proses hal-hazırda Dağlıq Qarabağda aparılır.MünaMüna

Yuxarıda sadalanan faktlar xüsusilə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı törədilərək təkrarlanırdı.

Beləliklə də, beynəlxalq təşkilatların bu münaqişəyə qeyri-effektiv yanaşması problemin həllini dayandırır.

Münaqişədən ən çox zərakılığa məruz qalan qadınlar və uşaqlar oldu. Bu zərakılıq bu qünə qədər davam edir. Hüquqi çərçivədə bu münaqişəyə qiymətin verilməsi məqsədilə ATƏT-in xüsusi Minsk qrupu fəaliyyət göstərir. Ancaq yenə də kütləvi şəkildə qadın və uşaq hüquqları pozulur.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı beynəlxalq və regional təşkilatların sənədləri haqqında ətraflı məlumat almaq istəyirsinizsə, aşağıdakı elektron ünvana müraciət edə bilərsiniz:

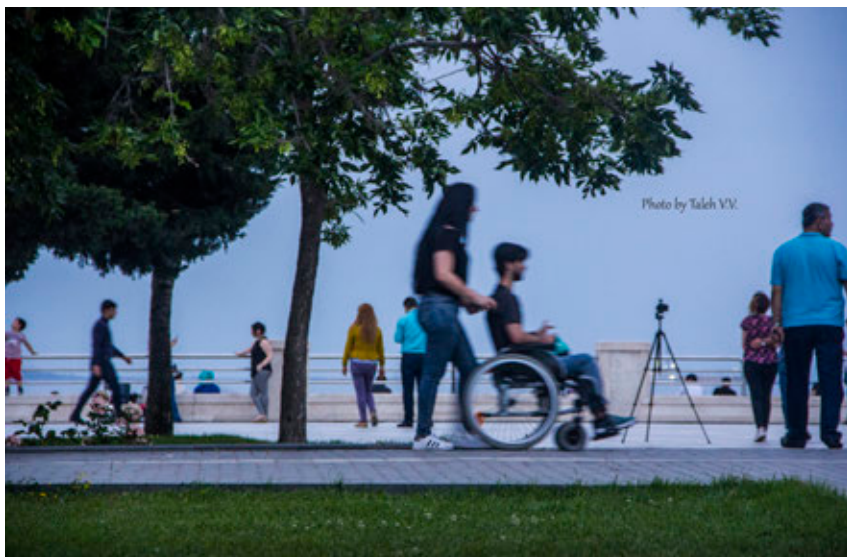
<http://mfa.gov.az/files/media/Documents%20of%20international%20organizations%20on%20the%20Armenia-Azerbaijan%20conflict.pdf>

NƏTİCƏ

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sistemi yekdil bir formada XX əsrdə formalaşmışdır. Qadın hüquqlarının müdafiəsi insan hüquqları sistemində yalnız 90-cı illərdə təsdiq edilmişdi. 1993-cü ildə Vyana şəhərində keçirilən İnsan hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransında qəbul edilmiş Fəaliyyət proqramı üzrə Bəyannamədə qadın və qızların hüquqları insan hüquqlarının ayrılmaz bir hissəsi kimi müəyyən edilmişdi. Bunu əsas götürərək, milli, regional və beynəlxalq səviyyədə qadınların tam və bərabər siyasi, sosial, mədəni, iqtisadi, ictimai həyatda iştirakı və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi beynəlxalq birliyin birinci növbəli prinsipi kimi bəyan edilmişdi.

Beynəlxalq hüquqda və əksər dövlətlərin milli qanunvericiliyində qadın hüquqları və gender bərabərliyi prinsipi əks olunub və tənzimlənir. BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi Konvensiyası beynəlxalq hüquqda ilk dəfə universal şəkildə bu məsələləri təsbit etdi. Bu sahədə araşdırmalar aparən ekspertlərin çoxu qadın hüquqlarının insan hüquqlarının sisteminə bu Konvensiyanın qəbul olunduğu gündən daxil olduğunu hesab edirlər.

Azərbaycan Respublikasında qadın hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq müqavilələrdən başqa, həm də Konstitusiyada, Ailə Məcəlləsində, Mülki Məcəllədə, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları" və "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarında və digər qanunvericilik sənədlərdə tənzimlənir. Ölkədə 1998-ci ildən qadın hüquqları ilə məşğul olan mərkəzi icra hakimiyyəti təşkilatı yaradılıb (Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi). Ölkədə qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həm mərkəzi, həm də digər qurumlar və təşkilatlar (Ombudsman, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, QHT-lər və s.) müdafiə mexanizmini təşkil edir. Gender bərabərliyinin təmin edilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatların fəaliyyəti son 10 ildə daha da güclənib. Bunun göstəricilərindən biri də, bu sahədə fəaliyyət göstərən QHT-lərin sayının 200-dən çox olmasıdır.

Qadın hüquqlarının müdafiəsi siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni, ictimai və digər sahələrdə əhatə edilib. Qadınların təhsil, məşğulluq, əmək, nikah, seçim, səsvermə və seçkilərdə iştirak və digər hüquqları ölkənin ali qanununda qeyd edilir. Qızların və qadınların reproduktiv hüquqları və reproduktiv sağlamlığı sahəsində milli qanunvericilikdə təkmilləşdirmə fəaliyyəti davam edir. Reproduktiv hüquqların təminatı ölkənin demoqrafik inkişafının əsasında duran vacib amillərdən biridir.

Təqdim olunan kitabda (dərs vəsaitində) qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud beynəlxalq standartlar nəzərdən keçirilir. İnsan hüquqları çərçivəsində qadın hüquqlarının formalaşması və inkişafında beynəlxalq təşkilatların rolu çox əhəmiyyətlidir. BMT bu sistemin əsasında duran təşkilat olsa da, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı bu sistemin inkişafına mühüm töhfə verdilər.

Kitabda (dərs vəsaitində) silahlı münaqişələr zamanı qadın hüquqlarının müdafiəsinə ayrıca fəsil həsr olunmuşdur. Silahlı münaqişələr zamanı qadın hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq hüquq çərçivəsində son 20 ildə inkişaf edən sahələrindən biridir. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində ölkədə bir milyon Azərbaycan vətəndaşı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür, onların dörd yüz mindən çoxunu qadınlar, üç yüzdən mindən çoxunu isə uşaqlar təşkil edirdi. Bu rəqəmlərin hər birinin arxasında bir ailənin faciəsi dayanır. Münaqişə zamanı zərər çəkmiş qadınların cəmiyyətə reinteqrasiyası dövlətin əsas məqsədlərindən biridir. Bu gün biz qaçqın və məcburi köçkün, həmçinin şəhid ailəsi olan və müharibənin ağırlığını çiyinlərində daşıyan qadınlarımızın fədakarlığını xüsusi qeyd edirik. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, qadınlarımız özlərində güc tapmağı bacardılar və Azərbaycanın inkişafı və müstəqilliyinin gücləndirilməsi prosesində aktiv iştirak etməyə başladılar. Azərbaycan hökuməti həmin qadınların ictimai-siyasi həyata inteqrasiya edilməsi üçün bütün qüvvəsini səfərbər etmişdir. Hazırda bu qadınlar arasında millət vəkilləri, müəllimlər, həkimlər, dövlət qulluqçuları, kənd təsərrüfatında çalışanlar vardır. Dövlətimizin müstəqilliyini bərpa etdiyimiz həmin dövrlərdə Azərbaycan Respublikası, demək olar ki, gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının qorunması üzrə bütün mühüm beynəlxalq sənədlərə qoşulmuşdur.

Gender bərabərliyi və qadınların imkanlarının genişləndirilməsi inkişafın fundamental əsasıdır və qloballaşma prosesində önəmli yer tutur. Ölkəmizin davamlı insan inkişafı sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər ildən-ilə artır və bu istiqamətdə öz layiq olduğu yeri tutmuşdur. Həyata keçirilən tədbirlər sırasında davamlı insan inkişafına, qlobal mədəniyyət məsələlərinə, sivilizasiyalararası münasibətlərə, həmçinin gender problemlərinin həllinə yönəlmiş beynəlxalq tədbirlər xüsusilə əhəmiyyətlidir. Gender bərabərliyinin təmin edilməsi və qadınların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi ölkə siyasətinin mühüm prioritetlərini təşkil edir. Bu, bütün sahə və istiqamətləri əhatə edir. Qadınlar üçün uyğun şəraitin yaradılması, məşğulluq, sağlamlıq, təhsil və sosial siyasət sahəsində gender bərabərliyinin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm səylər göstərilmişdir.

Artıq gender amili dövlət tərəfindən qəbul edilən dövlət proqramlarına, milli

fəaliyyət planlarına daxil edilmiş, qadınların statusunun artırılması və qadın hüquqlarının müdafiəsi prioritet məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Görülən tədbirlər qərar qəbul etmə və idarəetmə səviyyəsində qadınların təmsilçiliyinə müsbət təsirini göstərir. Əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluğun ləğv olunması, davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması, bütün sahələrdə gender bərabərliyinin təmin olunması istiqamətində hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər öz bəhrəsini verir. Qadın məşğulluğunun artırılması, qadın sahibkarlığının inkişafı, yardıma ehtiyacı olan qadınların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, kənd qadınlarının dəstəklənməsi istiqamətində bir çox tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Biz inanırıq ki, bu kitab (dərs vəsaiti) vasitəsilə ali təhsil ocaqlarında təhsil alan tələbələrə, qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsi üzrə elmi araşdırma işləri aparan gənc tədqiqatçılara və ümumiyyətlə bu sahə ilə maraqlanan şəxslərə faydalı və ehtiyacı olan məlumatı çatdırdıq.

Qadının inkişafı bir cəmiyyətin inkişafıdır!

ƏLAVƏLƏR

BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya

Baş Məclisin 34 /180 sayılı 18 dekabr 1979-cu il tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilmiş, imzalanmaq, təsdiq edilmək və qoşulmaq üçün açıqdır

Qüvvəyə minməsi: 27(1)-ci maddəyə müvafiq olaraq 3 sentyabr 1981-ci il

Bu Konvensiyanın iştirakçı dövlətləri, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin əsas insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə və dəyərinə, kişilərdə qadınların hüquq bərabərliyinə inamını bir daha təsdiq etdiyini **nəzərə alaraq,**

İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamənin ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyini təsdiq etdiyini, bütün insanların ləyaqət və hüquqca azad və bərabər doğulduğunu elan etdiyini və hər hansı fərq, o cümlədən cinsə görə fərq qoyulmadan onun elan etdiyi bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalı olduğunu **nəzərə alaraq,**

insan hüquqları haqqında Beynəlxalq paktların üzv-dövlətlərin üzərinə kişi və qadınların bütün iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və siyasi hüquqlardan istifadə etməkdə hüquq bərabərliyini təmin etmək vəzifəsi qoyduğunu **nəzərə alaraq,**

kişi və qadınların hüquq bərabərliyinə yardım göstərmək məqsədilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin himayəsi altında bağlanmış beynəlxalq konvensiyaları **nəzərə alaraq,**

həmçinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və ixtisaslaşdırılmış idarələrin kişi və

qadınların hüquq bərabərliyinə yardım göstərmək məqsədilə qəbul etdikləri qətnamə, bəyannamə və tövsiyələri **nəzərə alaraq,**

bütün bu müxtəlif sənədlərə baxmayaraq, yenə də əvvəlki kimi qadınlar bərabərlikdə xeyli dərəcədə ayrı-seçkiliyin mövcudluğundan **narahat olaraq,**

qadınlara ayrı-seçkilik qoyulmasının hüquq bərabərliyi və insan ləyaqətinə hörmət prinsipini pozduğunu, qadınların öz ölkəsinin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında kişilərlə bərabər iştirakına əngəl törətdiyini, ailənin və cəmiyyətin rifahının yüksəlişinə mane olduğunu, qadınların öz ölkəsinə və bəşəriyyətə xidmət etmək imkanlarının tam açılmasını daha da çətinləşdirdiyini **xatırladaraq,**

yoxsulluq şəraitində qadınların ərzaq əldə etmək, səhiyyə xidməti, təhsil, peşə hazırlığı, iş düzəlmək, eləcə də digər tələbatlarını ödəmək imkanlarının daha az olmasından **narahatlanaraq,**

bərabərliyə və ədalətə əsaslanan yeni beynəlxalq iqtisadi nizamın bərqərar olmasının kişi və qadınlar arasında bərabərliyə əhəmiyyətli kömək göstərəcəyinə **əmin olaraq,**

aparteidin, irqçilik, irqi ayrı-seçkilik, müstəmləkəçilik, yeni müstəmləkəçilik, təcavüz, xarici işğal, ağılıq və dövlətlərin daxili işlərinə qarışmağın bütün formalarının ləğv edilməsinin kişi və qadınların hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri olduğunu **qeyd edərək,**

beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinin, beynəlxalq gərginliyin azaldılmasının, sosial və iqtisadi sistemlərdən asılı olmayaraq bütün dövlətlərin qarşılıqlı əməkdaşlığının, ciddi və təsirli beynəlxalq nəzarət altında ümumi və tam, xüsusilə nüvə silahları sahəsində, tərksilahın, ölkələr arasında münasibətlərdə ədalət, bərabərlik və qarşılıqlı fayda prinsiplərinin bərqərar olmasının, əcnəbi və müstəmləkə ağılıqı və xarici işğal altında olan xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsinin, eləcə də, dövlətlərin milli suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsinin sosial tərəqqiyə və inkişafa kömək edəcəyini və nəticə etibarilə kişilərlə qadınlar arasında tam bərabərlik əldə olunmasına imkan yaradacağını **qeyd edərək,**

ölkələrin tam inkişafının, bütün dünyanın rifahının və sülh işinin qadınların bütün sahələrdə kişilərlə bərabər maksimal iştirakını tələb etdiyinə **əmin olaraq,**

qadınların ailənin rifahı və cəmiyyətin inkişafına verdiyi, indiyədək tam etiraf olunmamış töhfələrin əhəmiyyətini, analığın sosial əhəmiyyətini və hər iki valideynin ailədə və övladlarının tərbiyəsində rolunu **nəzərə alaraq,**

qadınların nəslin davam etdirilməsindəki rolunun ayrı-seçkiliyə səbəb olmamalı olmadığını, belə ki, uşaqların tərbiyəsi kişi və qadınların, eləcə də bütövlüklə cə-

miyyətin birgə məsuliyyətini tələb edir - **dərk edərək,**

kişi və qadınlar arasında tam bərabərliyə nail olmaq üçün kişilərin, eləcə də qadınların cəmiyyətdə və ailədə ənənəvi rolunu dəyişdirməyin zəruri olduğunu **yadda saxlayaraq,**

qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Bəyannamədə elan edilmiş prinsipləri həyata keçirmək və bu məqsədlə belə ayrı-seçkiliyin bütün forma və təzahürlərini ləğv etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görmək əzmi ilə aşağıdakılar barəsində razılaşıldılar:

I HİSSƏ

Maddə 1

Bu Konvensiyanın məqsədləri üçün qadınlar barəsində ayrı-seçkilik anlayışı qadınların ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında insan hüquqlarının və siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və hər hansı digər sahələrdə əsas azadlıqların zəiflədilməsinə, yaxud tanınmasını, qadınların onlardan istifadə etməsini, yaxud onları həyata keçirməsini heçə endirməyə yönəldilmiş cinsi əlamətə görə hər hansı fərqləndirmə, istisna, yaxud məhdudiyət deməkdir.

Maddə 2

İştirakçı-dövlətlər qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin bütün formalarını məhkum edir və təxirə salınmadan bütün müvafiq vasitələrlə qadınlar barədə ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi siyasəti yeritməyi razılaşıır, bu məqsədlə aşağıdakıları öhdələrinə götürürlər:

a) kişi və qadınların hüquq bərabərliyini öz milli konstitusiyalarına və digər müvafiq qanunvericiliklərinə daxil etmək, əgər bu, indiyə qədər edilməyibsə, bu prinsipin qanunun və digər müvafiq vasitələrin köməyi ilə praktik olaraq həyata keçirilməsini təmin etməyi;

b) lazım olan yerlərdə qadınlar barəsində hər cür ayrı-seçkiliyi qadağan edən müvafiq qanunvericilik tədbirləri və digər tədbirlər görməyi;

c) qadınların hüquqlarının kişilərlə bərabər əsasda hüquqi müdafiəsini bərqərar etmək və səlahiyyətli milli məhkəmələrinin və digər dövlət idarələrinin köməyi ilə qadınların bütün ayrı-seçkilik hərəkətlərindən təsirli müdafiəsini təmin etməyi;

d) qadınlar barəsində hər hansı ayrı-seçkilik hərəkətlərindən, yaxud fəaliyyətindən imtina etməyi, dövlət orqanlarının və idarələrinin bu təəhhüdə müvafiq hərəkət etməsinə təminat verməyi;

e) qadınlar barəsində hər hansı bir şəxs, təşkilat, yaxud müəssisə tərəfindən ayrı-seçkilinin ləğv edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri görməyi;

f) qadınlar barəsində ayrı-seçkilik demək olan qüvvədəki qanunların, qərarların, adətlərin və təcrübənin dəyişdirilməsi, yaxud ləğv edilməsi üçün bütün tədbirləri, qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla, görməyi;

g) özünün cinayət qanunvericiliyində qadınlar barəsində ayrı-seçkilik sayıla bilən bütün müddəalarını ləğv etməyi.

Maddə 3

İştirakçı-dövlətlər, bütün sahələrdə, o cümlədən, siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sahələrdə qadınların insan hüquqlarını və əsas azadlıqları kişilərlə rəhbər əsasda həyata keçirmələrinə və onlardan istifadə etmələrinə təminat vermək üçün onların hərtərəfli inkişafını və tərəqqisini təmin edən bütün müvafiq tədbirləri, qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla, qəbul edirlər.

Maddə 4

1. İştirakçı-dövlətlərin kişilərlə qadınlar arasında faktik bərabərliyin bərqərar olmasının sürətləndirilməsinə yönəldilmiş müvəqqəti tədbirlər qəbul etməsi, bu Konvensiyada müəyyən edildiyi kimi, ayrı-seçkilik sayılmır, lakin o, qətiyyə bərabər hüquqlu olmayan, yaxud differensial standartlara gətirib çıxarmamalıdır; bu tədbirlər imkanların bərabərliyi və bərabər hüquqlu münasibətlərin məqsədləri əldə edildikdən sonra ləğv edilməlidir.

2. İştirakçı-dövlətlərin analığın mühafizəsinə yönəldilmiş xüsusi tədbirləri, bu Konvensiyada nəzərdə tutulan tədbirlər daxil olmaqla, ayrı-seçkilik sayılmır.

Maddə 5

İştirakçı-dövlətlər aşağı məqsədlərlə bütün müvafiq tədbirləri görürlər:

a) cinslərdən birinin naqisliyi, yaxud üstünlüyü ideyasına, yaxud kişilərin və qadınların roluna dair stereotiplərə əsaslanan xurafatın kökünün kəsilməsinə, adətlərin və hər cür başqa praktikanın ləğv edilməsinə nail olmaq məqsədilə kişi və qadınların sosial və mədəni davranış modelini dəyişdirmək;

b) ailə tərbiyəsində analığın sosial funksiyasının düzgün dərk edilməsini, kişi və qadınların öz övladlarının tərbiyəsinə və inkişafına, uşaqların mənafeyi bütün hallarda üstün tutulmaq şərtilə, birgə məsuliyyət daşımalarının etiraf olunmasını təmin etmək.

Maddə 6

İştirakçı-dövlətlər qadın alverinin bütün növlərinin və qadınların fahişəliyindən istifadənin kökünü kəsmək üçün bütün müvafiq tədbirlər, qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla, görürlər.

II HİSSƏ

Maddə 7

İştirakçı-dövlətlər qadınların ölkənin siyasi və ictimai həyatında iştirakı barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri görür, o cümlədən qadınlara kişilərlə bərabər əsasda aşağıdakı hüquqları təmin edirlər:

a) bütün seçkilərdə və açıq referendumlarda səs vermək və bütün açıq seçkili orqanlara seçilmək;

b) hökumət siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmək və dövlət vəzifələri tutmaq, eləcə də bütün dövlət idarəetməsi səviyyələrində bütün dövlət funksiyalarını yerinə yetirmək;

c) ölkənin ictimai və siyasi həyatının problemləri ilə məşğul olan qeyri-hökumət təşkilatlarının və assosiasiyaların fəaliyyətində iştirak etmək.

Maddə 8

İştirakçı-dövlətlər qadınları kişilərlə bərabər şəraitdə və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz hökumətlərini beynəlxalq səviyyədə təmsil etmək, beynəlxalq təşkilatların işində iştirak etmək imkanı ilə təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri görürlər.

Maddə 9

1. İştirakçı-dövlətlər qadınlara vətəndaşlıq almaq, onu dəyişdirmək, yaxud saxlamaq barəsində kişilərlə bərabər əsasda hüquqlar verirlər. O cümlədən, onlar təmin edirlər ki, nə əcnəbi ilə nikaha daxil olmaq, nə də nikahda ikən ərin vətəndaşlığının dəyişməsi arvadın vətəndaşlığının avtomatik surətdə dəyişməsinə səbəb olmur, onu vətəndaşlığı olmayan şəxsə çevirmir və onu ərinin vətəndaşlığını qəbul etməyə vadar edə bilməz.

2. İştirakçı-dövlətlər qadınlara övladlarının vətəndaşlığı barəsində bərabər hüquqlar verir.

III HİSSƏ

Maddə 10

İştirakçı-dövlətlər qadınları təhsil sahəsində kişilərlə bərabər hüquqlarla təmin etmək məqsədilə onlar barəsində ayrı-seçkiliyi ləğv etmək, o cümlədən kişi və qadınların bərabərliyi əsasında aşağıdakıları təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri görürlər:

a) peşə, ixtisas seçimi yönündə, təhsilə çatmaqda və istər kənd, istərsə də şəhər rayonlarındakı bütün kateqoriyalardan olan təhsil müəssisələrində diplom almaq üçün eyni şərait; bu bərabərlik məktəbəqədər müəssisələrdə, ümumi, xü-

susi və ali texniki təhsildə, eləcə bütün peşə hazırlığı formalarında təmin olunur;

b) eyni təlim proqramlarından istifadə etmək, eyni imtahanlar vermək, eyni ixtisaslı müəllim heyətinə, bərabər keyfiyyətli məktəb binalarına və avadanlığa malik olmaq;

c) kişi və qadınların rolu barədə hər cür stereotip konsepsiyaları bütün səviyyələrdə və bütün təhsil formalarında bu məqsədə çatmağa kömək edən birgə təhsili və digər təhsil növlərini təşviq etməklə, o cümlədən dərs vəsaitlərinə və məktəb proqramlarına yenidən baxmaq və təlim metodlarını uyğunlaşdırmaq yolu ilə aradan qaldırmaq;

d) təqaüd və təhsil üçün digər vəsait almaqda eyni imkanlar;

e) savadı yaşlılar arasında yaymaq proqramları daxil olmaqla təhsili davam etdirmək proqramlarına, o cümlədən kişi və qadınlar arasındakı hər cür bilik uyğunsuzluğunu mümkün qədər tez bir zamanda azaltmağa yönəldilmiş funksional savad proqramlarına yol tapmaq üçün eyni imkanlar;

f) məktəbi bitirməmiş qızların sayının azaldılması və məktəbi vaxtından əvvəl buraxmış qızlar və qadınlar üçün proqramlar hazırlamaq;

g) idman məşğələlərində və fiziki hazırlıqda iştirakda eyni imkanlar;

h) ailənin sağlamlığının və rifahının təmin olunmasına yardım göstərmək məqsədilə təhsil xarakterli xüsusi informasiyalara, ailənin həcmi planlaşdırmağa dair informasiya və məsləhətlər daxil olmaqla, yol tapmaq.

Maddə 11

1. İştirakçı-dövlətlər məşğulluq sahəsində qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyi ləğv etmək məqsədilə kişi və qadınların bərabərliyi əsasında qadınların bərabər hüquqlarını, o cümlədən aşağıdakı hüquqları təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri görürlər:

a) bütün insanların ayrılmaz hüququ olan əmək hüququ;

b) işə götürülərkən eyni imkanlara malik olmaq, o cümlədən işə götürülərkən eyni meyarların tətbiq edilməsi hüququ;

c) azad surətdə peşə, yaxud iş növü seçmək, vəzifədə irəli çəkilmək və məşğulluğunun təminatı hüququ, eləcə də iş şəraitinin bütün güzəştlərindən istifadə etmək, şagirdlik, yüksək səviyyəli peşə hazırlığı, ixtisasını müntəzəm artırmaq daxil olmaqla, peşə hazırlığı və ixtisasını təkmilləşdirmə hüququ;

d) güzəştlər daxil olmaqla, bərabər haqq almaq, bərabər dəyərli əməyə görə bərabər şərtlər, həmçinin işin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinə bərabər yanaşma hüququ;

e) sosial təminat o cümlədən pensiyaya çıxarkən, işsizlik, xəstəlik, əlillik, qo-

calıq və əmək qabiliyyətini itirdiyi digər hallarda hüququ, həmçinin, ödənişli məzuniyyət hüququ;

f) sağlamlığının mühafizəsi və təhlükəsiz əmək şəraiti, o cümlədən nəsil davamı funksiyasının saxlanması üzrə hüququ;

2. Qadınlar barəsində ərə getməyə və analığa görə ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq və onların əmək hüququna təsirli təminat vermək üçün iştirakçı-dövlətlər aşağıdakı müvafiq tədbirləri görürlər:

a) hamiləliyə, yaxud hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyətə görə işdən azad etməyi, yaxud işdən çıxarılmakən ailə vəziyyətinə görə ayrı-seçkilik qoyulmasını, sanksiya tətbiq etmək təhdidi ilə, qadağan etmək;

b) əvvəlki iş yerini, vəzifə üstünlüyünü, yaxud sosial müavinətini itirmədən ödənişli məzuniyyətlər, yaxud hamiləliyə və doğuşa görə sosial müavinətlərlə müqayisə edilə bilən məzuniyyətlər tətbiq etmək;

c) valideynlərin ailədəki vəzifələrini yerinə yetirməklə yanaşı, əmək fəaliyyətini və ictimai həyatda iştirakını uyğunlaşdırmalarına o cümlədən uşaqlara qulluq üzrə müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması və genişləndirilməsi ilə imkan verən əlavə sosial xidmətləri təşviq etmək;

d) qadınları, xüsusilə hamiləlik dövründə, onların sağlamlığı üçün zərərli olduğu sübut olunmuş işlərdə müdafiə etmək;

3. Bu maddədə bəhs edilən hüquqların müdafiəsinə dair qanunvericilik elmi-texniki biliklər baxımından vaxtaşırı gözdən keçirilir, eləcə də lazım olduğu qədər yenidən baxılır, ləğv edilir, yaxud genişləndirilir.

Maddə 12

1. İştirakçı-dövlətlər qadınların kişi və qadınların bərabərliyi əsasında tibbi xidmət almasını o cümlədən, ailənin həcmi məsələsini planlaşdırılmasına dair təminat etmək üçün qadınlar barəsində səhiyyə sahəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri görürlər.

2. İştirakçı-dövlətlər bu maddənin 1-ci bəndindən asılı olmayaraq, lazım gələndə, pulsuz xidmətlər, eləcə də hamiləlik və əmizdirmə dövründə müvafiq qida məhsulları ilə təchiz etməklə qadınlara hamiləlik, doğuş və doğuşdan sonrakı dövrlərdə müvafiq xidmətlər göstərilməsini təmin edirlər.

Maddə 13

İştirakçı-dövlətlər qadınların kişilərlə bərabərliyi əsasında bərabər hüquqlarını, o cümlədən aşağıdakı hüquqları təmin etmək məqsədilə qadınlar barəsində iqtisadi və sosial həyatın digər sahələrindəki ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri görürlər:

- a) ailə uçun müavinət hüququ;
- b) daşınmaz əmlak üçün istiqraz, ssuda və digər formalarda maliyyə krediti almaq hüququ; c) istirahətlə, idmanla məşğul olmaq və mədəni həyatın bütün sahələri ilə bağlı olan tədbirlərdə iştirak etmək hüququ.

Maddə 14

1. İştirakçı-dövlətlər kənd yerlərində yaşayan qadınların qarşılaşdıqları xüsusi problemləri və ailələrinin iqtisadi rifahını təmin edilməsində oynadıqları mühüm rolu, o cümlədən təsərrüfatın qeyri-əmtəə sahələrindəki fəaliyyətini nəzərə alırlar və bu Konvensiyanın müddəalarının kənd yerlərində yaşayan qadınlar barəsində tətbiqi təmin etmək üçün bütün lazımı tədbirləri görürlər.

2. İştirakçı-dövlətlər kişi və qadınların bərabərliyi əsasında qadınların kənd rayonlarının inkişafında iştirak etmələrini və bu inkişafdan faydalanmalarını təmin etmək məqsədilə kənd rayonlarında yaşayan qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri görür, o cümlədən onların aşağıdakı hüquqlarını təmin edirlər:

- a) bütün səviyyələrdə inkişaf planlarının işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək;
- b) ailənin həcminin planlaşdırılması məsələlərinə dair, informasiya, məsləhətlər və xidmət daxil olmaqla, müvafiq tibbi xidmətə yol tapmaq;
- c) sosial sığorta proqramlarından bilavasitə bəhrələnmək;
- d) hazırlıq və funksional savad daxil olmaqla, bütün formal və qeyri-formal təhsil növlərinə yiyələnmək, həmçinin icma xidmətinin bütün xidmət vasitələrindən, kənd təsərrüfatına dair o cümlədən texniki səviyyələrini artırmaq üçün məsləhət xidmətindən istifadə etmək;
- e) muzzdlu iş, yaxud müstəqil əmək fəaliyyəti vasitəsilə iqtisadi imkanlara bərabər yol tapmağı təmin etmək üçün özünəyardım qrupları və kooperativlər təşkil etmək;
- f) kollektiv fəaliyyətin bütün növlərində iştirak etmək;
- g) kənd təsərrüfatı kreditlərinə və istiqrazlarına, satış sisteminə, müvafiq texnologiyaya yol tapmaq, torpaq islahatlarında, aqrar islahatlarda və torpaqların yenidən məskunlaşdırılması planlarında bərabər statusa malik olmaq;
- h) lazımı həyat şəraitindən, xüsusilə mənzil şəraitindən, sanitariya xidmətindən, elektrik enerjisindən və su təchizatından, eləcə də nəqliyyatdan və rabitə vasitələrindən istifadə etmək.

IV HİSSƏ

Maddə 15

1. İştirakçı-dövlətlər qadınların qanun qarşısında kişilərlə bərabərliyini etiraf edirlər.

2. İştirakçı-dövlətlər qadınlara kişilərlə eyni mülki hüquq səlahiyyəti və onu gerçəkləşdirmək üçün eyni imkanlar verirlər. Onlar, o cümlədən, qadınlara müqavilə bağlamaqda və əmlakı idarə etməkdə, həmçinin onlara məhkəmə və tribunal təhqiqatının bütün mərhələlərində bərabər münasibəti təmin edirlər.

3. İştirakçı-dövlətlər razılaşırlar ki, hüquqi nəticələri qadınların hüquq səlahiyyətinin məhdudlaşdırılmasına səbəb olan bütün müqavilələr və hər cür digər xüsusi sənədlər etibarsız sayılır.

4. İştirakçı-dövlətlər şəxslərin yer dəyişməsinə, yaşamaq və daimi yaşayış yerini azad surətdə seçməsinə dair qanunvericiliyə münasibətdə kişilərə və qadınlara eyni hüquqlar verirlər.

Maddə 16

1. İştirakçı-dövlətlər nikah və ailə münasibətlərinə dair bütün məsələlərlə qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri görür, o cümlədən kişilərlə qadınların bərabərliyi əsasında aşağıdakıları təmin edirlər:

- a) nikaha daxil olmaqda eyni hüquqlar;
- b) azad surətdə ər seçməkdə və nikaha yalnız özünün azad və tam razılıqə ilə daxil olmaqda eyni hüquqlar;
- c) nikah dövründə və o pozularkən eyni hüquq və vəzifələri olmaq;
- d) kişi və qadınların, ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, valideyn kimi övladları ilə əlaqədar məsələlərlə eyni hüquq və vəzifələri olması; bütün hallarda uşaqların mənafeyi üstün tutulur;
- e) uşaqların sayı və onların doğum illəri arasında fasilə məsələsini azad və məsuliyyətlə həll etməkdə eyni hüquqa, informasiyaya və təhsilə, həmçinin bu hüququ həyata keçirməyə imkan verən vasitələrə malik olmaq;
- f) qəyyum, hami, vəkil olarkən və uşaqları övladlığa götürərkən, yaxud milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan analoji funksiyaları həyata keçirərkən eyni hüquq və vəzifələri olmaq; bütün hallarda uşaqların mənafeyi üstün tutulur;
- g) ər və arvadın eyni şəxsi hüquqları, o cümlədən soyadı, peşə və məşğuliyyət seçmək hüququ;

h) ər və arvadın mülkiyyətə pullu, yaxud pulsuz şəkildə sahib olmaq, onları almaq, idarə etmək və onlar barəsində sərəncam verməkdə eyni hüquqları.

2. Uşağın nişanlanması və nikahı hüquqi qüvvəyə malik deyil, minimal nikah

yaşının müəyyənləşdirilməsi və nikahların mütləq vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarında qeydiyyatdan keçirilməsi üçün, qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla, bütün lazımı tədbirlər görülür.

V HİSSƏ

Maddə 17

1. Bu Konvensiyanın həyata keçirilməsinin gedişini yoxlamaq üçün qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə (bundan sonra Komitə adlandırılacaq) yaradılır. O, Konvensiya qüvvəyə mindiyi vaxt on səkkiz, onu təsdiq edəndən, yaxud ona otuz beşinci dövlət qoşulandan sonra iyirmi üç yüksək əlaqə keyfiyyətlərə və Konvensiyanın əhatə etdiyi məsələlərdə səriştəyə malik ekspertdən ibarət olur. Bu ekspertlər iştirakçı-dövlətlər tərəfindən onların öz vətəndaşları arasından seçilir və özlərinin şəxsi keyfiyyətlərində çıxış edirlər; həm də ədalətli coğrafi bölgü və müxtəlif sivilizasiya formalarının, həmçinin əsas hüquq sistemlərinin təmsil olunması nəzərə alınır.

2. Komitə üzvləri iştirakçı-dövlətlərin irəli sürdükləri şəxslərin daxil edildiyi siyahıdan gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Hər iştirakçı-dövlət öz vətəndaşları arasından yalnız bir nəfərin namizədliyini irəli surə bilər.

3. İlk seçkilər bu Konvensiya qüvvəyə mindiyi gündən altı ay sonra keçirilir. Hər seçkinin keçirilməsinə, heç olmasa, üç ay qalmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi iştirakçı-dövlətlərə iki ay müddətində öz namizədlərini təqdim etmək, təklifi ilə məktub göndərir. Baş katib namizədləri beləliklə irəli sürülmüş bütün şəxslərin əlifba sırası ilə siyahısını onların namizədliyini irəli sürmüş iştirakçı-dövlətlər göstərməklə hazırlayır və bu siyahını iştirakçı-dövlətlərə təqdim edir.

4. Komitə üzvlərinin seçkisi iştirakçı-dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində çağırıldığı iclasında keçirilir. İştirakçı-dövlətlərin üçdə ikisinin yetərsay olduğu bu iclasda ən çox səs alan və iştirakçı-dövlətlərin iclasda və səsvermədə iştirak edən nümayəndələrinin mütləq əksəriyyətinin səsini qazanan namizədlər Komitəyə üzv seçilmiş sayılırlar.

5. Komitə üzvləri dörd il müddətinə seçilir. Lakin ilk seçkilərdə seçilmiş doqquz üzvün səlahiyyət müddəti iki ildən sonra bitir; bu doqquz üzvün familiyası Komitə Sədri seçkilərdən dərhal sonra keçirdiyi püşk vasitəsilə müəyyən edilir.

6. Komitənin əlavə beş üzvünün seçilməsi bu maddənin 2-ci, 3-cü və 4-cü bəndlərinə müvafiq olaraq Konvensiyanı otuz beşinci dövlət təsdiq edəndən, yaxud ona qoşulandan sonra keçirilir. Beləliklə, seçilmiş əlavə üzvlərdən ikisinin səlahiyyət müddəti iki ildən sonra bitir; həmin üzvlərin familiarlarını püşk vasitəsilə Komitə Sədri müəyyən edir.

7. Gözlənilməz vakansiyanı tutmaq üçün, eksperti Komitə üzvü funksiyalarına xitam vermiş iştirakçı-dövlət öz vətəndaşları arasından, Komitənin bəyənməsi şərti ilə, yeni ekspert təyin edir.

8. Komitə üzvləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının vəsaitindən, Komitənin vəzifələrinin əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla, Baş Məclis tərəfindən müəyyən edilmiş qayda və şərtlərlə Baş Məclisin təsdiq etdiyi haqq alırlar.

9. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin bu Konvensiyaya müvafiq olaraq funksiyalarını səmərəli yerinə yetirməsi üçün lazımı sayda personal və maddi vəsait ayırır.

Maddə 18

1. İştirakçı-dövlətlər baxılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə bu Konvensiyanın müddəalarının yerinə yetirilməsi üçün gördükləri qanunvericilik və məhkəmə tədbirləri, inzibati və digər tədbirlər və bununla bağlı əldə edilmiş tərəqqi barəsində məruzələr təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) maraqlı dövlət üçün bu Konvensiya qüvvəyə mindiyi gündən sonra bir il ərzində;

b) ondan sonra, ən azı, dörd ildə bir dəfə və daha sonra Komitə tələb etdikdə.

2. Məruzələrdə bu Konvensiyanın təəhhüdlərinin yerinə yetirilmə dərəcəsinə təsir göstərən amillər və çətinliklər göstərilə bilər.

Maddə 19

1. Komitə məxsusi prosedura qaydalarını müəyyən edir.

2. Komitə iki il müddətinə vəzifəli şəxslərini seçir.

Maddə 20

1. Komitə bu Konvensiyanın 18-ci maddəsinə müvafiq olaraq təqdim edilən məruzələrə baxmaq üçün, adətən, iki həftədən çox davam etməyən iclaslar keçirir.

2. Komitənin iclasları, bir qayda olaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi idarələrində, yaxud Komitənin müəyyən etdiyi hər hansı digər münasib yerdə keçirilir.

Maddə 21

1. Komitə hər il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinə İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə öz fəaliyyəti haqqında məruzə təqdim edir və iştirakçı-dövlətlərdən aldığı məruzə və informasiyaların öyrənilməsi əsasında ümumi xarakterli təklif və tövsiyələr verə bilər. Bu cür ümumi xarakterli təklif və tövsiyələr iştirakçı-dövlətlərin qeydləri (əgər varsa) ilə yanaşı Komitənin məruzəsinə daxil edilir.

2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Komitənin məruzələrini məlumat üçün qadınların vəziyyətinə dair Komissiyaya göndərir.

Maddə 22

İxtisaslaşdırılmış idarələr bu Konvensiyanın onların fəaliyyət dairəsinə daxil olan müddəalarının yerinə yetirilməsi məsələlərinə baxılarkən təmsil olunmaq

hüququna malikdir. Komitə ixtisaslaşdırılmış idarələrə Konvensiyanın onların fəaliyyət dairəsinə daxil olan sahələrdə yerinə yetirilməsi barədə məruzə təqdim olunmasını təklif edə bilər.

VI HİSSƏ

Maddə 23

Bu Konvensiyada heç nə:

- a) iştirakçı-dövlətin qanunvericiliyində olan; yaxud
- b) həmin dövlət üçün qüvvədə olan hər hansı digər beynəlxalq konvensiyada, müqavilədə, yaxud sazişdə rast gəlinə bilən kişi və qadınların hüquq bərabərliyinə kömək edən müddəalara toxunmur.

Maddə 24

İştirakçı-dövlətlər bu Konvensiyada tanınan hüquqların tam gerçəkləşməsi üçün milli səviyyədə bütün lazımı tədbirləri görməyi öhdələrinə götürürlər.

Maddə 25

1. Bu Konvensiya onu bütün dövlətlərin imzalaması üçün açıqdır.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Konvensiyanın depozitarisi təyin edilir.
3. Bu Konvensiya təsdiq edilməlidir. Təsdiqetmə fərmanları saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verilir.
4. Bu Konvensiya bütün ölkələrin ona qoşulması üçün açıqdır. Qoşulma, qoşulma haqqında sənədin saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verilməsi isə həyata keçirilir.

Maddə 26

1. Hər hansı iştirakçı-dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin adına yazılı məlumatla, bu Konvensiyaya yenidən baxılmasını xahiş edə bilər.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi hər hansı tədbirin görülməsini lazım saysa, bu xahiş barəsində məhz hansı tədbirlərin görülməsinin zəruriliyi haqqında qərar qəbul edir.

Maddə 27

1. Bu Konvensiya iyirminci təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verildəndən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir.
2. Bu Konvensiyanı iyirminci təsdiqetmə fərmanı, yaxud qoşulma haqqında sənəd saxlanmağa verildəndən sonra təsdiq edən, yaxud ona qoşulan hər bir dövlət üçün, o, həmin dövlət öz təsdiqetmə fərmanını, yaxud qoşulma haqqında sənədini

saxlanmağa təhvil verəndən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minir.

Maddə 28

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi dövlətlərin təsdiq, yaxud qoşulma zamanı etdiyi qeyd-şərtlərin mətnlərini alır və bütün dövlətlərə göndərir.

2. Bu Konvensiyanın məqsəd və vəzifələrinə uyğun gəlməyən qeyd-şərtlərə yol verilmir.

3. Qeyd-şərtlər istənilən vaxt Baş katibin adına göndərilmiş müvafiq bildirişlə geri götürülə bilər. Baş katib sonra bu haqda bütün iştirakçı-dövlətlərə xəbər verir. Belə bildiriş alındığı gündən qüvvəyə minir.

Maddə 29

1. Bu Konvensiyanın şərh və tətbiqi barəsində iki, yaxud bir neçə iştirakçı-dövlət arasında danışıqlar yolu ilə həll edilməyən hər hansı mübahisə tərəflərdən birinin xahişi ilə arbitraj təhqiqatına verilir. Əkər arbitraj təhqiqatı haqqında ərizə veriləndən sonra altı ay ərzində tərəflər arbitraj təhqiqatının təşkili barəsində razılıq əldə edə bilməsələr, bu tərəflərdən hər hansı biri həmin mübahisəni Beynəlxalq Məhkəməyə Məhkəmənin Statusuna müvafiq ərizə ilə verə bilər.

2. Hər bir iştirakçı-dövlət Konvensiyanı imzalayarkən, yaxud təsdiq edərkən, yaxud ona qoşularkən özünü bu maddənin 1-ci bəndindəki müddəalarla bağlı saymadığını bəyan edə bilər. Digər iştirakçı-dövlətlər bu cür qeyd-şərt qoymuş hər hansı iştirakçı-dövlət barəsində bu maddənin göstərilən bəndindən irəli gələn təəhhüdlər daşımirlər.

3. Bu maddənin 2-ci bəndinə müvafiq olaraq qeyd-şərt qoymuş hər hansı iştirakçı-dövlət öz qeyd-şərtini istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə yazılı bildirişlə geri götürə bilər.

Maddə 30

Rus, ingilis, ərəb, ispan, Çin və fransız dillərindəki mətnləri eyni qüvvəyə malik olan bu Konvensiya saxlanmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə təhvil verilir.

Bunun təsdiqi olaraq, lazımı qaydada müvəkkil edilmiş aşağıda imza edənlər bu Konvensiyanı imzaladılar.

Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 oktyabr 2006-cı il)

Maddə 1. Qanunun məqsədi

Bu Qanunun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Maddə 2. Əsas anlayışlar

2.0. Bu Qanunda aşağıdakı anlayışlar istifadə edilir:

2.0.1. Gender—ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrində kişi və qadın münasibətlərinin sosial cəhəti;

2.0.2. gender bərabərliyi—qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi və bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanlar və onların cəmiyyətdə bərabər sosial vəziyyəti;

2.0.3. bərabər imkanlar—insan hüquqlarının həyata keçirilməsində qadınlar və kişilər üçün yaradılan bərabər şərait və təminatlar;

2.0.4. cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik—seksual qısnama, cinsi əlamətə görə hüquqların bərabər həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran və ya inkar edən istənilən fərq, istisna və ya üstünlük;

2.0.5. seksual qısnama—əmək və ya xidmət münasibətlərində olan şəxsi alçaldan və təhqir edən, başqa cinsə və ya seksual yönümə mənsubiyyətdən irəli gələn və fiziki hərəkətlərdə (toxunma, əllə vurma), ədəbsiz sözlərdə, jestlərdə, hədələrdə, ləkələyici təkliflərdə və ya dəvətlərdə təzahür edən əxlaqsız davranış.

Maddə 3. Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

3.1. Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formaları qadağandır.

3.2. Aşağıda sadalananlar ayrı-seçkilik hesab olunmur:

3.2.1. Qadınlar üçün Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş güzəştlər, imtiyazlar və əlavə təminatlar;

3.2.2. Kişilər üçün həqiqi hərbi (alternativ) xidmətə çağırış;

3.2.3. Kişi və qadınlar üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş fərqli pensiya və nikah yaşı;

3.2.4. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, ərin nikahın pozulmasını tələb etmək hüququnun məhdudlaşdırılması;

3.2.5. kişi və qadınlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrində fərqli şəraitin yaradılması;

3.2.6. gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Maddə 4. Seksual qısnamaya yol verilməməsi

Seksual qısnama qadağandır.

Maddə 5. Gender bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri

5.0. Gender bərabərliyinin təmin edilməsi üzrə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

5.0.1. gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və inkişafı;

5.0.2. normativ hüquqi aktların gender ekspertizasından keçirilməsi;

5.0.3. gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

5.0.4. gender bərabərliyi mədəniyyətinin təbliği.

Maddə 6. Gender bərabərliyinin təmin edilməsində dövlətin vəzifələri

Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması, kişilər ilə qadınlara bərabər imkanların yaradılması, dövlətin idarə olunmasında və qərarlar qəbul edilməsində bir cinsin nümayəndələrinin üstünlüyünə yol verilməməsi üçün dövlət tədbirlər görür.

Maddə 7. Əmək fəaliyyətində işəgötürənin vəzifələri

7.1. İşəgötürən əmək fəaliyyətində kişi və qadınların bərabərliyini təmin etməlidir.

7.2. İşəgötürənin aşağıdakı vəzifələri vardır:

7.2.1. işə qəbul, işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığı keçdiyi və əlavə təhsil aldığı zaman, işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən cinsindən asılı olmayaraq, işçilərə eyni yanaşmaq və bərabər imkanlar yaratmaq;

7.2.2. cinsindən asılı olmayaraq, eyni işlə məşğul olan işçilərə eyni iş şəraitini yaratmaq;

7.2.3. cinsindən asılı olmayaraq, eyni pozuntuya görə işçilərə fərqli intizam tənbehi tədbirini tətbiq etməmək;

7.2.4. Bu Qanunun 9-cu və 10-cu maddələrinin tələblərini yerinə yetirmək;

7.2.5. cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin və seksual qısnamanın qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlər görmək.

Maddə 8. Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasında işəgötürənin vəzifələri

8.1. İşdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığı keçdiyi və əlavə təhsil aldığı zaman və işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən kişi və qadınlara fərqli yanaşdıqda, işçinin tələbi ilə işəgötürən həmin fərqli yanaşmanın işçinin cinsi mənsubiyyəti ilə bağlı olmadığını əsaslandırmalıdır.

8.2. İşə qəbul edilmək barədə müraciətə rədd cavabı almış şəxs işəgötürəndən işə qəbul edilmiş əks cinsin nümayəndəsinin onunla müqayisədə malik olduğu təhsil, peşə hazırlığı, təcrübə, peşə keyfiyyətləri və digər üstünlüklər barədə yazılı izahat tələb etmək hüququna malikdir.

Maddə 9. Əməyin ödənilməsində bərabərlik

9.1. Cinsindən asılı olmayaraq bir iş yerində işləyən, eyni ixtisas dərəcəsinə malik olan, eyni iş şəraitində işləyən, eyni dəyərli işi yerinə yetirən işçilərə əmək haqqı, həmçinin mükafatlar və işçini həvəsləndirmək məqsədi ilə ödənilən digər maddi ödənişlər eyni ödənilməlidir.

9.2. Əmək haqqı, mükafatlar və işçini həvəsləndirmək məqsədi ilə ödənilən digər maddi ödənişlər müxtəlif olduqda, işçinin tələbi ilə işəgötürən əmək haqqındakı fərqin işçinin cinsi mənsubiyyəti ilə əlaqədar olmadığını əsaslandırmalıdır.

Maddə 10. Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyi əks etdirən elan

10.1. İşə qəbul haqqında elanlarda kişi və qadınlara fərqli tələblərin irəli sürülməsinə, hər hansı cinsin nümayəndələrinə üstünlük verilməsinə, işaxtaranın ailə vəziyyəti və ya şəxsi həyatı barədə məlumatlar sorğusuna yol verilmir.

10.2. Alçalıcı məzmunlu, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi prinsipinə zidd olan elanların dərc edilməsi qadağandır.

10.3. Yalnız bir cinsin nümayəndəsi üçün müsabiqənin elan edilməsinə yol verilmir.

10.4. Bu Qanunun 10.3-cü maddəsində göstərilən elanların dərc edilməsinə yalnız o halda yol verilir ki, əmək funksiyalarının xüsusiyyətlərinə görə işçinin cinsi müəyyənedici şərt olsun və ya Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq, həmin işlərə qadın əməyinin tətbiqi qadağan edilsin.

Maddə 11. Seksual qısnamaya məruz qalmış işçilərə qarşı hər hansı təzyiğin yolverilməzliyi

Seksual qısnamaya görə işəgötürəndən və ya rəhbərindən şikayət etmiş işçilər işəgötürən və ya rəhbər tərəfindən hər hansı təzyiq və təqibə məruz qala bilməzlər.

Maddə 12. Əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi

Seksual qısnamaya məruz qalmış işçinin əmək müqaviləsinin xitam verilməsi

barədə ərizədə göstərdiyi gündən əmək müqaviləsi ləğv edilir.

Maddə 13. Təhsil hüququnun həyata keçirilməsində bərabər imkanlar

13.1. Dövlət kişi və qadınlara təhsil hüququnun həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanların yaradılmasını təmin edir.

13.2. İşəgötürən kişi və qadınlara əsas və əlavə təhsil almaq, təhsillə bağlı məzuniyyət hüququndan istifadə etmək üçün bərabər şərait yaratmalıdır.

13.3. Dövlət mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinə qəbulda, tələbələrin təqaüdlə təmin edilməsində, tədris planının seçilməsində və biliyin qiymətləndirilməsində kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir.

13.4. Dərslilər gender bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalıdır.

Maddə 14. Təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik

14.0. Təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində aşağıdakı hallar cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilə bilər:

14.0.1. qəbul zamanı, tədris planı tərtib olunarkən və ya biliyin qiymətləndirilməsi zamanı kişi və qadınlara qarşı fərqli tələblərin tətbiq edilməsi;

14.0.2. təhsil sahəsinin seçilməsində kişi və qadınlar üçün fərqli imkanların yaradılması.

Maddə 15. İqtisadi və sosial münasibətlərdə gender bərabərliyinin təminatları

15.1. Dövlət kişi və qadınların mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsinə və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün bərabər imkanların yaradılmasına təminat verir.

15.2. Dövlət kişi və qadınların sosial təminat hüququnun həyata keçirilməsində, ünvanlı dövlət sosial yardımının və digər sosial güzəştlərin alınmasında bərabər imkanların yaradılmasına təminat verir.

Maddə 16. Siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətində gender bərabərliyinin təminatları

16.1. Siyasi partiyalara, qeyri-hökumət təşkilatlarına və həmkarlar ittifaqlarına daxil olmaq kişi və qadınlar üçün eyni şərtlərlə açıq olmalıdır və onlar üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır.

16.2. Bu Qanunun 16.1-ci maddəsində göstərilən tələb hər hansı cinsin xüsusi maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə yaradılan qeyri-hökumət təşkilatlarına şamil edilmir.

Maddə 17. Zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ

17.1. Cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada zərər ödənilir.

17.2. Seksual qısnamaya məruz qalmış işçilərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada işəgötürən tərəfindən zərər ödənilir.

Maddə 18. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun müddələrinin pozulmasında təqsirli olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 19. Gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarət

Gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

Maddə 20. Gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının illik məlumatı

Gender bərabərliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə illik məlumat təqdim edir.

Maddə 21. Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu Qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

(22 iyun 2010-cu il)

Bu Qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

I Fəsil. Ümumi müddəalar

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.0. Bu Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənalara ifadə edir:

1.0.1. məişət zorakılığı — yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlarından sui-istifadə etməklə, bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurmaması;

1.0.2. məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxs (bundan sonra — zərər çəkmiş

şəxs) — bir yerdə yaşadığı ailə üzvünün, yaxın qohumunun, qanuni nikahda olmadığı və ya əvvəllər birgə yaşadığı şəxsin ona qarşı qəsdən törətdiyi bu Qanunun 1.0.3-1.0.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlər nəticəsində fiziki və ya mənəvi zərər çəkmiş şəxs;

1.0.3. məişət zəminində fiziki zorakılıq — bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki təzyiq göstərməsi, yəni zor tətbiq etməklə təhlükəsizliyini pozması, döyməsi, sağlamlığına zərər vurməsi, işgəncə verməsi, azadlıq hüququnu məhdudlaşdırması;

1.0.4. məişət zəminində psixi zorakılıq — bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən psixi təzyiq göstərməsi və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətləri;

1.0.5. məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi — bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərini onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum etməsinə, iqtisadi asılılıq yaratmasına, belə asılılığı saxlamasına və ya ondan sui-istifadə etməsinə yönəlmiş hərəkətləri;

1.0.6. məişət zəminində cinsi zorakılıq — bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərini onun iradəsi əleyhinə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etməsi;

1.0.7. məişət zorakılığının qarşısının alınması — məişət zorakılığı təhlükəsinin aradan qaldırılması məqsədi ilə həyata keçirilən hüquqi, sosial və qabaqlayıcı tədbirlər;

1.0.8. yardım mərkəzləri — zərər çəkmiş şəxslərə hüquqi, tibbi, psixi, sosial və digər yardımın göstərilməsi məqsədi ilə yaradılan dövlət və qeyri-dövlət qurumları;

1.0.9. mühafizə orderi – məişət zorakılığı törətmiş şəxsin zərər çəkmiş şəxsə qarşı edə biləcəyi hərəkətlərə tətbiq olunan məhdudiyətlər haqqında akt.

Maddə 2. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

Maddə 3. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində əsas prinsiplər

3.0. Məişət zorakılığının qarşısının alınmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

3.0.1. hər kəsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi;

3.0.2. qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi;

3.0.3. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar və hədudlar istisna olmaqla hər kəsin şəxsi və ailə həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi;

3.0.4. şəxsi və ailə həyatı sirrinin qorunması məqsədi ilə konfidensiallığa riayət edilməsi;

3.0.5. zərər çəkmiş şəxslərin pozulmuş hüquqlarının bərpası;

3.0.6. məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində dövlət orqanlarının və qeyri-dövlət qurumlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı.

Maddə 4. Bu Qanunun şamil edildiyi şəxslər

4.0. Bu Qanun aşağıdakı şəxslərə şamil edilir:

4.0.1. yaxın qohum olan ailə üzvlərinə (ər, arvad, valideynlər, uşaqlar, nənələr, babalar, nəvələr, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, övladlığa götürmüş və övladlığa götürülmüş şəxslər), habelə birgə yaşadığı hallarda digər qohumlara;

4.0.2. nikah pozulduqdan sonra birgə və ya ayrılıqda yaşayan keçmiş ər-arvada;

4.0.3. qəyyum və ya himayəçi təyin olunmuş fiziki şəxslərə, habelə üzərində qəyyumluq və ya himayəçilik təyin edilmiş şəxslərə;

4.0.4. qanuni nikahda olmadan birgə yaşayan kişi və qadına, habelə onlarla birgə yaşayan yaxın qohumlarına.

II Fəsil. Məişət zorakılığı barədə şikayətlərə baxılması qaydası

Maddə 5. Məişət zorakılığı barədə şikayətlərə baxan dövlət orqanları

5.1. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatlar olduqda həmin şikayətlərə cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxılır.

5.2. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda həmin şikayətə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən baxılır. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda şikayətlərə baxılma qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 6. Məişət zorakılığı barədə şikayətlərin araşdırılması

6.1. Məişət zorakılığı üzrə araşdırmanın aparılması üçün aşağıdakılar səbəb ola bilər:

6.1.1. zərər çəkmiş şəxsin özünün və ya onun ailə üzvlərinin şikayəti;

6.1.2. fiziki və ya hüquqi şəxslərdən, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarından, o cümlədən təhsil və ya səhiyyə müəssisələrindən, qeyri-hökumət təşkilatlarından, kütləvi informasiya vasitələrindən daxil olmuş müraciətlər.

6.2. Dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının vəzifəli şəxsləri, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar, qəyyumluq və himayə orqanları, təhsil və səhiyyə müəssisələri, yardım mərkəzləri xidməti vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı məişət zorakılığının törədilməsi barədə aldığı şikayətləri bu Qanunun 5-ci maddəsində müəyyən edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edirlər.

6.3. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda həmin şikayət yalnız zərər çəkmiş şəxs və ya onun qanuni nümayəndəsinin razılığı olduqda araşdırılır.

Maddə 7. Məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətlərə cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxıldıqda, cinayət təqibi ilə yanaşı görülməli tədbirlər

7.0. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vəzifələrlə yanaşı, məişət zorakılığı barədə məlumat təsdiqləndikdən sonra görülməli tədbirlər aşağıdakılardır:

7.0.1. zərurət olduqda zərər çəkmiş şəxsin dövlət vəsaiti hesabına dərhal tibbi yardımla, yardım mərkəzində müvəqqəti sığınacaqqla, geyim və qida məhsulları ilə təmin edilməsi, habelə onun barəsində psixoloji reabilitasiya kursunun aparılması məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat göndərmək;

7.0.2. məişət zorakılığının yaranmasına səbəb olan halları aşkar etmək və onların qarşısını almaq istiqamətində tədbirlər görmək;

7.0.3. məişət zorakılığının qarşısının alınmasını, onun təkrarlanmamasını, araşdırmanın aparıldığı müddət ərzində zərər çəkmiş şəxsin təhlükəsizliyini təmin etmək;

7.0.4. araşdırmanın aparılması zamanı tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailədə münasibətlərin bərpa olunmasına kömək göstərmək;

7.0.5. məişət zorakılığını törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatla götürülməsi və onlarla tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması üçün tədbirlər görmək;

7.0.6. məişət zorakılığından əziyyət çəkən ailə üzvlərinə onların hüquqlarını, dövlət tərəfindən yaradılan və bu Qanunla müəyyən edilən vasitələrdən istifadə qaydalarını izah etmək;

7.0.7. zərər çəkmiş şəxsə mühafizə orderinin verilməsi ilə əlaqədar tədbirlər görmək;

7.0.8. məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətin araşdırılması nəticəsində cinayət işinin başlanması üçün əsaslar müəyyən olunmadığı halda həmin şikayəti aidiyyəti

üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərmək;

7.0.9. zəruri hallarda məişət zorakılığı barədə şikayətlər üzrə araşdırmanı aparan digər dövlət orqanlarına kömək göstərmək.

Maddə 8. Cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qayda-da araşdırılmayan məişət zorakılığı ilə bağlı dövlətin vəzifələri

8.0. Cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada araşdırılmayan məişət zorakılığı ilə bağlı dövlətin vəzifələri aşağıdakıların təmin edilməsindən ibarətdir:

8.0.1. məişət zorakılığı ilə bağlı daxil olmuş məlumatı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qəbul etmək, qeydiyyatdan keçirmək, araşdırmanı mümkün qədər qısa müddətdə aparmaq, müvafiq hallarda dərhal hadisə yerində araşdırma aparmaq və tərəfləri ayrılıqda dinləmək;

8.0.2. məişət zorakılığı ilə bağlı daxil olmuş şikayətdə törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat olduqda həmin şikayəti aidiyyəti üzrə göndərmək;

8.0.3. müraciət etmiş şəxsə onun hüquqlarını, zorakılığı törədən şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi, habelə bu məsələ ilə bağlı məhkəməyə müraciət qaydasını izah etmək;

8.0.4. müraciətə səbəb olmuş hərəkətlərin təkrarlanmaması və məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün tədbirlər görmək;

8.0.5. araşdırmanın aparıldığı müddət ərzində zərər çəkmiş şəxsin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək;

8.0.6. zəruri hallarda zərər çəkmiş şəxsə hüquqi yardım göstərmək, onu dövlət yardım mərkəzində müvəqqəti sığınacaqda, geyim və qida məhsulları ilə, tibbi və psixoloji yardımla təmin etmək, təhsil alması, işlə təmin olunması, yeni peşələrə yiyələnməsi üçün, habelə sosial müdafiəsi ilə bağlı tədbirlər görmək;

8.0.7. məişət zorakılığından əziyyət çəkən yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi ilə bağlı tədbirlər görmək;

8.0.8. tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına kömək göstərmək;

8.0.9. məişət zorakılığının təkrarlanmaması barədə zorakılıq törətmiş şəxsə xəbərdarlıq etmək və həmin xəbərdarlığın icrasına nəzarət etmək;

8.0.10. məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlı tədbirlər görmək;

8.0.11. zərər çəkmiş şəxsə mühafizə orderinin verilməsi ilə əlaqədar tədbirlər görmək;

8.0.12. bu Qanunun 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş tədbirləri təşkil etmək;

8.0.13. məlumatın konfidensiallığına dair qanunvericiliyin tələbləri nəzərə alın-

maqla, məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankını yaratmaq, statistik məlumatların toplanmasını təşkil etmək;

8.0.14. qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə bağlı normativ tənzimləməni və onların akkreditasiyasını həyata keçirmək;

8.0.15. məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq etmək.

Maddə 9. Məişət zorakılığı barədə şikayətlərə bu Qanunun 5.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada baxılmasının nəticələrinə dair qərar

9.0. Məişət zorakılığı barədə şikayətlərə bu Qanunun 5.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada baxılmasının nəticələrindən asılı olaraq aşağıdakı qərarlardan biri qəbul olunur:

9.0.1. məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətmiş şəxsə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyət izah edilməklə, məişət zorakılığının təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi və zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli mühafizə orderinin verilməsi;

9.0.2. məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətmiş şəxsin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada valideynlik hüququndan məhrum edilməsi və ya valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı məhkəməyə müraciət edilməsi;

9.0.3. əməllərində cinayət tərkibi və ya inzibati xəta olan şəxsin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi barədə səlahiyyətli dövlət orqanlarına müraciət edilməsi;

9.0.4. zərər çəkmiş şəxsə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi ilə əlaqədar məhkəməyə müraciət edilməsi;

9.0.5. zərər çəkmiş şəxsin yardım mərkəzində sığınacaqqla təmin edilməsi.

Maddə 10. Mühafizə orderi

10.1. Bu Qanuna uyğun olaraq zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli və ya uzunmüddətli mühafizə orderi verilə bilər.

10.2. Qısamüddətli mühafizə orderində məişət zorakılığını törətmiş şəxsə aşağıdakılar qadağan edilə bilər:

10.2.1. məişət zorakılığının təkrar törədilməsi;

10.2.2. zərər çəkmiş şəxsin olduğu yer ona məlum olmadıqda həmin şəxsin axtarılması;

10.2.3. zərər çəkmiş şəxsə narahatlıq gətirən digər hərəkətlərin edilməsi.

10.3. Uzunmüddətli mühafizə orderində bu Qanunun 10.1-ci maddəsində qeyd olunanlarla yanaşı aşağıdakılar nəzərdə tutula bilər:

10.3.1. məişət zorakılığını törətmiş şəxsin yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları

ilə ünsiyyət qaydaları;

10.3.2. yaşayış sahəsindən və ya birgə əmlakdan istifadə qaydalarının müəyyən edilməsi;

10.3.3. zərər çəkmiş şəxsə tibbi və hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlı xərclərin məişət zorakılığını törətmiş şəxs tərəfindən ödənilməsi şərtləri;

10.3.4. mühafizə orderinin tələblərini icra etməyən şəxsin qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb olunmasının izah edilməsi haqqında məlumat.

10.4. Mühafizə orderi icra haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada icra olunur.

Maddə 11. Məişət zorakılığının təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi və qısamüddətli mühafizə orderinin verilməsi

11.1. Məişət zorakılığı törətmiş şəxsin hərəkətləri cinayət məsuliyyəti yaratmadıqda, lakin bu hərəkətlər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları və qanuni mənafeləri pozulduqda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxsə həmin və ya ona oxşar hərəkətlərin təkrarlanmaması barədə yazılı xəbərdarlıq edilə və zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli mühafizə orderi verilə bilər.

11.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müraciət edilən vaxtdan 24 saat keçəndək zorakılığı törədən şəxsə xəbərdarlıq edir və dərhal zərər çəkmiş şəxsə 30 gün müddətində qısamüddətli mühafizə orderi verir. Xəbərdarlıq edilməsindən məhkəməyə şikayət verilə bilər.

11.3. Məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətmiş şəxsin qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərinə əməl etməməsi uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün əsas ola bilər.

Maddə 12. Uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi qaydası

12.1. Məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxs verilmiş xəbərdarlığa əməl etmədikdə, zərər çəkmiş şəxs və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

12.2. Uzunmüddətli mühafizə orderi 30 gündən 180 gün müddətinə verilir. Uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə məhkəmə qərarının çıxarılması qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

12.3. Tərəflərin şəxsi və ailə həyatı sirlinin yayılmasının qarşısını almaq, habelə yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin maraqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə iş qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qapalı məhkəmə iclasında baxıla bilər.

12.4. Uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə məhkəmə qərarı qanunvericiliyə uyğun olaraq qüvvəyə minir və müddəti hesablanır. Uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə qərar qanunvericiliyə uyğun olaraq icraya yönəldilir.

12.5. Uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə qərardan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada şikayət verilə bilər. Yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayətin verilməsi mühafizə orderi üzrə qərarın icrasını dayandırmır.

12.6. Uzunmüddətli mühafizə orderinin surəti onun çıxarıldığı gün tərəflərə verilməlidir.

III Fəsil. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində tədbirlər

Maddə 13. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində tədbirlərin növləri

13.1. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində tədbirlərin aşağıdakı növləri vardır:

13.1.1. hüquqi xarakterli tədbirlər — məişət zorakılığı hallarının araşdırılması, məişət zorakılığına yol vermiş şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməsi;

13.1.2. sosial xarakterli tədbirlər — zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə, o cümlədən müvəqqəti sığınacaqla təmin edilməsi, onlara dövlət hesabına hüquqi və tibbi yardımın göstərilməsi, habelə digər sosial yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi;

13.1.3. qabaqlayıcı tədbirlər — əhali arasında məişət zorakılığının mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrinin izah edilməsi, məişət zorakılığının qarşısının alınmasına yönəlmiş digər maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili.

13.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər üzrə dövlət proqramları qəbul edilə bilər.

Maddə 14. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində hüquqi tədbirlər

14.0. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində hüquqi tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

14.0.1. məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət təqibinin həyata keçirilməsi;

14.0.2. məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi;

14.0.3. zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsi, araşdırmanın aparıldığı müddət ərzində müraciət etmiş şəxsin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

14.0.4. zərər çəkmiş şəxslərin dövlət vəsaiti hesabına hüquqi yardımla təmin edilməsi;

14.0.5. məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə dair məhkəmə qərarlarının icrasının təmin edilməsi;

14.0.6. məişət zorakılığı ilə bağlı verilmiş xəbərdarlığın icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi;

14.0.7. məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxslərin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada valideynlik hüququndan məhrum edilməsi və ya valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması;

14.0.8. məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatların toplanması;

14.0.9. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatların konfidensiallığının təmin edilməsi;

14.0.10. qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə bağlı normativ tənzimləmənin və həmin mərkəzlərin akkreditasiyasının həyata keçirilməsi.

Maddə 15. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində sosial tədbirlər

15.0. Məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində sosial tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

15.0.1. zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsinin təşkili, onlara müvafiq sənədlərin və ya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sosial müavinətlərin alınmasında kömək göstərilməsi;

15.0.2. zərər çəkmiş şəxslərə təhsilin davam etdirilməsində kömək göstərilməsi;

15.0.3. zərər çəkmiş şəxslərin işlə təmin edilməsində, yeni peşələrə yiyələnməsində kömək göstərilməsi;

15.0.4. zərər çəkmiş şəxslərə dövlət vəsaiti hesabına tibbi yardımın göstərilməsi;

15.0.5. zərər çəkmiş şəxslər üçün psixoloji reabilitasiya kurslarının təşkili;

15.0.6. zərər çəkmiş şəxslər üçün yardım mərkəzlərinin yaradılması;

15.0.7. zərər çəkmiş uşaqların sosial qayğı ilə təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi;

15.0.8. zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi istiqamətində digər tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Maddə 16. Məişət zorakılığı ilə bağlı qabaqlayıcı tədbirlər

16.1. Məişət zorakılığı ilə bağlı qabaqlayıcı tədbirlər məişət zorakılığının qarşı-

sının alınmasına, ailələrdə normal münasibətlərin yaradılmasına, məişət zorakılığı hallarının və ondan yaranan mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin aradan qaldırılmasına yönəlir.

16.2. Məişət zorakılığı ilə bağlı qabaqlayıcı tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

16.2.1. məişət zorakılığı əleyhinə maarifləndirmə işinin aparılması;

16.2.2. məişət zorakılığı hallarının və onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin izah edilməsi;

16.2.3. məişət zorakılığının qarşısının alınması üsullarının izah edilməsi;

16.2.4. əhali arasında yüksək mədəniyyətə və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ailə münasibətlərinin təbliğ edilməsi;

16.2.5. məişət zorakılığına səbəb olan halların araşdırılması, təhlil edilməsi, onların qarşısının alınmasına yönəlmiş tövsiyələrin, proqramların hazırlanması, maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili;

16.2.6. məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması;

16.2.7. məişət zorakılığına görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyətin izah edilməsi;

16.2.8. məişət zorakılığı törətmiş şəxslərə belə halların təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi;

16.2.9. məişət zorakılığı ilə bağlı sorğuların keçirilməsi.

16.3. Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 17. Zərər çəkmiş şəxslərə yardım göstərildikdə konfidensiallığın təmin edilməsi

17.1. Şəxs barəsində məişət zorakılığının törədilməsi faktı və zərər çəkmiş şəxslərə yardım göstərdiyi vaxt şəxsi və ailə həyatı barəsində müəyyən edilmiş məlumatlar konfidensial hesab olunur.

17.2. Məişət zorakılığı ilə bağlı müraciətlərin araşdırılması, məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatların toplanılması, zərər çəkmiş şəxslərə yardımın göstərilməsi zamanı məlumatların konfidensiallığı, şəxsi və ailə sirrinin yayılmaması təmin edilməlidir.

17.3. Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankında toplanmış məlumatların konfidensiallığı məlumat bankını aparan müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təmin olunur. Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatlar yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada verilə bilər. Məişət zorakılığı ilə bağlı statis-

tik məlumatlar adsızlaşdırılmış şəkildə açıqlanmalıdır.

17.4. Xidməti fəaliyyəti ilə bağlı məişət zorakılığı barədə müraciətlərin araşdırılması zamanı məlumatların konfidensiallığını təmin etməyən vəzifəli şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 18. Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankı

18.1. Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılır.

18.2. Məlumat bankında baş vermiş məişət zorakılığı halları, məişət zorakılığı halları ilə bağlı dövlət orqanlarına müraciət etmiş şəxslər, məişət zorakılığı halları ilə bağlı aparılmış araşdırmalar və araşdırmaların nəticələri, məişət zorakılığı halları ilə əlaqədar məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxslər, məhkəmə qərarları, o cümlədən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər, eləcə də valideynlik hüquqları bərpa edilmiş və ya valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması ləğv edilmiş şəxslər, akkreditə edilmiş yardım mərkəzləri, onların fəaliyyəti barədə və digər məlumatlar toplanır.

18.3. Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

18.4. Dövlət orqanları və yardım mərkəzləri məişət zorakılığı halları ilə bağlı məlumatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim etməlidirlər.

18.5. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankında məişət zorakılığı halları üzrə toplanan məlumatlar əsasında ümumiləşdirmələr və təhlil materialları hazırlanır.

Maddə 19. Yardım mərkəzləri

19.1. Zərər çəkmiş şəxslər üçün dövlət yardım mərkəzləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təşkil olunur. Dövlət yardım mərkəzlərinin göstərdiyi xidmətlər ödənişsizdir.

19.2. Yardım mərkəzlərinin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

19.2.1. zərər çəkmiş şəxsləri hüquqi və (və ya) tibbi yardımla təmin etmək;

19.2.2. zərər çəkmiş şəxslərin işlə təmin edilməsinə, yeni peşələrə yiyələnməsinə kömək göstərmək;

19.2.3. zərər çəkmiş şəxslər üçün psixoloji reabilitasiya kursu təşkil etmək;

19.2.4. zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi üçün müvafiq sənədlərin hazırlanmasında və ya sosial müavinətlərin alınmasında kömək göstərmək;

19.2.5. zəruri hallarda zərər çəkmiş şəxsləri müvəqqəti sığınacaqda təmin etmək;

19.2.6. zərər çəkmiş şəxslərin ailələrində normal həyat tərzinin bərpa edilməsi üçün tədbirlər görmək;

19.2.7. məişət zorakılığı ilə bağlı müvafiq qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirmək;
19.2.8. zərər çəkmiş şəxslərin qarşılıqlı yardım qruplarını təşkil etmək;
19.2.9. zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi ilə bağlı digər tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək.

19.3. Yetkinlik yaşına çatmamış zərər çəkmiş şəxslər yardım mərkəzində 3 ay müddətində, digər zərər çəkmiş şəxslər isə 2 ay müddətində zəruri hallarda sığınacaq təmin oluna bilərlər.

19.4. Yerli özünüidarə orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, digər qurumlar və şəxslər yardım mərkəzlərini yarada bilərlər. Fiziki şəxslərin mənzillərindən onların razılığı əsasında xeyriyyəçilik məqsədilə yardım mərkəzi kimi istifadə oluna bilər.

19.5. Qeyri-dövlət yardım mərkəzləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanında akkreditasiyadan keçməlidir.

19.6. Yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti qaydası və qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

IV Fəsil. Yekun müddəalar

Maddə 20. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun və məişət zorakılığı ilə bağlı digər qanunvericilik aktlarının tələblərini pozan şəxslər Azərbaycan qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

